

ΓΕΥΜΑΤΑ, ΔΕΙΠΝΑ ΚΑΙ ΣΥΜΠΟΣΙΑ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ

Ἐν τῷ παρόντι κεφαλαίῳ, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων καὶ ἐγγράφων παρεχομένων πληροφοριῶν, τῶν ἐν χειρογράφοις ἢ τοιχογραφίαις σχετικῶν εἰκόνων καὶ τῇ βοήθειᾳ τοῦ Νοελληνικοῦ βίου, θὰ πραγματοποιθῶ περὶ τῶν ἐξῆς ζητημάτων ποσάκις τῆς ἡμέρας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ποῖον τὸ ὄνομα, τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος καὶ ἡ ὕλη τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν, ποῖα τὰ ἐπικαλύμματα τῶν τραπεζῶν τούτων καὶ πῶς ταῦτα ἐλέγοντο, ποῖον τὸ ὄνομα, τὸ σχῆμα καὶ ἡ ὕλη καὶ ποῖα ἡ χρῆσις τῶν διαφόρων ἐπιτραπεζίων σκευῶν, ἂν ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ καθήμενοι ἐπὶ ἐδρῶν ἢ ἀνακλιμένοι, ὅποια τις ἦτο ἢ ἐν τῇ τραπέζῃ τάξις, ἂν συνέτρωγον τότε ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ἂν καὶ τότε προσηύχοντο οἱ τρώγοντες, ἂν καὶ τότε οἱ αὐτοὶ ἐνίπτοντο, πῶς ἔτρωγον καὶ πῶς καθ' ὄλου συμπεριεφέροντο οἱ συνδαιτυμόνες κατὰ τὸ φαγητὸν καὶ τίνες ὑπηρετοῦν τοὺς τρώγοντας.

Ἐπιθυμῶν δὲ νὰ συμπληρώσω τὴν μελέτην μου, λαμβάνω ὑπ' ὄψιν, ἐν τῇ ἐξετάσει τῶν ἀνωτέρω θεμάτων, οὐ μόνον τὰ κατὰ τὰ λαϊκὰ συμπόσια τῶν Βυζαντινῶν, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ τὰ κατὰ τὴν κοινὴν ἐστίασιν τῶν μοναχῶν ἐν τοῖς κοινοβίοις μοναστηρίοις, ὁμιλῶ δὲ πρὸς τούτοις συντόμως καὶ περὶ τῶν ἐπισήμων ἐν τοῖς ἀνακτόροις γευμάτων, ἐξετάζων πότε καὶ ποῦ ταῦτα ἐγίνοντο, τίνες καὶ ὑπὸ τίνος προσεκαλοῦντο, ποῖα ἢ ἐν τῇ τραπέζῃ τάξις, τίνες διασκεδάσεις κατ' αὐτὰ ἐγίνοντο, τίνα δῶρα προσεφέροντο εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας, τίνες οἱ εἰδικοὶ ὑπουργοῦντες ὑπάλληλοι κλπ. Ταῦτα ὡς προεισαγωγὴν εἰς τὸ δευτέρον μέρος, τὸ ὁποῖον, ἵνα μὴ ὑπερβῶ κατὰ πολὺ τὸν ὑπὸ τῆς Ἐπετηρίδος παρεχόμενόν μοι χῶρον, θὰ δημοσιεύσω, ἐὰν Θεὸς θέλη, εἰς τὸν προσεχῆ τὸμον.

Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτῳ μέρει θὰ ἐξετάσω τί ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἦτοι θὰ ὁμιλήσω περὶ διαφόρων ζυμῶν, περὶ φαγητῶν παρασκευαζομένων μὲ κρέατα τετραπόδων, πτηνῶν, ἰχθύων, περὶ τυροῦ καὶ ὀρεκτικῶν προσφαγίων, περὶ οἴνου καὶ διαφόρων ἄλλων ποτῶν καὶ τέλος περὶ ἐπιδορπίων, καρπῶν, γλυκυσμάτων κλπ.

Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1432. 1) ἐξετάζων ποσάκις ἔτρωγον οἱ Ὀμηρικοὶ Ἕλληνες, παρατηρεῖ «Ἰστέον δὲ ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἐχρῶντο οἱ παλαιοί, ὧν τὸ πρῶτον ἐκαλεῖτο ἄριστον... εἶτα τὸ δεῖπνον... ὃ καὶ ἄριστον φασὶ τινες, τρίτον δὲ δόρπον... ὅπερ ἡμεῖς, παρὰ τὸ δεῖν τότε ὕπνον, δεῖπνον καλοῦμεν». Συμπληρῶν δὲ κατωτέρω (1432. 6) τὴν πληροφορίαν ταύτην, ἐπάγεται «δῆλον δὲ καὶ ὅτι δεῖπνον μὲν οἱ πλείους τὸ

πρωϊνόν φασιν ἔμβρωμα, μεθ' ὃ πόνου δεῖ, ἄριστον δὲ τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα».

Διὰ τὴν λέγην ὁ συγγραφεὺς ὅτι τρισὶ τροφαῖς ἔχρῳντο οἱ παλαιοὶ καὶ ὄχι καὶ οἱ παλαιοί, ἔπεται ὅτι οἱ σύγχρονοὶ τοῦ ὑπὲρ τὰς τρεῖς φορὰς καθ' ἑκάστην ἔτρωγον¹, ὅτι δ' εἰς τὴν τετάρτην ταύτην φορὰν ἀνῆκε «τὸ δειλινὸν βρῶμα» ἢ τὸ «δειλινόν» κεῖται ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, τὸ δειλινόν, τὸ ὁποῖον, καὶ ἐν τοῖς Ὀμηρικοῖς ἔπεται μνημονεύεται².

Δοθέντος ὅτι τετράκις τῆς ἡμέρας ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἐξετάσωμεν πῶς ἕκαστον τῶν φαγητῶν ἔκαλετο. Τὸ πρωϊνόν λοιπὸν ἔμβρωμα ἔκαλετο πρόγευμα³ ἢ πρόγεμα⁴ ἢ πρόφαγον⁵, τὸ μεσημβρινὸν γεῦμα ἢ γέμα⁶, παρὰ Μαλάλα (Χρον. 397. 6) καὶ τὸ μεσημβρινόν, κατὰ παράλειψιν τῆς λ. γεῦμα, ἐν μεταγεστέροις αἰῶσι καὶ γιόμα(ν)⁷, δειλινὸν ἢ

1 Περὶ τῆς χρήσεως ταύτης τοῦ καὶ παρ' Εὐσταθίου βλ. Φ. Κουκουλέ, Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος ὡς λαογράφος ἐν Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 1. σ. 22.

2 Σὺ δ' ἔρχοο δειληύσας (ρ. 599).

3 Δειπνός ἐστι τὸ πρόγευμα, ἄριστον τὸ γεῦμα, δόρπος ὁ παρ' ἡμῖν λεγόμενος δεῖπνος. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας στίχ. 440 καὶ τοῦ αὐτοῦ Σχόλια εἰς Λυκόφρονος Ἀλεξάνδραν στίχ. 15. Εἶπε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος

ἔξαρτες τὰ προγεύματα καὶ τὰ διπλοφουγγάτα

Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 3. 54. Παρὰ Προδρομῶ ἐπ' ἴσης (Ἐνθ' ἀν. 4. 53) κεῖται καὶ τὸ ρῆμα προγεύομαι, ὅπερ, ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας φέρεται νῦν καὶ ἐν Ἡπειρῷ, Γορτυνίᾳ, Μακεδονίᾳ καὶ Χίῳ, εἶπε δὲ καὶ ὁ κρασοπατέρας διὰ τοὺς τέσσαρας ποταμοὺς τοῦ παραδείσου, οἵτινες θὰ ἐπεθύμει νὰ ἔρροον οἶνον

ὁ εἰς ἀρκεῖ με πρόγευμα, μόνον μὴν τύχη φίλος

ὁ δεύτερος εἰς γεῦμά μου κ' εἰς δειλινὸν ὁ τρίτος

(Σπ. Λάμπρου, Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ ζυφομούστου Ν. Ἑλληνομν. 1. 446).

4 Ἡ λ. ἐν μεταγενεστέρω γλωσσαρίῳ M. Vasmer, Ein russisch - byzantinisches Gesprächbuch σ. 56. Τὸ πρόγε(υ)μα νῦν ἐν Καρπάθῳ καὶ Ρόδῳ λέγεται δάκαμα, ἐν Κύθῳ δάκωμα, μπουύκκωμα ἐν Κύπρῳ καὶ ξενηστίκωμα ἐν Ἀμοργῷ.

5 Τὴν λ. ἀναφέρει Κωνστ. ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 487. 7.

6 Ὅρα τὰ ἀνωτέρω σημειωθέντα χωρία τοῦ Ι. Τζέτζου καὶ τῆς φυσιολογικῆς διηγήσεως τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος. Τὸ γεῦμα καὶ ἐν τοῖς Προδρομοῖσι ποιήμασι (4. 58) «ὅταν δὲ πάλιν, δέσποτα, γεύματος ὥρα φθάσῃ.» Ἐν τῇ Χρονικῇ διηγήσει Νικητὰ τοῦ Χωνιάτου (139. 8) ἐν τῇ φρ. ἐνστάσης τοίνυν ὥρας ἀρίστου, ὁ τὸ δημῶδες κείμενον περιέχων κωδιξ Β, ἀντὶ ἀρίστου, δίδει γεύματος.

7 Ἐν τῇ Ἀχιλλεΐδι στίχ. 960 (χ. Ν ἔκδ. Hesseling) φέρεται

ἢ κόρη δὲ τὸ δειλινόν, ὥραν ἀπὸ τὸ γιόμα

εἶπε δὲ καὶ ὁ Στέφανος Σαχλίκης

οἱ συντροφίαι, τὰ γιόματα κ' οἱ δεῖπνοι καθ' ἡμέραν

.....

εἰς γιόμα μου κ' εἰς δεῖπνόν μου ἀντάμα τρώμε πάντα

(Στεφ. Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 71. 574 ἔκδ. Σ. Παπαδημητρίου.) Νῦν τὸ

δείλη τὸ μεταμεσημβρινὸν καὶ δεῖπνος ἢ δεῖπνον τὸ ἑσπερινόν¹. Τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν ἐλέγετο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἄριστον. Ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του² ἀναφέρει δειπνάριά τε καὶ ἄριστα, ὁ Λιβάνιος εἶπε περὶ διδασκάλου, ἐκ τοῦ διδασκαλείου τοῦ ὁποίου ἔφηνον οἱ μαθηταί, «οὐκ ἀηδὲς ἄριστον; οὐκ ἀπορία δείλης, οὐ πικρὸν τὸ δεῖπνον»³; διέστειλε δ' ὁ αὐτὸς τὸ ἄριστον τοῦ δείπνου ἐν τῷ ἐργιδίῳ του παράσιτος τοῦ τρέφοντος αὐτὸν φιλοσοφήσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει (§ 18 τόμ. 6 σελ. 602 Förster.) Παρὰ Χρυσσοτόμῳ, τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν συχνότατα χαρακτηρίζεται ὡς ἄριστον⁴, ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε «πῶς δεῖ περὶ τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν καιρῷ τῶν ἀριστων ἢ τῶν δεῖπνων ἔχειν»⁵, ὁ Ἡσύχιος ἐν τῷ λεξικῷ του (ἐν λ. ἄριστον) ἔγραψεν «ὁ ἡμεῖς λέγομεν ἄριστον, τοῦτο ὁ ποιητὴς καλεῖ δεῖπνον», Θεόδωρος ὁ Στουδίτης ἐν τῇ ὑποτυπώσει του ὠμίλησεν περὶ μοναχοῦ θρασυσαντος σκευὸς ἐν καιρῷ ἀριστου, ἦτοι γεύματος⁶, ἐν τοῖς θαύμασι τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου ὁ φαγὼν τὸ μεσημβρινὸν φαγητὸν χαρακτηρίζεται ὡς ἀριστήσας⁷, συχνότατα δὲ φέρεται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου τὸ ἀριστῶν ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ γευματίζειν⁸. Περαιτέρω ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται «δειπνητός· ὁ τοῦ καθ' ἡμᾶς ἀριστου καιρός», ὁ Ἰωάννης Κίνναμος ὠμίλησε περὶ λόγων προφερομένων ἐπὶ ἀριστου, ἦτοι γεύματος⁹, περὶ ὥρας ἀριστου, τουτέστι μεσημβρινοῦ φαγητοῦ, ὁ Νικήτας Χωνιάτης¹⁰, συχνὰ δ' ἀναφέρονται ἐν τυπικοῖς μονῶν καὶ ἀγιολογικοῖς κειμένοις τὰ ἄριστα,

μεσημβρινὸν φαγητὸν λέγεται γιόμα ἐν Σίφων, Κύθῳ, Γορτυνίᾳ, Κύπρῳ, Ἡπειρῳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ γέμα δ' ἐνιαχοῦ, ὡς δηλοῖ ἡ λ. ἀπόγεμα = ὁ μετὰ μεσημβριαν χρόνος.

¹ Εὐσταθ. Παρεκβ. 1432. 6, 1782. 63, 1791. 35.

² Κλήμεντος, Παιδαγ. βιλ. 2 κεφ. 1. 4 σελ. 156. 18 (ἔκδ. Stählin.)

³ Λιβανίου, Περί τῶν συνθηκῶν 6 (τόμ. 3. 340. 3 ἔκδ. Förster.)

⁴ Οὔτοι οἱ τὰ μὲν ἄριστα συντελοῦντες μέχρις ἑσπέρας, τὰ δὲ δεῖπνα εἰς μέσας νύκτας ἐκτείνοντας, Χρυσσοτόμου, Περί κατανύξεως λόγος α'. (Migne, P.G. 47.409). Ἐκεῖνοι μὲν γάρ, μετὰ τὸ ἀριστοποιήσασθαι, μᾶλλον δὲ μετὰ τὸ δεῖπνον, ἄριστον γὰρ οὐκ ἴσασί ποτε, τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΕ'. (Migne, P.G. 47.409), Πβ. τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν ὁμιλία ΛΑ'. (Migne, P.G. 60.674) καὶ εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΝΘ'. (Migne, P.G. 59.328.)

⁵ Migne, P.G. 31.976.

⁶ Θεοδώρου Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1717 c.)

⁷ Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 30. 17. Ἐν τοῖς αὐτοῖς κειμένοις (57. 12) οἱ συνδαιτυμόνες λέγονται ἀριστηταί.

⁸ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθέσεις 91. 1, 98. 11, 114. 1, 160. 17 καὶ ἀλλαχοῦ.

⁹ Ι. Κιννάμου, Ἰστ. 127. 21.

¹⁰ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 139. 8.

ἀντὶ τοῦ γεῦματ¹, τέλος δὲ τῶν τελευταίων αἰῶνων συγγραφεῖς περὶ τοῦ μεσημβρινοῦ φαγητοῦ τὸν λόγον ποιούμενοι ὡς ἄριστον αὐτὸ χαρακτηρίζουσιν². Ὅτι δ' ἡ χρῆσις δὲν εἶναι τῶν συγγραφέων, ἀλλὰ δημώδης, φανερώνει τό τε τοῦ Ἡσυχίου «ὃ ἡμεῖς λέγομεν ἄριστον» καὶ τὸ ὅτι σήμερον ἐν Τσακωνίᾳ τὸ ἄριστε δηλοῖ ὅ,τι καὶ τὸ γεῦμα³.

Ὁ μετὰ μεσημβριανὸν χρόνος, περὶ τὴν τετάρτην πού ὥραν, ὡς καὶ ἡ κατ' αὐτὸν ἀπόγευσις τροφῆς ἐκαλεῖτο κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἡ δειλῆ⁴, τὸ δειλί(ο)ν καὶ τὸ δειλινόν⁵, ἀκριβῶς ὡς καὶ νῦν πολλαχοῦ⁶. Τέλος ἐκ τῶν ἀνωτέρω παρατεθεισῶν μαρτυριῶν σαφῶς φαίνεται ὅτι τὸ ἐσπερινὸν φαγητὸν καθ' ὅλους τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἐλέγετο ὁ δειπνος ἢ τὸ δειπνον, χρῆσις ἣτις καὶ μέχρι σήμερον ἐξακολουθεῖ, ἀφ' οὗ νῦν ἐν Κρήτῃ τὸ ἐσπερινὸν φαγητὸν λέγεται ὁ δειπνος, ἐν Καρδαμύλοις Χίου τὸ δειπνος, ἐν Τσορνόβῳ Βερροίας δειπνα (τὰ) ἢ ὥρα τοῦ ἐσπερινοῦ φαγητοῦ, κοινότατα δ' εἶναι καὶ τὰ δειπνῶ ἢ δειπνάω καὶ ἐν Κύθῳ δειπνίζω ἐπὶ τῆς σημασίας τοῦ τρώγω τὸ ἐσπερινὸν φαγητὸν.

Ἐνταῦθα δὲ τοῦ λόγου γενόμενοι δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι παρ' ἡμῖν, κατὰ διαφόρους ἐποχάς, διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως διάφοροι χρόνοι τοῦ φαγητοῦ ἐδηλοῦντο. Οὕτως, ὡς ἀρχόμενοι τοῦ λόγου ἐσημειώσαμεν, ὁ Ὅμηρος γνωρίζει τὸ ἄριστον (= πρῶτὸν ἐμβρωμα), τὸ δειπνον (= τὸ φαγητὸν τῆς μεσημβρίας) καὶ τὸν δόρπον, τὸ ἐσπερινὸν τοιτέστι φαγητόν· οἱ μεταγενέστεροι ὁμως, ὡς καὶ ὁ Εὐστάθιος μαρτυρεῖ (1432. 6) δειπνον ἐκάλουν τὸ πρῶτὸν ἐμβρωμα⁷ καὶ ἄριστον τὸ μεσημβρινὸν φαγητόν. Μετὰ ταῦτα, πρὸς δῆλωσιν τοῦ μεσημβρινοῦ φαγητοῦ, μετεχειρίζοντο τὰς λέξεις ἄριστον καὶ γεῦμα καὶ τοῦ ἐσπερινοῦ τὸ δειπνος.

¹ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361, 6.134, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγ. μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικά 1.20), Καλλινίκου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ὑπατίου 10 (ἔκδ. Seminarii Bonnensis.)

² Γ. Φραντζῆ, Χρονικ. 227,6, 269.11, Ἴωσήφ τοῦ Βρυεννίου, Κεφάλαια ἐπτάκις ἐπτά (σ. 69 ἔκδ. Εὐγενίου Βουλγάρεως.)

³ Περὶ ἀρίστου καὶ δειπνοῦ παρ' ἀρχαίοις βλ. Hermann-Blümmner, Lehrbuch³ σελ. 128.

⁴ Διβανίου, Περὶ τῶν συνθηκῶν 6 (τόμ. 3.340.3 Förster), Νικ. Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 534. 19. Βλ. καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 1493 φ. 58⁶ χ. τῆς Ἑθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν.

⁵ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1791. 47. Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερίμου κρασσοπατέρος, Ἐνθ' ἄν. Παλαιότερον ἀναγινώσκομεν παρ' Ἀθηναίῳ (Β'. 19) «ὃ καλοῦσί τινες δειλινόν, ὃ ἐστὶ μεταξὺ τοῦ ὑφ' ἡμῶν ἀρίστου καὶ δειπνοῦ».

⁶ Τὸ δειλινὸν εἶναι νῦν κοινότερον ἐν Πόντῳ λέγουσι τὸ δειλιν, ἐν Πελοποννήσῳ δὲ τὸ δειλί καὶ ἐν Τραπεζοῦντι τὸ δειλινάρι. Ἐν Κύμῃ διαστελέεται τὸ δειλινὸν εἰς μικρὸν (2 μ. μ.) καὶ μεγάλο (4 μ. μ.).

⁷ Ἄπαξ παρ' Ὁμήρῳ δειπνον λέγεται τὸ πρῶτὸν ἐμβρωμα (Εὐστάθ. 1399.20). Τὸ ἄριστον ἐπὶ τοῦ πρῶτοῦ φαγητοῦ συχνὰ φέρεται παρὰ τοῖς συγγραφεῦσι.

Πόση δὲ σύγχυσις θὰ ἐπεκράτει καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ὧς πρὸς τὰ ὀνόματα πείθεται πᾶς τις λαμβάνων ὑπ' ὄψιν ὅτι νῦν γιόμα ἐν Δρουπίδι τῆς Κύθνου, Σίφνω καὶ Λεονταρίῳ τῆς Ἀρκαδίας λέγεται τὸ δειλινόν, ἀντιστρόφως δ' ἐν Ἀργυραῶδες τῆς Κερκύρας καὶ Κερασοῦντι τοῦ Πόντου δειλινὸν λέγεται τὸ μεσημβρινὸν φαγητόν¹, ὅπερ οὕτω θὰ ἐκάλουν καὶ οἱ Βυζαντινοί, ἀφ' οὗ τὸ παρὰ Νικήτα Χωνιάτη ἐν τῷ δημῶδει κειμένῳ (Χρον. Διήγ. 534.19) «κατὰ τὴν δειλὴν» μεταγράφεται «ῶρα γεύματος».

Ἐννοεῖται δ' ὅτι ἐκ τῶν τεσσάρων χρόνων τοῦ φαγητοῦ ἀπαραίτητοι ἐθεωροῦντο οἱ τοῦ γεύματος καὶ τοῦ δείπνου, τοῦ γεύματος γινομένου, κατὰ κανόνα, τὴν μεσημβρίαν².

Ἄν δὲ τὴν μεσημβρίαν ἐδήλου, ὧς καὶ παρ' ἡμῶν πολλαχοῦ νῦν, ἡ κρουσίς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κώδωνος ἢ τοῦ ξύλου, ἀγνοοῦμεν τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν ὅτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἢ πρόσκλησις εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ φαγητοῦ, τὸ δειπνοκλητήριον, τὸ ὅποιον δὲν συνέπιπτε πάντοτε μὲ τὴν μεσημβρίαν, ἀλλὰ συνήθως ἐπηκολούθει τὴν ἐκ τοῦ ναοῦ μετὰ τὴν ἱεουργίαν ἕξοδον³, τὸ δειπνοκλητήριον, λέγω, ἐγένετο διὰ τῆς κρούσεως τρις «τοῦ τραπεζικοῦ συμβόλου» ἢ τοῦ «ξύλου τῆς βρώσεως»⁴, αὐτὸ δ' εἶναι τὸ ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου ἀναφερόμενον τρικρούσμα⁵ καὶ τὰ μῆπω ἐρμηνηθέντα τρία, τὰ ὑπὸ τοῦ Προδρομοῦ μνημονεύόμενα⁶.

¹ Δειλινὸς ἐν Ὁρτάκιοι Ἀδριανουπόλεως λέγεται ἡ μεσημβρία, ἐν Λακωνικῇ δ' ἀποδείλινο ὁ μετὰ μεσημβρίαν χρόνος.

² Ἐκτὴ ῶρα ἔφαγε, κανὼν γὰρ φύσεως· Σεβεριανοῦ, Περί κοσμοποιίας λόγος στ'. (Migne, P.G. 56.490.)

³ Συνήθως οἱ μοναχοὶ συνεκτροῦντο μετὰ τὴν ἱεουργίαν ἐν τῷ νάρθηκι καὶ ἐκεῖθεν, προπορευομένου τοῦ ἡγουμένου, μετέβαινον εἰς τὴν τράπεζαν ψάλλοντες τὸ ὑψώσω σε, κύριε ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεὺς μου, (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.184 L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izvestia 13.32) Hesselting-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.142, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 24.

⁴ L. Petit, "Ἐνθ' ἂν. Κρούοντος τοῦ ξύλου ἀπέρχονται οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἐσθίουσιν ἄρτον· Θεοδ. Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 1713 B). Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου (Ph. Mayer, Die Haupturkunden für die Geschichte d. Athosklöster 136. Πβ. καὶ τὰ τοῦ τυπικοῦ τῆς Κεχαριτωμένης (Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361.)

⁵ Πᾶς ὁ ἀκούων τοῦ τρικρούσματος καὶ μὴ συνερχόμενος μετὰ σπουδῆς ἀνά κ'. μετανοίας βαλέτω· Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια (Migne, P.G. 99.1736.)

⁶ Ὅταν τὰ τρία δώσουσι καὶ πάντες συναχθῶσι
καὶ ψάλλον τὸ ὑψώσω σε καὶ ἄρξωνται τοῦ τρώγειν

Hesselting-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.141. Βλ. καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 24.

Ἡ τράπεζα, ἐφ' ἧς ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοὶ ἔκαλεῖτο καὶ οὕτω¹ καὶ τραπεζὶν καὶ τὰβλα². Ἦτο δὲ τὸ σχῆμα τῆς Βυζαντινῆς τραπέζης ἡ στρογγύλον³ ἢ καὶ τετράπλευρον, ὡς ἐκ διαφορῶν εἰκόνων φαίνεται⁴. Τὸ πρῶτον εἶχε μάλιστα καὶ πρακτικὴν διὰ τοὺς χωρικοὺς σημασίαν, διότι, τρώγοντες οὗτοι πολλάκις μετὰ τῶν οικείων τῶν ἀπὸ μιᾶς λεκανίδος, ἐν τῷ μέσῳ τοποθετουμένης, ἀνάγκη ἦτο ν' ἀπέχων ἐξ αὐτῆς ἐξ ἴσου, τοῦθ' ὅπερ μόνον διὰ τοῦ κυκλικοῦ σχήματος τῆς τραπέζης ἐπετυγχάνετο.

Τὸ στρογγύλον σχῆμα, ὅπερ ὡς λίαν σύνηθες διὰ τοὺς χρόνους του πιστοποιεῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος⁵, προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ὡς προελθὸν «διὰ τε τὴν ἀνυπέβλητον ἰσότητα⁶ καὶ πρὸς ὁμοιότητα τῆς τροφοφόρου ἄλωνος».

Τινὲς τῶν ἐρευνητῶν παρασυρόμενοι ἐκ τοῦ ὅτι οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως ἐν τοῖς ἀνακτόροις συνεσιώμενοι τοποθετοῦνται «κύκλῳ τῆς βασιλικῆς τραπέζης»,⁷ συνεπέραναν ὅτι ἡ βασιλικὴ τράπεζα ἦτο κυκλική⁸. Ἡ φράσις ὁμως δὲν μᾶς ἀναγκάζει νὰ δώσωμεν τοιαύτην ἐρμηνείαν, ἀφ' οὗ μάλιστα ὁ τε Λιουιπράνδος εἰς γεῦμα ἀνακτορικὸν προσκληθεὶς ὁμιλεῖ περὶ μακρᾶς καὶ στενῆς τραπέζης⁹ καὶ αἱ ἐκ χειρογράφων εἰκόνες ὀρθογώνιον μᾶλλον δεικνύουσι τὸ σχῆμα αὐτῆς¹⁰. Τὸ ὅτι ἄλλως τε γίνεται ἰδιαίτερος λόγος περὶ τοποθετήσεως παρατραπεζίου στρογγύλου ἐν τῷ τρικλίνῳ τῶν ἰθ' ἄκουβίτων κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Δελεμίκου, Ἀμιρά τοῦ Ἐμετ¹¹, εἶναι δεῖγμα ὅτι ἡ βασιλικὴ τράπεζα κατὰ κανόνα δὲν ἦτο στρογγύλη.

Ἄς προστεθῇ δ' ἐνταῦθα ὅτι ἐν τοῖς μοναστηρίοις ὑπῆρχον καὶ τραπέζια

¹ Ἡ βασιλικὴ τράπεζα χαρακτηρίζεται καὶ ὡς τιμία καὶ περιβλεπτος· Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 157.20, 158.20, 161, 15, 632.19 καὶ ἀλλαχού.

² Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 783. 998. 1002, Διήγησις Ἀπολωνίου τοῦ Τύρου στίχ. 177, I. Κανανοῦ, Διήγ. 474.5.

³ Ὁ κυκλικὸς σοφᾶς, *accubitale*, εἰσῆχθη εἰς τὴν Ρώμην περὶ τὸ τέλος τῆς δημοκρατίας, ἀντὶ τῶν πρῶν τετραπλευρῶν τραπέζων.

⁴ Ὁ Ἀμασεῖας Ἀστέριος, Ὁμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P.G. 40.209 Δ) ὁμιλεῖ περὶ τρυφῶντος ἀργυρᾶν τράπεζαν ἐλαύνοντος εἰς πλάτος·.

⁵ Τράπεζαν δὲ τανύεσθαι εἰπὼν, ἐμφαίνει μῆπω κυκλοτερεῖς εἶναι τότε τὰς τραπέζας, ἀλλὰ τεταυσημέναις εἰς μῆκος. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1401.44. Ἐν τῇ διηγήσει περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου, (Βυζαντ. Χρονικ. 5. 75. 15) γίνεται λόγος περὶ παμμεγίστης στρογγυλοειδοῦς τραπέζης, περὶ ἣν ἠδύναντο νὰ καθήσουν περὶ τὰ τριάκοντα ἐξ ἄτομα.

⁶ Περὶ τῆς σημασίας τῆς φράσεως θὰ ὁμιλήσω κατωτέρω.

⁷ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 160.2, (J. Bury, The imperial administrative system.)

⁸ J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 60.

⁹ Liudprandi, Legatio 11. 13. 17. 32.

¹⁰ Βλέπε τὰς ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ 6 εἰκόνας.

¹¹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις 594.9.

συμβαλτά, ἀνοιγοκλειόμενα δῆλα δὴ ¹, καὶ ὅτι, ἐκστρατεύοντος τοῦ βασιλέως, ἐχρησιμοποιοῦντο τραπέζια συστελτά, ἐπ' ἕσης δῆλα δὴ ἀνοιγοκλειόμενα, διὰ τρεῖς ἄνδρας τοῦλάχιστον ², οὐχὶ δὲ σπανίως ἢ τράπεζα ἐγίνετο τότε χαμόκκουμβα, ἐπὶ ταπήτων δῆλα δὴ ἀπλουμένων ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ³. "Ὅτι δ' ἐν ἀνάγκῃ, μὴ ὑπαρχούσης τραπέζης, καὶ ἐπὶ σκάμνων ἔτρωγον οἱ Βυζαντινοί, ἀπλώνοντες ἐπ' αὐτῶν μανδήλιον, λέγουσιν οἱ συγγραφεῖς ⁴.

Κατεσκευάζοντο δ' αἱ μὲν τῶν πτωχῶν τράπεζαι ἐξ ἀπλοῦ ξύλου, αἱ δὲ τῶν πλουσίων καὶ ματαιοδόξων ἐξ ἀργύρου ⁵. Αἱ τελευταῖαι δ' αὐταὶ ἦσαν ἢ ἀπλῶς ἐπενδεδυμένοι δι' ἐλάσματος ἀργυροῦ ἢ δάργυροι «τῷ σίλβοντι ψυχαγωγῶσαι τῆς ὕλης» ⁶. Ἰδιαιτέρας μάλιστα μνεῖας δέον νὰ τύχη καὶ ἡ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου κατασκευασθεῖσα ἀργυρᾷ τράπεζα ἢ τοποθετηθεῖσα ἐν τῇ ἀριστητηρίῳ, αἰθούσῃ δῆλα δὴ παρακειμένη τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, «ἦν κατεσκεύασε πολυχρόοις ὕλαις καὶ πλαξὶ καὶ αὐτοφνεῖ χροῖᾳ καλλύνας, πλείονα τῆς ἐκ τῶν βρωμάτων γλυκύτητος τοῖς κεκλημένοις τὴν τέρψιν παρέχουσαν» ⁷.

Πλὴν τῶν ἀργυρῶν τραπέζων, οἱ πλούσιοι καὶ οἱ ἄρχοντες μετεχειρίζοντο καὶ ἑλεφαντίνας τοιαύτας, ἐχούσας δῆλα δὴ ἐλάσματα ἑλεφαντοστοῦ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας, περικεχυσώμενα, ἢ ἐξ ἑλεφαντοστοῦ τοὺς πόδας ⁸. Τέλος ἐν τοῖς ἀνακτόροις, καὶ δὴ ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ, ἀναφέρεται μεγάλη καὶ μικρὰ χρυστὴ τράπεζα ⁹.

Ἐφ' ὅσον δ' οἱ τρώγοντες δὲν ἀνεκλίνοντο ¹⁰, ἐκάθηντο ἐπὶ σελλίων ἢ σκάμνων ἢ σκαμνίων ἢ θρονίων ¹¹, κεκαλυμμένων διὰ ταπήτων ἐν

¹ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.243.

² Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 465.9.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 465.15, 487.6.

⁴ Λιβανίου, Φιλάργυρος ἐρασθεὶς ἐταίρας 22 (τόμ. 7.54 Förster), Συμμένων Μάγιστρος, Παρὰ τοῖς συνεχίζουσι τὸν Θεοφάνη 661.7.

⁵ Ἀστερίου Ἀμασειάς, Ὀμιλία κατὰ πλεονεξίας (Migne, P.G. 40.209 D), Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Κ' (Migne, P.G. 57.289), Λιβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6 σελ. 631).

⁶ Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ' (Migne, P.G. 58.509.) Κατὰ τὰ Βασιλικά (βιβλ. 19 τίτλ. 1,39) ἐτιμωρεῖτο ὁ πωλῶν ὡς δάργυρον τράπεζαν τὴν ἀργύρῳ ἠμφισομένην. Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιών τόμ. 17 (1922) σ. 436.)

⁷ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 450.22. Πβ. καὶ J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 89.

⁸ Κλήμεντος, Παιδαγωγὸς βιβλ. 2 κεφ. 3 σ. 179. Διήγησις περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς πολιτείας τοῦ μακαρίου Φιλαρέτου (Βυζαντ. Χρονικ. 5.75. 8.15.)

⁹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 70.12.17, 93.10, 587.15, 597.18, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον σ. 168.24. 35, 169.33, 170.15 (ἐκδ. Βυγ.)

¹⁰ Περὶ τῆς ἀνακλίσεως θὰ γίνῃ κατωτέρω ὁ προσήκων λόγος.

¹¹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 586.2. Ὁ βασιλεὺς ἀναφέρεται ὅτι

τοῖς οἴκοις τῶν πλουσίων¹ ἄτινα, κατὰ τὰς περιστάσεις, ἦσαν συστελτὰ ἢ συμβαλτὰ². Ἐν καιρῷ δ' ἐκστρατείας ἀναφέρεται ὅτι οἱ μετὰ τοῦ βασιλέως συντρῶγοντες ἐκάθητο ἐπὶ ταπήτων³. Τέλος ὁ βασιλεὺς τρώγων λέγεται ὅτι ἐπάτει ἐπὶ σουππιδίου, ἦτοι ὑποποδίου⁴.

Ἐδηλοῦτο δ' ἡ ἐτοιμασία τῆς τραπέζης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους διὰ τῶν φράσεων «θέτω τράπεζαν ἢ τραπέζιν»⁵, «στήνω τραπέξι(ο)ν»⁶, «στήνω ἢ στρώνω τὴν τάβλαν»⁷, καὶ «τραπεζώνω» δέ, ὡς ὑποδηλοῖ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν περὶ γοργοῦ τραπεζώματος (1586.15) καὶ ἡ σημερινὴ ἐν Πόντῳ, Κύπρῳ, Ἀδριανουπόλει καὶ ἀγίῳ Ὅρει χρῆσις.

Προκειμένου δὲ νὰ στηθῇ ἡ τράπεζα, πρῶτον ἔργον τῆς οἰκοδομοποιῆς ἦτο νὰ τὴν ἀποσπογγίσῃ διὰ σπόγγου ἐμβεβαπτισμένου εἰς ἀπλοῦν ὕδωρ, ἢ, εἰς τὰς οἰκίας τῶν πλουσίων, ραντισθέντος διὰ βαλσάμου⁸, εἶτα δὲ νὰ ἐπιθέσῃ ἐπ' αὐτῆς τὸ ἐπιτραπέζιον κάλυμμα. Τὸ ἐπικάλυμμα τοῦτο, ἄτε καλύπτρον τὴν τράπεζαν, mensam, ἐλέγετο (με(ν)σάλι(ο)ν, μι(ν)σάλι(ο)ν⁹, ὡς δὲ

τρῶγει καθήμενος ἐπὶ σελλίου χρυσοῦ (Ἐνθ' ἄν. 92.17)· εἶπε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος (Poèmes 2.244)

*ἐκ τῆς χειρὸς λαβούσης με καὶ θρόνον ἐκτεθείσης
καὶ τὸ τραπέζιν μ' ἔθηκε τοιαῦτα λέγων πρὸς με.*

¹ Διβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσ-
αγγέλλει 24 (τμ. 6 σελ. 631 Förster.)

² Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 465.10, Miklosich-Müller, Acta
et Diplomata 6.243.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 465.12.15.

⁴ Κωδικοῦ, Περί τῶν ὀφφικιαλίων 63.1.

⁵ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 42. 51 (ἔκδ.
Boucherie), Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία
(Migne, P.G. 34. 1081 D), Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσι-
κλέα Β'. 55, Hesselring-Pernot, Poèmes Prodromiques 4. 61. 244, 247, M. Vasmer,
Ein russisch-byzantinisches Gesprächsbuch σ. 99.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 602.4· ἐν τοῖς Προδρομοῖσι ποιήμασι
(1.241) φέρεται

καὶ τὸ τραπέζιν ἔστησαν μετ' τὴν ἐξοπλισίαν του.

Πβ. καὶ τὰς ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου φράσεις (158.37, 159.9, 160.35 162.8),
εὐτρεπίζεν εἰς πρόσκλησιν ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ, εὐτρεπίζεν εἰς κλησιν τῆς βασιλι-
κῆς τιμίας τραπέζης, εὐτρεπίζεν εἰς συνεστίασιν ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Ἐν Τήνῳ
νῦν λέγουσι καὶ ἀρματώνω τραπέζι.

⁷ Διήγησις ἐξαιρέτος Βελθάνδρου τοῦ Ρωμαίου στίχ. 783, 999, 1002.

⁸ Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα 42.51. Ἡ ἀποσπόγγισις ἐγένετο καὶ
μετὰ τὸ φαγητόν, Χρυσοστόμου, Ἐρμηνεῖα εἰς τὸν ΜΑ'. ψαλμὸν (Migne, P.G.
55.157.)

⁹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 465.10, Συμεὼν Μάγιστρος 661.7,
Τὰ κατὰ Βέλθανδρον καὶ Χρυσάντζαν στίχ. 999, Γ. Κωδικοῦ, Περί τῶν ὀφφικιαλίων
62.21. Νῦν τὸ τραπεζομάνδηλον λέγεται μεσάλα ἐν Κυζίκῳ, μισάλα ἐν Ἀδραμυτιῳ,
ἐνθα καὶ μισάλι, ἐν Μεσσηνίᾳ ταβλομεσάλα, ταβλομέσαλο παλαιότερον ἐν
Κερκύρῳ καὶ ταβλομάντηλο ἐν Θήρῳ, Μήλῳ καὶ Καρπάθῳ.

θέλει ὁ Ἰωάννης Κίτρος «οἶα πρὸς κόσμον τῆς τραπέζης καὶ τῶν μίνσων προτιθέμενον»¹.

Τὸ μενσάλιον τοῦτο, ἔξ ὑφάσματος διαφόρου ποιότητος κατασκευαζόμενον, ἀναλόγως τῆς κοινωνικῆς θέσεως τοῦ οἰκοδεσπότου — ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρει καὶ χρυσόπαστα ἐπιβλήματα τῶν τραπεζῶν² — ἐκάλυπτε φυσικὰ ὄλην τὴν ἐπιφάνειαν τῆς τραπέζης· οὐδὲ πρέπει νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τοῦ μικροχόλου Λιουτπράνδου τὴν πληροφορίαν, ὅτι τῆς βασιλικῆς τραπέζης τὸ ὄθονιον, ὅταν αὐτὸς προσεκλήθη εἰς δεῖπνον, ἦτο τόσον μικρόν, ὥστε ἐν τμημα αὐτῆς, κατὰ μῆκος, νὰ ἀφίγη ἀκάλυπτον³.

Ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν ἐτίθεντο ἔπειτα, πρὸς ἀποσπόγγισιν τῶν χειρῶν, καὶ χειρόμακτρα⁴ ἢ ἐγγεῖρια ἢ ἐγγέρια⁵ ἢ καὶ μανδήλια⁶, ἅτινα τελευταῖα σαφῶς τῶν μενσαλίων διαστέλλονται⁷.

Ἦσαν δὲ τὰ χειρόμακτρα ταῦτα, ἢ χρῆσις τῶν ὁποίων ἐχαρακτήριζεν εὐποροῦντα καὶ εὐ ἠγμένον ἄνθρωπον⁸, ἢ μικρὰ τετράπλευρα ἢ καὶ ἐν ἐνιαῖον καὶ λίαν ἐπιμηκες, τοιοῦτον δ' ἐννοεῖ καὶ ὁ Πρόδρομος, ὅταν λέγῃ «καὶ τὸ τραπέζιν μ' ἔθιγεν καὶ σύρει με μανδήλιν»⁹ καὶ ὁ Θεσσαλονίκης

¹ Βλέπε τὸ Ἑλληνικὸν γλωσσάριον τοῦ Du Cange ἐν λ.

² Χρυσόστομος, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ'. (Migne, P.G. 58.509.)

³ Liudprandi, Legatio 11.32.

⁴ Ἡ λ. μᾶλλον τῶν συγγραφέων. Μιχαὴλ Ψελλοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44), Θεοδώρου τοῦ Προδρόμου, Στίχοι μοναχικοὶ στίχ. 316 (Boissonade, Anecdota Nova σ. 384), Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1887.49, I. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 5 ἱστορ. 13 στίχ. 545. Βλ. καὶ τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικὸν ἐν λ.

⁵ Trinchera, Syll. σελ. 356 καὶ 487. Νῦν ἐν τισι χωρίοις τῆς Καλαβρίας αςceri (G. Rohlf, Griechen und Romanen in Unteritalien σ. 14.) Ἄς σημειωθῆ δ' ἐνταῦθα ὅτι πολλάκις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσιν ἐγγεῖριον λέγεται ὄχι τὸ κοινὸν ἐπιτραπέζιον χειρόμακτρον, ἀλλὰ μανδήλιον ἐν τῇ χειρὶ κρατούμενον.

⁶ Παλαιότερα μνεῖα τοῦ μανδήλιου (μανδήλας) ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης παρὰ Πολυδέυκει, ὅστις ἔγραψεν (Ὀνομαστ. 7.74), «τὰ μαλλοὺς ἔχοντα χειρόμακτρα ὡς ἀπὸ τῆς δασυτέρας, ὥστ' οὐδὲν ἂν καλοῦσι τὰς ὀνομαζόμενας μαντήλας οὕτω καλεῖν».

⁷ Μενσάλια καὶ μανδήλια τὰ ἀρκούντα τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 465.10. . . τοῦ δὲ βασιλέως ἀποτιθεμένου τὸ μανδήλιον αὐτοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης (Ἐνθ' ἄν. 371.20) ὁ πιγκέρνης αὐτίκα τὸ τοῦ οἰνοχείου φέρει σκουτέλιον κρατῶν καὶ μανδήλιον, ἐπεὶ προσηύρα, ὡς εἴρηται, τὸ μενσάλιον (Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.21 63.8.) Ὅ,τι δ' εἶπομεν περὶ τῆς λ. ἐγγεῖριον, ἐφαρμόζεται καὶ διὰ τὸ μανδήλιον, ὅπερ δηλοῖ καὶ τὸ ἐν ταῖς χερσὶ κρατούμενον ὑφασμα, δι' οὗ ἀπεσπογγίζετο ὁ ἰδρῶς καὶ αἱ τοῦ προσώπου καθ' ὄλου ὑγρότητες.

⁸ Ὁ Ἰ. Τζέτζου ἔγραψεν «ἐγὼ δὲ ἕτερον μὲν αἰτιῶμαι οὐδένα ἢ κατὰ Ἰώσηπον τὴν ἄδικον εἰμαρμένην, ἣτις πολλοὺς μὲν μηδὲ χειρόμακτρον ἔχοντας, τροφήν δὲ μαγδαλιὰν ποιουμένους, καθάπερ οἱ κύνες, ἐν ἀνθρώπων τετίμηκεν ἀριθμῷ (Th. Pressel, Joh. Tzetzae epist. σελ. 6 ἀριθ. 5.) Διὰ τὸν λόγον τοῦτον τὸ μονοκόμματον μακρὸν χειρόμακτρον καλεῖται ἐν Λακωνικῇ ἀνθρωπέα, ὡς ἀνθρωπισμοῦ δείγμα.

⁹ Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 4.247.

Εὐστάθιος χαρακτηρίζων ὡς μέτρια, χειρόμακτρα ἔξ ἀμιάντου ὕλης κατασκευαζόμενα ¹, τοιοῦτο δὲ πολλαχοῦ καὶ νῦν ἔτι χρησιμοποιοῦσιν οἱ χωρικοὶ ².

Κατεσκευάζοντο δὲ τὰ μανδήλια ταῦτα συνήθως ἔξ ὑφάσματος λινοῦ, ἀπλῶς ἢ λωρωτοῦ ἢ καὶ πολυτελοῦς ³, ἀπαξ δ' ἀνέφερε καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὅτι εἶδε «χειρόμακτρα μέτρια ἐκ μίτων ἀμιάντου ὕλης ἐξυφανθέντα... οἷς βαθύς ἐγκαθίσας ρύπος ῥᾶον ἀπήρηχτο διὰ πυρὸς καὶ καύσεως ἢ περ ἄλλως διὰ τοῦ ρύψασθαι» ⁴.

Φαίνεται δ' ὅτι ὡς πρὸς τοὺς ὄρους μενσάλιον καὶ μανδήλιον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας θὰ συνέβη ἐναλλαγὴ, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατὶ μεσάλι νῦν πολλαχοῦ λέγεται τὸ ἐπιτραπέζιον χειρόμακτρον ἢ τὸ προσόπιον, μαντήλιν δ' ἐν Κύπρῳ καὶ ἀλλαχοῦ τὸ ἐπικάλυμμα τῆς τραπέζης, τοῦθ' ὅπερ ὑποστηρίζει τό τε ἀνωτέρω μνημονευθὲν ταβλομάντηλο καὶ τὸ κοινὸν *τραπεζομάντηλο*.

Τὰ οἰκιακὰ καθ' ὅλου σκεύη καὶ μετ' αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιτραπέζια, κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους ἦσαν ἢ πήλινα ἢ ξύλινα ἢ ὑάλινα ἢ ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ. Ἐκ τούτων τὰ πρῶτα, ἐν γενικῇ χρήσει θιπάρχοντα, ἐθεωροῦντο εὐτελεῖ ⁵, ἐντιμα δὲ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ τὰ κοσμοῦντα τὰς τραπέζας τῶν εὐγενῶν καὶ πλουσίων, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἀνωτέρων κληρικῶν ⁶, ὡς μᾶς πληροφοροῦσι διάφοροι συγγραφεῖς ψέγοντες τὴν μανίαν τῶν πλουσίων νὰ στολίζωσι μὲ ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη τὰς τραπέζας των, ἔθιμον ὅπερ καὶ μέχρι

¹ Παρὰ Migne, P.G. 136.664 D.

² Τὸ μήκος τοῦ χειρομάκτρου τούτου φθάνει πολλάκις καὶ τοὺς δέκα πήχεις. Μακρὸν τοιοῦτον χειρόμακτρον ἐκ τοιχογραφίας τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος βλ. ἐν 'Αρ. Ζάχου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Γορτυνίας ('Αρχαιολ. Δελτ. τόμ. 8 (1923) 81 εἰκ. 21. Τοιαῦτα μακρὰ πεσκέρια εἶναι νῦν ἐν χρήσει, ὅσον ἐγὼ γνωρίζω, ἐν Ἄνδρῳ, Λακωνικῇ καὶ Κρήτῃ. Περὶ δὲ τῆς ἐν τῇ περιοχῇ Ἰκονίου χρήσεως αὐτῶν ἄλλοτε βλ. Βακαλοπούλου, Ὁ Σουλταῖος σ. 64.

³ Περὶ πολυτελῶν χειρομάκτρων ὁμίλησεν ὁ Μιχ. Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44.)

⁴ Προοίμιον εἰς τὸν ἐξηγηθησόμενον ἱαμβικὸν κανόνα· παρὰ Migne, P.G. 136.664 D.

⁵ Ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα καὶ ἄ μὲν εἰς τιμὴν, ἄ δὲ καὶ ἀτιμίαν· Νικόλαος Μεσαριτίης (παρὰ A. Heisenberg, Grabeskirche 2.89) πβ. καὶ Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς Εὐτρόπιον (Migne, P.G. 52.400), L. Petit, Typicon du Grégoire Paccourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.31.) Ὁ ἱατρὸς Φοιβάμων τῷ 570 μ.Χ. κληροδοτεῖ διὰ τῆς διαθήκης του εἰς τοὺς υἱοὺς του τὰ πράγματά του «ἀπὸ πολυτελοῦς εἶδους μέχρις εὐτελοῦς καὶ ξυλικοῦ καὶ ὀστρακίνοῦ καὶ ὑαλίνοῦ» J. Maspero, Papyrus Grecs d'époque Byzantine 2.67151 στίχ. 92, ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Πρόδρομος, Ἀνατροπὴ τοῦ ἠ πενή σοφίην ἔλαχε (Migne, P.G. 33.1314). «Τί γὰρ εἰ ὁ δεῖνα χρυσεῖων μὲν κυπέλλων οὐκ εὐποροίη, ὀστράκῳ δὲ ὁμως ὑπηρετοῖτο τὴν πόσιν;» καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1401.18) «ξύλινοι δὲ οἱ πίνακες ὡς αὐτοὶ τοῦ συρφετοῦ ἤδη ὄντες καὶ μὴ πρέποντες ἐκ τιμίας ὕλης εἶναι.»

⁶ Βίος τοῦ δαίου πατρὸς ἡμῶν Ἰωάννου τοῦ Ἐλεήμονος (Anal. Boll. 45.55.19.)

τῆς ἀλώσεως ἐξηκολούθησεν¹, ἀφ' οὗ, ὡς μαρτυροῦσι σύγχρονοι συγγραφεῖς, οἱ σουλτάνοι, μετὰ τὴν ἄλωσιν, ἐκόσμουσαν τὰς συμποσιακὰς τῶν τραπέζας μὲ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ Βυζαντινὰ σκεύη.

Ὅτι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ τῆς τραπέζης ἐτίθεντο κατὰ τὰ ἐπίσημα γεύματα ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ σκεύη καὶ αὐτονόητον εἶναι καὶ μεμαρτυρημένον ἔχομεν². Ἐξαιρέσεις ἐγένετο μόνον εἰς περιστάσεις κρατικῆς δυστυχίας, ὁπότε, κατὰ τὸν Νικηφόρον Γρηγορᾶν (2.788.15) «τοσαύτη πενία κατείχεται τὰ βασιλεία, ὥστε οὐδὲν ἦν τῶν τρυβλίων καὶ ἐκπωμάτων ἐκεῖ χρυσοῦν ἢ ἀργυροῦν, ἀλλ' ἔνια μὲν κασσιτέρια, τὰ δ' ἄλλα πάντα κεραμεῖα ἢ ὀστράκινα». Καὶ ἀναφέρει μὲν κατὰ τὸν ΙΒ' αἰῶνα ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὅτι τὰ ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ «ἦσαν τίμια πολλαχού» (1632) καὶ ὅτι πολλοὶ τῶν παρὰ τὰ σύνορα τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους οἰκούντων ὡς καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν μετεχειρίζοντο ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη, ἅτινα ἐκάλουν κάρεια καὶ τραπεζώματα³, τὸ ἀληθὲς ὅμως εἶναι ὅτι δυσηρεστεῖτο ὁ φιλοξενούμενος, ἂν μὴ ὁ φιλοξενῶν παρέθετεν ἐπὶ τῆς τραπέζης σκεύη ἐκ χρυσοῦ καὶ λίθων διαφανῶν⁴. Τούτου ἕνεκα πολλάκις πενέστεροι, φιλοξενούντες τινες, ἵνα αὐτοὺς τιμῆσωσιν, ἐδανείζοντο παρὰ φίλων ἀργυρᾶ ἐπιτραπέζια σκεύη, ἅτινα, λήξαντος τοῦ δείπνου, καὶ ἐπέστρεφον⁵.

¹ Οἱ πλούσιοι τότε ἐνηβρύνοντο διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἀνδραπόδων τῶν καὶ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη τῶν, καὶ δὴ τὰ ἐπιτραπέζια. Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.35 (σ. 178.7) καὶ βιβλ. 3 κεφ. 38.1 (σ. 179.28, 180.4.), Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΙΕ'. (Migne, P.G. 57.235), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΞΕ'. (Migne, P.G. 59.364) Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, P.G. 40.169), Χορικίου, Ὑπὲρ τῶν ἐν Διονύσου τὸν βίον εἰκονιζόντων § 2. Τὰ κατὰ Καλλιμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 362. Σκεύη καὶ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ καθόλου ἀναφέρονται ὑπάρχοντα καὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου R. Guiland, Le palais de Théodore Métochite (Revue des Études Grecques 35.38.) βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας (Νέα Σιών τόμ. 17 (1922) σελ. 436.)

² Ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου (Ἐκθεσ. 463.11) ἀναφέρεται «τὸ ἀσήμιον τῆς βασιλικῆς τραπέζης» ὡς καὶ τὸ ἀνάγλυφον ἀσήμιον «δι' οὗ γέγονεν ἡ πᾶσα ὑπηρεσία τοῦ τραπέζιου, ὅταν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐγένετο ἡ ὑποδοχὴ τῶν Ταρσιτῶν πρέβεων (Ἐνθ' ἀν. 592.4), ὁ Διουτπράνδος μάλιστα μᾶς πληροφορεῖ ὅτι τὰ ἐπιτραπέζια σκεύη ἐν ταῖς βασιλικαῖς τραπέζιας ἦσαν ἀργυρᾶ, χρυσᾶ δὲ μόνον παρετίθεντο κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἰθ'. ἀκκουβίτων, ἧτοι κατὰ τὸ ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Φώτων χρονικὸν διάστημα' (Liudprandi, Antapodosis 6.8.)

³ Εὐστάθιου, Παρεκβ. 1402. 18. Ὁ Μιχ. Ψελλός, Ἐγκώμιον εἰς τὴν μητέρα, (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.44) ὠμίλησε διὰ «κανᾶ καὶ χειρόμακτρα καὶ εἴτι ἄλλο τῶν περὶ τράπεζαν», τὸ δ' ἐν τῇ Χρονικῇ διηγῆσαι τοῦ Νικήτα Χωνιάτου (758.5) κανᾶ ὁ κῶδ. Β. ἀποδίδει διὰ τοῦ σκουτέλλια καὶ πινάκια.

⁴ Cusa, I diplomati 299.5.

⁵ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου (Migne, P.G. 34.637 A). Ὁμοια συνέβαινον καὶ κατὰ τοὺς γάμους, Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὸ περὶ τοῦ γάμου παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς Κεφ. (Ἐπετ. Ἐταιρ. Βυζ. Σπουδ. 2 σ. 20.40).

Οἱ Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ὁμιλοῦντες περὶ ἐπιτραπεζίων σκευῶν, τὴν ἀρχαίαν ὀρολογίαν ἀντὶ τῆς δημόδους μεταχειριζόμενοι, ἀναφέρουσι ψυκτιῆρας καὶ κανᾶ καὶ ρυτὰ ἐμβάφια καὶ ἐπαρυστρίδας καὶ κύπελλα καὶ ἐκπώματα καὶ τρυβλία καὶ δεξύβαφα καὶ πινακίσκους καὶ ἀμφορίσκους, συγγέοντες οὕτω τὰ πράγματα καὶ τὴν σχετικὴν ἔρευναν δυσχεραίνοντες. Παρὰ ταῦτα ἐν τούτοις σήμερον, ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων πληροφοριῶν, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ἀκριβῆ, προκειμένου περὶ τῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν.

Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς τραπέζης, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ, ἐτίθετο τὸ μαχαίρι(ο)ν, τὸ ὁποῖον ἦ ἦτο ὀλοσίδηρον ἢ ἐν ταῖς τῶν πλουσίων οἰκίαις εἶχε λαβὴν ἀργυρᾶν ἢ ἐξ ἔλεφαντοστοῦ ἢ καὶ ἐξ ἠλέκτρου ¹.

Περὶ τῶν Βυζαντινῶν τραπεζῶν οὐτε ὑπὸ τῶν συγγραφέων ἀναφέρονται οὔτε καὶ ἐπὶ εἰκόνων ἐν χειρογράφοις ἢ καὶ ἐπὶ τοιχογραφιῶν παριστάνονται ². Καὶ ὅμως εἶναι γνωστὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ δεκάτου μ. Χ. αἰῶνος ἦσαν ταῦτα γνωστά, τοῦλάχιστον ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Βυζαντίου, ἀφ' οὗ, ὡς οἱ Λυτικοὶ χρονογράφοι ἀναφέρουσι, τὰ εἰσηγάγεν εἰς Βενετίαν ἐλθοῦσα ὡς νύμφη ἡ Βυζαντινὴ πριγκίπισσα Θεοδώρα Δούκα, ἥτις καὶ κακῶς, κατὰ τοὺς διαβάλλοντας αὐτήν, διὰ τοῦτο κατέστρεψε τὸν βίον, ὡς εἰσαγαγοῦσα ἐπικίνδυνον νεωτερικὴν πολυτέλειαν ³.

Ποῖον σχῆμα εἶχον τὰ παλαιότερα περόνια ἀγνοοῦμεν ἕως νὰ ὁμοιάζον ἀπλῶς πρὸς σουβλίον, καλούμενα, πιθανῶς, καὶ σουβλία τοῦλάχιστον ὁ Θεσσαλονίκης Ἐθιστάθιος ὁμιλῶν περὶ τοῦ ἀρχαίου μαγειρικοῦ ἐργαλείου πεμπωβόλου τὸ χαρακτηρίζει (136) ὡς «πενταδάκτυλον καὶ ὡς ἂν τις ἰδιωτευόμενος εἴποι πεντάσουβλον». Μετὰ ταῦτα θὰ ἦσαν δίχηλα, ἀντιγραφέντα ἀπλῶς ἐκ τῶν διχαλωτῶν ξύλων ⁴, ἔπειτα τρίχηλα ⁵ καὶ τέλος

¹ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.37 (σ. 179.15), Ἐθιστάθιου, Ἐξηγήσεις εἰς Διονύσιον τὸν περιηγητὴν στίχ. 288 (σελ. 267.27 Bernhardy). Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνου, Ἐνθ' ἀν. σ. 437.

² Νῦν περόνια καὶ πιρούνια. Ὁ τελευταῖος τύπος ὡς ἐκ τοῦ περόνιον παραγόμενος δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ γράφεται διὰ τοῦ εἰ.

³ Πβ. καὶ τὰ τοῦ Προδρομοῦ (Poèmes 4.186).

*ταῦτα δὲ λέγων, βασιλεῦ, τὴν μάχαιραν κρατήσας
ἠρξάμην ἐμβουκκῶνεσθαι μέχρι τοῦ κορεσθῆναι.*

⁴ Πρῶτος τὴν πληροφορίαν παρέχει ὁ Petrus Damianus († 1072). Βλ. καὶ Paul Courteault, La fourchette de Théodora (Revue Archéologique 5e série 27 (1928) σ. 351 - 352. Ἐπιθι καὶ Brockhaus, Konversations Lexicon ἐν λ. Gabel.

⁵ Νῦν πολλαχοῦ οἱ ποιμένες ὡς περόνια μεταχειρίζονται δίχηλα ξυλάρια σπάφτου· συνήθως ἀκούει τις παρ' αὐτοῖς κόψε μου ἕνα πιρούνι. Βλ. καὶ τὰ σημειούμενα ἐν Λαογραφίας τόμ. 2.714.

⁶ Ἐν εἰκόνι Ζακυνθίου τεχνίτου τοῦ τέλους τοῦ ΙΣΤ'. ἡ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ'. αἰῶνος παριστάνουσι τὸν μυθικὸν δεῖπνον καὶ ἀποκειμένην ἐν τῷ Βυζαντινῷ μουσεῖῳ τῶν Ἀθηνῶν ζωγραφίζεται τοιοῦτον τρίχηλον περόνιον. Διὰ τὰ ἐν τῇ Δύσει βλ. La Grande Encyclopédie ἐν λ. fourchette.

πεντάχληλα, ἀφ' οὗ οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ἀπομιμήσεις τῶν πέντε δακτύλων τῆς χειρὸς, οὓς, ὡς μικρὸν κατωτέρω θὰ εἴπωμεν, καθ' ὅλους σχεδὸν τοὺς αἰῶνας τῆς Βυζαντινῆς αυτοκρατορίας ἀντὶ περονίων μετεχειρίζοντο οἱ Βυζαντινοὶ ¹.

Ἐφ' ὅσον δὲ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν δὲν μνημονεύονται περόνια, φυσικὰ περὶ τὸν εἶναι νὰ ζητήσῃ τις καὶ ἐκ τίνος ὕλης ταῦτα κατασκευάζοντο.

Εἰκ. 1. Σχήματα διαφόρων ἐπιτραπεζίων σκευῶν. Ἐκ τοιχογραφίας τῆς Περιβλέπτου τοῦ Μυστρᾶ, ΙΔ'. αἰῶνος, παριστανούσης τὸν μυστικὸν δείπνον. (G. Millet, *Monuments Byzantins de Mistra* πίν. 120,).

Πιθανὸν εἶναι ὅτι παρὰ τοῖς πτωχοῖς, ἀφ' οὗτο καὶ ἐφ' ὅσον τὰ μετεχειρίζοντο, ἦσαν ὀλοσίδηρα ἢ ἐκ κασιτέρου, παρὰ τοῖς πλουσίοις δὲ ἐξ ἀργύρου ἢ καὶ ἐκ χρυσοῦ ².

¹ Σημείωσον καὶ ὅτι διὰ τὸ πεμπώβολον εἶπεν ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1477.3) «τὰ δὲ πεμπώβολα δῆλον ὅτι κατὰ τι μίμημα τριαίνης ἢ καὶ χειρὸς ἦσαν.»

² Ἐν Κερκυραϊκῷ προικοσυμφῶνι τοῦ 1521 ἀναφέρονται ὡς προῖξ καὶ πέντε ἀργυρᾶ περόνια, Ν. Τ. Βουλγάρεως καὶ Ν. Β. Μάνεση, Ἑλληθῆς ἔκθεσις περὶ τοῦ ἐν Κερκύρᾳ θαυματουργοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος σ. 27. Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύ-

Πλὴν τῶν περονίων, χάριν τῶν ζωμῶν, ἐτίθεντο ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ κοχλιάρια ¹, οὕτω δημωδῶς καλούμενα, ὡς ἀρχικῶς ἐκ κελυφῶν κοχλιῶν κατασκευασθέντα ² ἢ κουτάλια ³ ἢ κουτάλια ⁴ ἀπὸ τοῦ ψωμοῦ κύταλον καὶ αὐτὰ ἀρχικῶς προελθόντα ⁵, ἢ καὶ μύστραι ⁶ ἢ μυστρία ⁷. Ὅτι δ' εἰς τὰ γενικῶς μνημονευόμενα ξύλινα ἐπιτραπέζια σκεύη, τὰ κανᾶ, ὑπήγοντο καὶ τὰ κουτάλια οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ταῦτα πολύχρηστα τυγχάνουσι παρὰ τοῖς χωρικοῖς, ὡς πάλιν οὐδεμία χωρεῖ ἀμφισβήτησις ὅτι μετὰ τῶν ὑπὸ τῶν συγγραφέων μνημονευομένων ἀργυρῶν καὶ χρυσῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν πρέπει νὰ συνυπονοήσωμεν καὶ τὰ κοχλιάρια ⁸.

της φαίνεται ὅτι παρ' ἡμῶν ἢ χρῆσις τῶν πιρουνίων ἐγενικεύθη πολὺ πρότερον ἢ ἐν τῇ Δύσει, ἀφ' οὗ ἐκεῖ εἰς μὲν τὴν Γαλλικὴν αὐλὴν εἰσῆχθησαν μόλις τὴν ΙΣΤ'. ἕκατ. θεωρηθέντα ὡς ἐξεζητημένη πολυτέλεια, ἐν Ἀγγλίᾳ δὲ ἦσαν σπάνια μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ΙΖ'. ἑκατονταετηρίδος καὶ μόλις κατὰ τὸν ΙΗ'. αἰῶνα περιῆλθον εἰς κοινὴν χρῆσιν.

¹ Τὸν δημῶδη χαρακτήρα τῆς λ. δεικνύει τὸ τε σημερινὸν κοχλιάρι (κοχλιάριον) καὶ τὸ ὅτι αὕτη χρησιμοποιεῖται ὡς ἐρμήνευμα. Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι λ.χ. τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται· δοῖδυξ· κοχλιάριον, ἐτήρυσις· τὸ κοχλιάριον. Συχνὴ ἢ χρῆσις τῆς λ. καὶ ἐν ἱατρικοῖς κειμένοις, βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 1.58.

² Ἐν Κερασοῦντι τοῦ Πόντου τέως μετεχειρίζοντο καὶ ὄστρακα κοχλιῶν τρώγοντες, τὸ ὀμυδοπίλαφον δ' ἐκεῖ ἔτρωγον μὲ τῶν μυδίων τὰ κελύφη.

³ Κουτάλη trulla (Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 154 Boucherie). Ὅτι ἡ ὀνομασία εἶναι παλαιότερα δεικνύει ἡ λ. κῶταλις, ἣτις ἐσήμαινε τὴν ζωμῆρυσιν. Βλ. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1675.57, λεξικὸν Σουῖδα ἐν λ. λάκτιν καὶ Κ. Ἀμάντου, Κούταλι - κουτάλι ἐν Λεξ. Ἀρχ. 4.16. Καὶ νῦν ἐν Πόντῳ τὸ κοχλιάριον λέγεται κούταλη.

⁴ Ὁ Πρόδρομος (Poèmes 4.66) εἶπε·

τὸ πῶς ἀνακομπώνεται νὰ πιάση τὸ κουτάλιν

Πβ. καὶ τὸ γνωστὸν οἰκογενειακὸν ἐπίθετον Κουταλαῖς (Tafel, Eustath. Opusc. 293.18) καὶ Κουτάλης. Θαύματα ἀγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 61.30.)

⁵ Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 1.58, Γ. Χατζιδάκι ἐν Λεξ. Ἀρχ. 4.9. Ἄλλως ὁ Κ. Ἄμαντος, Ἐνθ' ἄν.

⁶ Μύστρα *lingula*. Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα σ. 163 (Boucherie.) Ὅτι δ' ἡ λ. ἦτο τότε δημῶδης δηλοῖ ἢ τε χρῆσις αὐτῆς ἐν ἱατρικοῖς κειμένοις καὶ ὅτι νῦν ἐν μὲν Τσακωνίᾳ τὸ κοχλιάριον λέγεται μύσκυα (Μ. Δέφνερ, Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου σ. 241) ἐν Μπόβα δὲ τῆς κάτω Ἰταλίας μύστρα, ἔνθα καὶ ὁ ὑποκοριστικὸς τύπος *mistrúdda* (Μογosi, *Dialetti Romaiçi del mandamento di Bona* 42.90.228.)

⁷ Αἱ δὲ γε μυστίλαι... ψωμοὶ εἰσιν κοῖλοι οἶον μύστρα κατὰ Δῆλιον Διονύσιον τουτέστι μυστρία εἰπεῖν ἰδιωτικῶς· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1476.63. Βλ. καὶ 1368.55. Σήμερον σφύζεται κοινῶς ἡ λ. μύστρι δηλοῦσα τὸ ἐργαλεῖον, δι' οὗ ὁ κτίστης παρεμβάλλει ἢ εὐθειάζει τὸν πηλόν.

⁸ Πβ. καὶ τὴν Πελοποννησιακὴν παροιμίαν, ἅς κάνουν χρυσᾶ κουτάλια, ἦτοι ἅς πλουτίσουν, ἀδιαφορῶ.

Περὶ ἐπιτραπεζίων σκευῶν ὄντος τοῦ λόγου, οἱ συγγραφεῖς ἀναφέρουσι τοὺς πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ φαγητοῦ πίνακας¹, πινάκια καὶ πινακίσκους². Κατ' ἑμέ, οἱ πρῶτοι εἶναι αἱ λεκανίδες αἱ μετὰ βάσεως παριστανώμεναι εἰς τὰς παρατιθεμένας εἰκόνας, ἐν ᾗ οἱ δεῦτεροι, τὰ σημερινὰ πιάττα. Ἄγομαι δ' εἰς τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἔκ τε τῆς παρατηρήσεως ὅτι ὁ πίναξ χαρακτηρίζεται ὡς σκεῦος «ἐφ' οὗ τὰ ἐδέσματα παραφέρεται»³ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι νῦν ἐν Βιάννῳ Κρήτης πίνακας λέγεται μεγάλη ξυλίνη λεκάνη, ἔξ ἧς ἀπὸ κοινοῦ τρώγουσιν οἱ συνδαιτυμόνες.

Καὶ παρετίθετο μὲν ἐπὶ τῶν πινακίων συνήθως τροφή, ἀλλὰ καὶ ὕδωρ πρὸς πόσιν⁴, δικαιολογουμένης οὕτω τῆς ἐκ τοῦ πίνω παραγωγῆς τῆς λέξεως⁵.

Κατεσκευάζοντο δὲ τότε τὰ πινάκια, τὰ ὁποῖα καὶ νῦν εἶναι πολύλεκτα, εἴτε, ἐκ ξύλου εἴτε ἐκ πηλοῦ, φέροντα γάνωμα ἔσωθεν ἢ ἔξωθεν καὶ σχήματα διάφορα τοῦ ζωικοῦ ἢ φυτικοῦ κόσμου ἢ γεωμετρικά, γραπτὰ ἢ χαρακτὰ εἴτε καὶ συναμφότερον εἴτε ἦσαν ἀργυρᾶ ἢ χρυσαῖ, φέροντα ἐγγεγλυμμένας διαφόρους παραστάσεις⁶.

¹ Ἐπὶ πίνακος, ἐφ' οὗ τὰ ἐδέσματα παραφέρεται, Χρυσοστόμου, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.763) πίνακες ἄγγεια ἐν οἷς ἐσθίωμεν, Φαβωρινός. Καὶ ὁ Πρόδρομος (Poèmes 3.170) εἶπε

μὴ νὰ τσακώσω πίνακα κἀνέναν εἰς τὰς χεῖρας·

πίνακας, παρὰ τοὺς πινακίσκους, ἀνέφερε καὶ ὁ Ἰωσήφ Τραπεζοῦντος ἐν τῷ ἐγκωμίῳ εἰς τὸν ἅγιον Εὐγένιον (Ἐνθ' ἄν.)

² Πινάκιον, ἐν ᾗ ἐσθίωμεν λεξικὸν Ζωναρᾶ ἐν λ. πεινάκιον

πλύσιμον οὐκ ἠθέλασι καθόλου τὰ πινάκια (Poèmes Prodromiques 4 200)

Σκουτέλλια καὶ πινάκια ἀναφέρει καὶ ὁ κῶδ. Β τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικητὰ τοῦ Χωνιάτου, (758.5) πολύλεκτα δ' εἶναι ταῦτα ἐν ἀγιολογικοῖς κειμένοις καὶ τυπικοῖς μονῶν Gelzer, Leontios von Neapolis 46.6, L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70 (Izwestia 13.54), Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς ἐν Κων/πόλει μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικά 1.271.7.)

³ Χρυσοστόμου, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.763.)

⁴ *ἐκεῖνοι πάντα τὸ γινκνὸν μετὰ τῶν κουτρουβίων,
ἡμεῖς δὲ τὸ νεροῦταικον μετὰ τῶν πινακίων*

(Poèmes Prodr. 3.314). Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος, ἐν τῇ ἐκθέσει του, (464.15) ἀναφέρει καὶ κωνκοπινάκια, ἵνα πίνωσιν.

⁵ Οἴνου πίνακες λέγοντο ἄν καὶ μᾶλλον τοῦτο κυρίως, δοκεῖ γὰρ ἐκ τοῦ πίνειν παρῆχθαι ὁ πίναξ συνδηλουμένου καὶ τοῦ ἐσθίειν τρόπῳ συλληπτικῷ Εὐστ. Παρ. (1794.7.)

⁶ Ἀδτονόητον ὅτι, ὅταν γίνεται λόγος περὶ χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν ἐπιτραπεζίων σκευῶν πρόκειται καὶ περὶ πινακίων. Ὁ Ι. Τζέτζης (χιλ. Ε'. ἱστορ. β' στίχ. 538) ἰδιαιτέρως εἶπε περὶ γαλήης

κἀν οὐ χρυσοῖς ἐν σκεύεσιν, ἐν ἀργυροῖς ἐσθίει

Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν, Ἀθηνᾶς τόμ. 26.147. Χρυσοῦς δὲ πίνακας ἀναφέρει καὶ ὁ Ἰωσήφ ἐν τῷ προμνημονευθέντι ἐγκωμίῳ του εἰς τὸν ἅγιον Εὐγένιον.

Πινάκια βαθέα ἦσαν τὰ ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενα μινσοῦρια (Λατ. *missoria*), τὰ ὁποῖα ἦσαν ἢ μεγάλα ἀναρτώμενα ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ κατὰ τὰς ἐπισήμους δεξιώσεις ἢ μικρότερα ὡς μινσουράκια χαρακτηριζόμενα. Τὰ πρῶτα περιγράφονται ὡς ἀργυρᾶ καὶ ἀνάγλυφα, τὰ δὲ δευτέρα ὡς ὀλόχρυσα ¹.

Ὁ μόνον δὲ μινσοῦρια, ἀλλὰ καὶ μίνσοι ἢ μίσσοι ἐκαλοῦντο τὰ πινάκια ὡς περιέχοντα τὰ παρατιθέμενα φαγητά, τοὺς *missos*. Περὶ τούτου οὐδεμίαν ἀφίνει ἀμφιβολίαν τὸ ἐν τῷ κλητορολογίῳ τοῦ Φιλοθέου «ἀπὸ δὲ τοῦ κουφίσματος τοῦ πρῶτου μίνσου δεῖ ἡμᾶς εἰσάγειν...» ² τὸ Προδρομείον

καὶ γὰρ τοὺς ἐσυνέτριπα τοὺς παλαμναίους μίσσους ³

ὡς καὶ τὰ τοῦ Κωδινού, ὅστις (62.16) ἀναφέρει ὡς δῶρα κατὰ τὰς ἐπισήμους ἐστιασίσεις ὑπὸ τοῦ βασιλέως παρεχόμενα «εἴτε χρύσια εἴτε ἀργύρια διὰ μίνσων» ἐν ἄλλαις λέξεσι χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ τρυβλία.

Ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κεῖται τρυβλίον τὸ σκουτέλλιον, συνώνυμα δὲ φαίνονται ἀμφότερα ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ⁴. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι τὰ σκουτέλλια, ὡς καὶ τὸ ὄνομα των δηλοῖ ⁵, ἦσαν βαθύτερα ἀσπιδοειδῆ πινάκια, διάφορα τῶν πινακίων, πρὸς τὰ ὁποῖα καὶ συχνὰ ἐκ παραλλήλου ἀναφέρονται ⁶, ἀποτελοῦντα μετὰ τῶν πινακίων τὰ σκουτελλοπίνακα, ἧτοι πινάκια καὶ σκουτέλλια ⁷, κατόπιν δὲ φαίνεται

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 472.8, 582.17.21, τοῦ αὐτοῦ, περὶ θεμάτων 15.14. Βλ. καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske 2.691 καὶ Α. Κοραῆ, Ἔατακα 1.113. Νῦν μ(ι)σοῦρες ἐν Γρεβνοῖς λέγονται πῆλινα χονδροειδῆ πινάκια, ἐν Θεσσαλίᾳ δὲ οἱ γαβάθες. Ὡς δὲ καὶ ἐν ἄλλοις, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἢ αὐτῇ λέξει ἐδήλου καὶ τὸν δίσκον τῶν τραγόντων, ἀλλὰ καὶ ἀγγεῖον δι' ὑγρά. Ἴσως μάλιστα ἀγγεῖα εἶναι τὰ δύο ὀλόχρυσα μινσουράκια τὰ ὑπὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου ἀναφερόμενα. Νῦν ἐν Βιάννῳ Κρήτης τὸ μουζουράκι εἶναι ἀγγεῖον ἐλαίου.

² Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165.22 (Bury.)

³ Hesseling - Pernot, *Poèmes Prodromiques* 3.166. Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἔατακα 1.256.

⁴ ἀφ' οὗ δὲ δῶ ὅτι παροῦσι σαθούρα τὰ σκουτέλλια καὶ ἠῦραν τὰ σκουτέλλια τοὺς πλήρης καθερισμένα πλύσιμον οὐκ ἠθέλασιν καθόλου τὰ πινάκια (*Poèmes* 3.2162, 4.200.)

⁵ *Scutum - scutulum - scutella*, Α. Κοραῆ, Ἔατακα 1.59.

⁶ Ὡς λ.χ. ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν, L. Petit, *Typicon du monastère de la Kosmosotira* § 70 (*Izwestia* 13.54.) Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, *Τυπικὸν τῆς ἐν Κων/πόλει μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος*, (Ἑλληνικά 1.271.7). Καὶ ἐν τῷ δημῶδει κειμένῳ τῆς Χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (758.5), παρὰ τὰ πινάκια ἀναφέρονται σκουτέλλια.

⁷ Hesseling - Pernot, *Poèmes Prodromiques* 2.50.

ὅτι καὶ ἀντ' ἀλλήλων ἐλέχθησαν, ὡς πιστοποιοῦσι τὰ τε ἀνωτέρω μνημονευθέντα παραδείγματα καὶ ἡ νῦν χρῆσις ¹.

Τὰ συχνὰ δ' ἀναφερόμενα ταῦτα σκουτέλλια ² ἢ μεσοσκούτελλα ³, ἦτοι σκουτέλλια τῆς mesae, τῆς τραπέζης δῆλα δῆ, ἦσαν παρὰ τοῖς πτωχότεροις πῆλινα, ἀλλ' οὐχὶ σπανίως καὶ ὑάλινα ⁴, παρὰ δὲ τοῖς πλουσίοις καὶ ἀργυρᾶ καὶ χρυσαῖ ἀκόμη ⁵, ἀναφέρουσι δὲ κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας αἱ Ἀσίζαι τῆς Κύπρου καὶ σκουτέλλια μαρμαρένια, ζωγραφιστά, ἐκ Σαρακηνίας ἐρχόμενα ⁶. Ὅτι δὲ εἰς τὸ ἐνζῶδον καὶ διάχρυσον ἀσήμιν τοῦ βασιλικῆς τραπέζιου ⁷ καὶ εἰς τὰ σκεῦη τῆς τραπέζης τὰ ἀπὸ χρυσοῦ μετὰ πολλῶν τεχνωμάτων ⁸ θὰ ὑπήγοντο, μετὰ τῶν μινσουριῶν καὶ τὰ σκουτέλλια, τὰ ὅποια ὡς καὶ διάλιθα ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀναφέρονται, εἶναι πολὺ πιθανόν ⁹.

Βαθύτεραι τῶν σκουτελλίων ἦσαν οἱ κοῦπες, ἐντὸς τῶν ὁποίων παρετίθεντο κρέατα, ὡς πληροφορεῖ ἡ παιδιόφραστος διήγησις τῶν τετραπόδων ζῶων ¹⁰.

Τέλος πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν παρετίθετο τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων σχολίων ἀναφερόμενον σαλτζάριον, νῦν σαλτσιέρα ¹¹.

Ἐπὶ τὰς λεκάνας καὶ λεκανίδας νῦν ἐρχόμενοι, λέγομεν ὅτι ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν ἐτοποιητοῦντο, ὁσάκις μάλιστα ἀπὸ κοινοῦ δοχείου

¹ Νῦν πολλαχοῦ σκουτέλλια λέγονται τὰ πῆλινα τρυβλία, κανατοσκούτελλα δ' ἐν Κύπρῳ τὰ τῆς τραπέζης κανάτια καὶ σκουτέλλια. (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ 2.572.)

² Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 472.7, 582.21, Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 3.210, 4.200, Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῶων στίχ. 151 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σελ. 297), Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.245, L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53). Ἐπιθὶ καὶ τὰς ἀνωτέρω ἐκ τῶν τυπικῶν καὶ τοῦ Νικήτα Χωνιάτου σημειωθείσας μαρτυρίας καὶ πρόσθετες ὅτι ὁ Διόνυσος ὑπὸ τοῦ Ι. Τζέτζου (Χιλ. 8.586) λέγεται ζαβοσκουτέλλης. Ὁ τύπος σκουτελλίτισιν ἐν τοῖς Προδρομοεῖσι ποιήμασι Hesseling-Pernot, Ἐνθ' ἀν. 4.247.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 582.17.21.

⁴ Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 6.245.

⁵ Ἐν τῇ παιδιόφραστῳ διηγήσει τῶν τετραπόδων ζῶων (Ἐνθ' ἀν.) γίνεται λόγος δι' ἀργυρᾶ καὶ χρυσαῖ σκουτέλλια. Σκουτέλλια καὶ μεσοσκούτελλα ἀργυρᾶ ἀναφέρει καὶ Κωνστ. ὁ Πορφυρογεννήτος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 582.17.21 καὶ καὶ πάλιν ὁ αὐτός (472.7) σκουτέλλια ὀλόχρυσα καὶ πάλιν (597.17) σκουτέλλια χυμευτὰ καὶ διάλιθα.

⁶ Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.495.

⁷ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 232.20.

⁸ Τὰ κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 362.

⁹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 597.19, 585.17.

¹⁰ Στίχ. 300.

¹¹ Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Βατράχ. 1016.

οὔτοι ἔτρωγον, καὶ γαβάθαι ἢ γαβάθια¹ ἢ γαβαδίτζια² ἢ ἀπαλαρέαι, τῆς τελευταίας λέξεως ἐκ τοῦ Λατινικοῦ erularia παραφθορείσης, ὡς παρατηρεῖ ὁ Ἰωάννης Λυδός³, μουχρούτια⁴ καὶ πατέλλαι⁵ ἢ πατέλλια⁶. Πάντα ταῦτα τὰ ὀνόματα δεικνύουσιν ἀφ' ἐνὸς τὸ σχῆμα, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν χρῆσιν ἢ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς τὰ σκευὴ ταῦτα κατεσκευάζοντο. Οὕτως ἡ λ. γαβάθα, ἥτις ὡς δημῶδες ἤδη παρ' Ἑσυχίῳ μνημονεύεται⁷, εἶναι ἡ cavata, ἡ κοίλη δῆλα δὴ λεκάνη ἢ λεκανίς, ἡ μουχρούτια, ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ mahrūt εἶναι ἡ πηλίνη λεκάνη⁸, ἡ ἀπαλαρέα, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Ι. Λυδός, παρεφθάρη ἐκ τοῦ erularia, τὸ πατέλλα σχετίζεται ὄχι βέβαια, ὡς θέλουσιν οἱ Βυζαντινοί, μὲ τὸ ἐκπέταλος, ἀλλὰ μὲ τὸ πατάνη καὶ τὸ Λατινικὸν patina καὶ δηλοῖ πάντως ἀνοικτὴν λεκάνην.

Κατεσκευάζοντο δ' αἱ λεκάναι αὗται, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα σώζονται νῦν κατὰ τόπους⁹, εἴτε ἐκ ξύλου, εἴτε ἐκ πηλοῦ (γαβάθια, μουχρούτια, ἀπαλαρέαι) εἴτε καὶ ἐκ μετάλλου (ἀπαλαρέαι-πατέλλια) ἐφ' οὗ ἔγλυφον διά-

¹ Hesseling - Pernot, Poèmes 3.412⁶.

² Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245.

³ Ἰστέον δὲ Ῥωμαίους τὸ κανοῦν ἐπὶ μὲν τῶν ἱερῶν σατοῦραν, ἐπὶ δὲ τῶν εὐοχιῶν ἐπουλαρίαν, ἣν ἀπαλαρέαν ἐξ ἀγνοίας προσαγορεύομεν (Ι. Λυδοῦ, Περὶ μνηῶν 1.29 Wuensch). Καὶ ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασι φέρεται

καὶ ἀπαλαρέαν μουχρούτινον, γλυκὴν κρασὶν ἐπάνω.

(Poèmes, 3.185). Ἀπαλαρέα μουχρούτινος εἶναι λεκάνη πηλίνη. Ἄλλας ἐρμηνείας, μὴ ὀρθάς, βλ. παρὰ Du Cange ἐν λ., Α. Κοραῆ, Ἄτ. 1.262.338 καὶ Hesseling - Pernot, Poèmes Podromiques σ. 120.

⁴ Μουχρούτια = πῆλινα λεκανίδια, ἀναφέρονται ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.245 ὡς καὶ ἐν ταῖς Ἀσιαῖς τῆς Κύπρου, ἐνθα καὶ μουχρουτοσκοῦτέλλα (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6.243.)

⁵ Ὁ Πολυδεύκης, Ὀνομαστ. 6.12 ἔγραψε: τὰς δὲ καλουμένας πατέλλας λεκανίδας ὀνομαστέον εἰ καὶ ἐξ ἀργύρου εἴεν.

⁶ Ὁ Πολυδεύκης (Ἐνθ' ἀν. κεφ. 13) «εἶη δ' ἂν ἡ πατάνη λοπάδιον ἐκπέταλον, ὃ νῦν ἴσως ἀπὸ τοῦτου καλοῦσαι πατέλλιον» καὶ Ἄλεξανδρος ὁ Τραλλιανὸς (2.161) εἶπεν: ἐπίβαλλε ἀπὸ τοῦ ὕδατος εἰς μέγα καθαρὸν πατέλλιν». Κεῖται δὲ καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου «πατάνια: τὰ ἐκπέταλα καὶ ἀναπεπταμένα λοπάδια, οἱ δὲ πολλοὶ διαστρέφουσιν ὡς Ῥωμαϊκὸν τὸ ὄνομα». Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Εὐσταθίου (229.2) πατέλλια ἐλέγοντο τὰ πλατέα ποτήρια.

⁷ Ἐν λ. γαβαθόν.

⁸ Φ. Κουκουλέ, Προδρομία λαογραφικὰ ζητήματα, ἐν Λαογρ. τόμ. 5 σ. 327 ἐξ.

⁹ Ἡ γαβάθα καὶ τὸ γαβάθι εἶναι πολὺλεκτα νῦν. Ἐν Ἄνω Ἀμισῷ τοῦ Πόντου παλαρέα τέως ἐλέγετο ἢ γαβάθα, ἐξ ἧς ἀπὸ κοινοῦ ἔτρωγον οἱ συνεστιώμενοι (Ἀρχεῖον Πόντου 1.186), αὐτόθι δὲ «βάλλω παλαρέαν» ἰσοδυναμεί τῷ παρατίθημι τράπεζαν. Ἐν Κρήνῃ τῆς Μ. Ἀσίας ἀπαλαρέα ἐλέγετο ἢ κοινῶς ἄλλως ἀπλάδα (Δ. Πουλάκη, Δεξικόν, ἰδίᾳ τῆς Σικίνου καὶ τινῶν ἄλλων τόπων (Ζωγρ. Ἄγων 2. 6), ἀπαλαρέα δὲ ἢ ἀπαλαρέα ἐν Χίῳ γλυκύσματα καὶ ἐθώδιμα προσφερόμενα κατὰ τὰ μνημόσυνα (ἐντὸς ἀπαλαρέας βέβαια) Πασπάτη. Τὸ Χιακὸν γλωσσάριον σ. 75.

φορα κοσμήματα ¹ ἢ καὶ γράμματα καὶ ρητὰ ἙΑραβικά, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας ². Ἐν ταῖς ἙΑσίξαις τῆς Κύπρου ἀναφέρονται καὶ μουχρουτοσκοῦτελλα μαρμάρινα, ζωγραφιστά ³.

Τέλος ἄς μνημονευθῶσιν ἐνταῦθα καὶ οἱ ἐπιτραπέζιοι δίσκοι, οἵτινες, ἐκ μετάλλου ὄντες, ἐνίοτε μάλιστα ἐκ χρυσοῦ ⁴, ἐδέχοντο τοὺς καρπούς καὶ τὰ γλυκύσματα ⁵.

Τὰ ἐπιτραπέζια Βυζαντινὰ ἀγγεῖα διαιρετέα εἰς τὰ διαφόρου εἶδους ποτήρια ἢ τὰ ἀγγεῖα τὰ περιέχοντα τὰ χωνευτικὰ ποτὰ καὶ εἰς μεγαλύτερα ὑδροφόρα ἢ οἰνοφόρα δοχεῖα.

Τὰ ἀγγεῖα, ἐξ ὧν ἔπινον οἱ Βυζαντινοὶ ὕδωρ ἢ οἶνον ἐκαλοῦντο, κατὰ τὴν ἀρχαίαν χρῆσιν, ποτήρια (ἐνικ. ποτήρι(ο)ν) καὶ ἦσαν ἢ σύστημα ἢ ἐκπέταλα, ὅποτε ἐκαλοῦντο πατέλλια ⁶. Τὸ ποτήριον τὸ προωρισμένον κυρίως διὰ τὸν οἶνον καὶ πῆλινον ἐκαλεῖτο καυκος ⁷ ἢ καυκί(ο)ν ⁸, ἡμισφαιρικὸν βεβαίως κατ' ἀρχὰς ἔχον σχῆμα καὶ κατόπιν ἀπλῶς τὸ τοῦ κοινοῦ ποτηρίου. Ὡς ἕτερον τύπον τοῦ καυκίου θεωρῶ τὸ καυκάλιον ⁹, ἄφ' οὗ

¹ Μακάριος ὁ Αἰγύπτιος ὁμιλεῖ περὶ ἀργυροκόπου καὶ ἀναγλυφαρίου γλύφοντος διάφορα ζῶδια ἐπὶ τοῦ δίσκου· Μακαρίου τοῦ Αἰγυπτίου, Ὁμιλία· ὁμιλία 16η (Migne, P.G. 34.617.)

² Γ. Παχυμέρους, Μιχαὴλ Παλαιολόγος 1.453.17.

³ Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 6. 243.

⁴ Περὶ χρυσοῦν δίσκων ὁμιλεῖ ὁ Χρυσόστομος, Ὁμιλία εἰς τὸν ιγ'. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.552.)

⁵ Ὁ Διβάνιος, (Φθονερὸς τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 τόμ. 6 σελ. 631 Förster) ὁμιλεῖ διὰ τοὺς ἐπὶ τῆς τραπέζης πινακίσκους καὶ δίσκους. Ὁ Πρόδρομος (Poèmes 3.321g) παραπονεῖται διὰ τοὺς ἡγουμένους ὅτι τρώγουν

ἐκείνοι τὰ γλυκύσματα μετὰ τῶν διακαρίων

Σχετικὸς καὶ ὁ ἐκ ποιήματος τοῦ ΙΕ' αἰῶνος στίχος

εἴκοσι μῆλα κείονται 'ς χρυσοῦν ἀπαλαρέαν

(Hesseling - Pernot, Ἑρωτοπαίγνια στίχ. 260 σελ. 24.)

⁶ Ἐκ δὲ τῶν Ὁμηρικῶν πετάλων καὶ ποτήρια ἐκπέταλα τὰ πλατέα, ὅποια τὰ ἰδιωτικῶς λεγόμενα πατέλλια· Εὐσταθίου, Παρεκβ. 229.2.

⁷ Πβ. καὶ τὸ σκαπτικὸν ποιημάτιον

πάλιν τὸν καθκὸν ἔπιες

πάλιν τὸν νοῦν ἀπόλεσες (Θεοφάν. 457.20 ἔκδ. Βόνν.)

⁸ Καυκίον παρ' ὑμῖν, κάλιξ δὲ παρὰ σοφοῖς· Σουΐδας. Παρὰ Προδρόμῳ (Poèmes 3. 124) κεῖται· καυκίον κρασὶν οὐ δίδουν με τὸ λέγουν εὐλογίαν· καυκία ἀναφέρονται ἐν τῷ τυπικῷ τῆς Κοσμοσωτηρίας (L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70, Izwestia 13.54.)

⁹ Ὡφθη... κατέχουσα καυκάλιον ὕδατος· Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἑλενοῦ πόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34.1057). Καυκάλιον ἕλινον ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀχμέτ ἐν τῷ ὄνειροκριτικῷ του κειμ. ρηξ'. σελ. 163 (Drexl.)

καὶ σήμερον ἔτι ἐν Καλαμιτισίῳ Θράκης καυκάλα λέγεται τὸ ποτήριον. Καὶ τὰ βασιλικά δὲ χαλίντζια, τὰ ὡς καυκία ὑπὸ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου χαρακτηριζόμενα¹, ἦσαν ποτήρια αὐτόξυλα καὶ ἀγροικικά, ὡς διδάσκει ὁ Καισαρείας Ἀρέθας². Ποτήριον δ' οἴνου ἦτο, κυρίως ἐν τοῖς μοναστηρίοις, τὸ κρασοβόλιν³, ἐν ᾧ δῆλα δὴ ἐβάλλετο τὸ πρὸς πόσιν κρασίον.

Ὁ Μ. Βασιλείος (κατὰ μεθυόντων ὁμιλία ΙΔ'. Migne, P. G. 31.456) ἀναφέρει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων των οἱ πίνοντες εἶχον ἐπὶ τῆς τραπέζης ψυκτῆρας καὶ κρατῆρας καὶ φιάλας. Ὅτι ὁ ψυκτῆρ ἦτο εἶδος ποτηρίου κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους μανθάνομεν ἐκ τοῦ Ἑσυχίου, παρ' ᾧ ἀναγινώσκομεν ψυκτῆριον ποτήριον, ὃ ἡμεῖς ψυκτῆρά φαμεν⁴, καὶ πάλιν ψυκτῆρ, ὃν ἡμεῖς ψυγέα, ὅτι δὲ τὰ ὑπὸ τῶν παροινοχόων φερόμενα κρυωτήρια κατὰ τὰς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐστιάσεις ἦσαν οἱ ψυκτῆρες, θεωρῶ πολὺ πιθανόν⁵.

Μέχρι τοῦ Δ' καὶ Ε' μ.Χ. αἰῶνος ἀναφέρονται ὑπὸ τῶν συγγραφέων μεταξὺ τῶν ἐπιτραπεζίων ἀγγείων οἱ κρατῆρες⁶, ἴσως δὲ τότε νὰ εἶχον οὗτοι τὸ σχῆμα καὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἀρχαίων τοιούτων. Πάντως κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας, παρὰ Βυζαντινοῖς, τὸ κρατῆρ ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ μέγα ποτήριον ἢ καὶ ἀπλῶς ποτήριον⁷, κατὰ δὲ τοὺς τελευταίους αἰῶνας πρὸς ὑδροφόρον ἀγγεῖον⁸.

¹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 468.12 ὁ Reiske ἐν τοῖς σχολίοις του (2.28) παράγει ἐκ τοῦ Ἀραβικοῦ khalig.

² Σχόλια εἰς Λουκιαν. Ψευδολ. ἢ περὶ τῆς ἀποφρ. 27. Πρ. καὶ Σ. Κουγέα ἐν Λαογρ. 4.249.

³ ἢ *kān* τὸ κρασοβόλιν μου ὄξος νὰ τὸ πληρώσῃ Roëmes 3.221. Τὸ μέντοι πόμα μετὰ τοῦ μείζονος δοθῆσεται κρασοβολίου L. Petit, Ἐνθ' ἀν. § 24. Βλ. καὶ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, (Ἐνθ' ἀν. Ἑλληνικά 1.274.35.) Κρασοβόλιν ἦτο καὶ τὸ δοχεῖον, ἐν ᾧ ἐβάλλετο ὁ οἶνος καὶ αὐτὴ ἡ ποσότης τοῦ οἴνου. Μὲ τὴν σημασίαν ταύτην φέρεται ἡ λ. καὶ παρὰ Προδρομῶ (Roëmes 3.120) καὶ ἐν ταῖς μοναῖς τῆς Κρήτης, ἔνθα κρασοβόλι = ποτηρεᾶ ἢ ποσὸν πινομένου οἴνου, (I. Κορυλάκη, Ἀπὸ Χανίων εἰς ἁγίαν Τριάδα, Ἐβδομάς 4 1 καὶ 2) Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 1.246 καὶ Γ. Χατζιδάκι ἐν Glotta 2.290.

⁴ Βλ. καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα ἐν λ. ψυκτῆρ.

⁵ Γ. Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.13.

⁶ Μ. Βασιλείου, Ὅμιλία ΙΔ' κατὰ μεθυόντων (Migne, P.G. 31.456), Χρυσοστόμου, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.471) τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεῖα εἰς τὸν ΜΘ' ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.239), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΗ' (Migne, P.G. 58.566.)

⁷ Β. Γεωργιάδου, Μιχαῆλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούρτζου μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σελ. 45. Καὶ ὁ Δούκας δ' ἔγραψεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ του (312.13) ὅτι οἱ Τοῦρκοι κατὰ τὴν ἄλωσιν ἦσαν «τὸν ἄκρατον πίνοντες ἐκ τῶν ἱερῶν κρατῆρων».

⁸ Ὁ Ι. Λαζαρόπουλος, Σύνοψις τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Εὐγενίου (Α. Παπα-

Ὅ,τι ἐλέχθη διὰ τὸν κρατῆρα, ἰσχύει καὶ διὰ τὰς κύλικας. Πλατεῖαι οἰνηραὶ ἢ ὑδροφόροι κύλικες ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Κλήμεντος¹ καὶ τοῦ Χρυσοστόμου², τὸ τῶν ἀρχαίων κυλικῶν ἀκόμη, πιθανῶς, τότε ἔχουσαι σχῆμα, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὅμως αἰῶνας κύλιξ καὶ ποτήριον εἶναι ἰσοδύναμα, ὡς δεικνύουσι καὶ ἄλλα καὶ τὸ ὅτι τὸ ποτήριον τίθεται ὡς ἐρμηνεύμα τῆς λ. κύλιξ³.

Οὐ μόνον δ' οἱ κρατῆρες καὶ αἱ κύλικες, ἀλλὰ καὶ αἱ ὑπὸ Κλήμεντος, Χρυσοστόμου καὶ Μ. Βασιλείου ἀναφερόμεναι φιάλαι πιστεῦω ὅτι ἦσαν ἐν χρήσει μέχρι τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος⁴.

Τέλος παρὰ τὸ καυκὶν καταλεκτέον καὶ τὸ σκυφί(ο)ν, κοῖλον καὶ σφαιροειδὲς δοχεῖον πρὸς πόσιν⁵. Τὸ δ' ἐν ἐγγράφῳ τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος ἀναφερόμενον κεραστικὸν⁶ ὑποθέτω ὅτι εἶναι δοχεῖον μικρὸν περιέχον εἶδος πνευματώδους ποτοῦ.

Ἐρχόμενοι νῦν ἐπὶ τὴν ὕλην, ἔξ ἧς τὰ ἀγγεῖα ταῦτα κατεσκευάζοντο, λέγομεν ὅτι τὰ μὲν ποτήρια ἦσαν ὑάλινα, καὶ παρὰ τοῖς ἐπιδεικτικῶσιν ἀλα-

δοποῦλου - Κεραμέως, *Fontes historiae imperii Trapezuntini* 96.10.30) ἀντιδιαστέλλει τοὺς κρατῆρας πρὸς τὰ τρυβλία καὶ τὰ κύπελλα. Ἐν τῷ *Corpus glossar. Latino-gum* τὸ κρατῆρ μεταφράζεται διὰ τοῦ ποτηροπλύτης. Πρόκειται λοιπὸν ἐνταῦθα περὶ λεκανίδος, ἐν ᾗ ἐπλύνοντο τὰ ποτήρια. Τὸν ποτηροπλύτην παραβάλλει ὁ Ἀρέθας πρὸς τὸ ἀρχαῖον κυλικεῖον (Λουκιαν. Λεξιφ. 7-10. Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις, Λαογρ. 4.250.) Νῦν ποτηροπλύτης λέγεται εἶδος χόρο-του, δι' οὗ πλύνουσι τὰ ποτήρια (σόρι ἐν Συνασῶ τῆς Καπαδοκίας), κατ' ἀναλογίαν τοῦ ὁποίου ἔχονεν νῦν τὸ τσιανακοπλύτης ἐν Ἱμβρῳ καὶ Σαμοθράκῃ, καὶ τέως ἐν Σάντα τοῦ Πόντου ὀκνεοπλύτη (ἦ). (Βλ. καὶ Λαογρ. *Ενθ' ἄν.)

¹ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2 σ. 176. 14.

² Χρυσοστόμου, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΝΑ'. (Migne, P.G. 59.283.) Κύλικα ἀνέφερε βραδύτερον καὶ ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, Eust. Opusc. 356.9.)

³ Κομπῶς ἄγαν καὶ τρισὶ δακτύλοις ὀχεῖν τὴν κύλικα: Μιχαήλ Ἀκομινάτου, τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα 2.169.13: κύλιξ τὸ ποτήριον, Θεοδώρου Προδρομόου, Κανὼν περὶ ἀντιστοίχων (Annuaire de l'Association 10.132): φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὄνοματι τοῦ Ζωναρᾶ λεξικῶ κυλικεῖον ἢ ποτηριοθήκη.

⁴ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.31 σελ. 175.7, Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΗ'. (Migne, P.G. 58.566.), Μ. Βασιλείου, Κατὰ μεθούτων ὁμιλία ΙΔ'. (Migne, P.G. 31.456.) Νῦν ἐν Λακωνικῇ φιάλα λέγεται τὸ ἡμίτομον κολοκύνθη τῆς λαγηνοφόρου, τὸ ἔχον περιπού τῆς ἀρχαίας φιάλης τὸ σχῆμα.

⁵ Σφαιροειδῆ σκύφον ἀναφέρει Θεόδωρος ὁ Βαλσαμών (K. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon, Wiener Studien 25.185) σκυφίν ἐν ᾧ ὕδωρ φέρεται ἐν τῇ διηγήσει τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Ἀρτεμίου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Varia Graeca sacra* 35.22,36.9.) Ἐν τῷ Μ. Ἐτυμολογικῶ (549.9) ἀναγινώσκομεν κύφων γίνεται παρὰ τὸ κύφος ὅπερ ἐστὶν σκευὸς ἐγγεγλυμμένον, κοῖλον, τὸ λεγόμενον σκαφίον. Βλ. καὶ τὸ παράρτημα τοῦ γλωσσ. τοῦ Du Cange ἐν λ. σκύφη. Παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ, (*Εκθεσις 401.19) ἡ λ. σκύφιον ἔχει γενικωτέραν σημασίαν δηλοῦσα τὸ πρὸς πόσιν ποτήριον καὶ ἄγγεῖον.

⁶ Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 4.75.202.

βάστρινα και τορνευτά¹, οὐχὶ σπανίως καὶ χρυσᾶ² κρατούμενα ὑπὸ τῶν κομψοτέρων καὶ προσφερόμενα διὰ τῶν τριῶν τῆς χειρὸς δακτύλων³, τὰ δὲ καυκία κυρίως πήλινα μὲ ἀλοιφήν πολλὰκις ἔσωθεν⁴, δι' ὃ⁵ καὶ μουχρούτια ποτήρια ἢ ἀπλῶς μουχρούτια ἐκαλοῦντο⁵, ἐνίοτε ὅμως καὶ ξύλινα⁶. Οἱ σκύφοι ἦσαν πήλινοι ἢ ξύλινοι ἢ καὶ χρυσοῖ ἀκόμη⁷.

Ὡς δὲ τὰ πινάκια εἰς τὰς τραπέζας τῶν πλουσίων καὶ ἀβροδιαίτων ἦσαν ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ, οὕτως ἦσαν, κατὰ τὰς μαρτυρίας τῶν συγγραφέων, καὶ τὰ παντοειδῆ ποτήρια⁸, λιθοκόλλητα μάλιστα κάποτε κατὰ τὴν ἔξωτερικὴν ἐπι-

¹ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.33.1 καὶ 32.2 (σελ. 176.14.27) καὶ βιβλ. 2 κεφ. 3 (σελ. 178.3.)

² Χρυσοστόμου, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΑ'. (Migne, P.G. 58.509.)

³ Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος (Ἔνθ' ἀν. 2.169.13) ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «οἰνοχοεῖν κομψῶς ἄγαν καὶ τρισὶ δακτύλοις ὀχεῖν τὴν κύλικα», ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, Πρὸς τινὰ κἀπηλον μεγάλαυχον (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.502) διὰ τοὺς «δυσὶ κυπέλλοις ἀκροῖς δακτύλων εὐφωῶς πως οἰνοχοοῦντας», ὁ Ἰ. Τζέτζης (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Varia Graeca sacra 83.27) διὰ «κύπελλα τὰ οἰνοχοοῦσι τρισὶ δακτύλοις εὐφωῶς ἐποχούμενα, ἃ τοῖς καθηδυπαθοῦσι... μέγα τι δοκεῖ καὶ ἐράσιμιον», ὁ Παλλάδιος, Λόγος ἱστορικὸς (Migne, P.G. 47.39) περὶ συνδαιτυμόνος δυσσεραστουμένου, ἐάν μὴ ὁ ἐστιάτωρ «ἐπ' ἀκρων δακτύλων χλιαρὰν φέρη τὴν κύλικα», ἐπληθύνθησαν δὲ παλαιότερον ὑπὸ τοῦ Φιλοστράτου (Ἐπιστολαὶ ἐπιστ. ξ'. σ. 484 Hercher) τῆς κατηλίδος· «καὶ τῶν τριῶν δακτύλων αἱ ξυνθέσεις, ὑφ' ὧν ὀχεῖται τὸ ποτήριον».

⁴ Πῶς κατεσκευάζοντο καὶ ἐστολιζόντο τὰ ἀγγεῖα βλ. Ch. Diehl, Manuel 2 σ. 710.

⁵ Μουχρούτια ποτήρια δεκαεπτὰ L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53)

αὐτὸς χορταίνει τὸ γλυκὴν εἰς τὸ τρανὸν μουχρούτιν

καὶ Χιώτικον γὰ ἐτσάκωσα κἂν τέσσαρα μουχρούτια

Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 3.156, 4.70.

Τέως ἐν Πόντῳ μαχοῦρι⁷ ἐλέγετο τὸ πήλινον ποτήριον Σ. Ἰωαννίδου, Ἱστορία καὶ στατιστικὴ Τραπεζοῦντος σ. κβ'. τοῦ γλωσσαρίου. Τὴν ἐκ πληοῦ κατασκευὴν ποτηρίων καὶ καυκίων δηλοῖ ἢ τε μεσαιωνικὴ παροιμία «ποδοπιτήρη καὶ κύπελλον ἐκ τῶν αὐτῶν χωμάτων» (Κ. Μανασσῆ, Σύνοψις Χρον. στίχ. 2093, 6031 (σελ. 91 καὶ 256) Βόν.) τὸ ἐν τοῖς τυπικοῖς μονῶν καυκίον ὀστράκινον (L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 70. (Izvestia 13.54) καὶ τὸ τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, (Νεφέλ 380) ποτήριον κεραμεοῦν... τὸ λεγόμενον καυκίον. Περὶ κυπέλλων ἐξ ὑάλου καὶ χοῶς ὠμίλησε καὶ ὁ Μιχ. Ψελλός πρὸς τινὰ κἀπηλον μεγάλαυχον (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.502).

⁶ Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina ἀριθ. 17.1. Περὶ καυκίου ἐκ λίθου σαρδώνυχος βλ. κατωτέρω.

⁷ Ἐκ τοῦ αὐτοῦ πληοῦ ἢ κεραμεύτρια χεῖρ, κατὰ τὸν Κωνστ. Μανασσῆν οἶδε κεραμεύειν

οὐράνην καὶ κυπέλλιον καὶ σκύφον καὶ νιπτήρα

E. Miller, Poème moral de Constantin Manassés (Annuaire 9.47. 337) Κ. Ηοrna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Studien 26.185.)

⁸ Ὁ Λέων ἐν τοῖς τακτικοῖς του (20.80 Migne, P. G. 107.1033) συνίστα, ἵνα ἐν τῷ στρατῷ τὰ ποτήρια εἶναι ἀργυρᾶ διὰ τοὺς ἔχοντας, διὰ δὲ τοὺς ἄλλους ξύλινα.

φάνειαν. Θὰ ἦσαν δὲ τὰ ἐκ πολυτίμου μετάλλου ἐκπώματα ταῦτα πολὺ συνήθη, ἄλλως δὲν ἐξηγεῖται διατί οἱ συγγραφεῖς ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τῆς χρήσεως αὐτῶν λέγοντες ὅτι, ἐάν τις ἐμβάλῃ εἰς αὐτὰ θερμὸν πόμα, ἢ λῆψις θὰ εἶναι ἐπώδυνος καὶ ἂν πάλιν ψυχρὸν, τὸ κρᾶμα θὰ ἐπηρεασθῇ ὡς πρὸς τὴν γεῦσιν ἀπὸ τὴν περιέχουσαν ὕλην ¹. Γνωστοῦ δὲ ὄντος ὅτι ὕδροφορα ἀγγεῖα, ὡς οἱ ἐμπόται, ἦσαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ ἐκ λίθου διαφανοῦς, τοῦ κοινῶς λεγομένου κρύου ², δὲν πρέπει νὰ θεωρήσωμεν ὑπερβολὴν ὅτι τὸ ἐν τῷ ἐπυλλίῳ τὰ κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην ἀναφερόμενα λίθινα ποτήρια ἦσαν φανταστικά. Ὑπερβολὴ πως βεβαίως εἶναι ὅτι ταῦτα ἦσαν ἐξ ὑακίνθου λίθου ἢ σμαράγδου ³. Πάντως Ἄννα ἡ Κομνηνὴ ἐν τῇ Ἀλεξιάδι τῆς (177.25) ἀναφέρει καυκίον σαρδωνύχιον, ὃ Πορφυρ. (Ἐκθ. 661. 13) ποτήριον ὄνυχιτου καὶ τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ ⁴ ξεστίον κρύον.

Πάντα σχεδὸν τὰνωτέρω ποτήρια σώζονται καὶ παρ' ἡμῖν βοηθοῦντα ἡμᾶς ἐν πολλοῖς, ἵνα κατανοήσωμεν ὅποια ἦσαν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους τὰ ὁμώνυμά των, λέγω δ' ἐν πολλοῖς, διότι πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ αὐτὸ ὄνομα κατὰ διαφόρους αἰῶνας ἐδήλου πολλὰκις δοχεῖον διαφόρου εἴδους.

Λοιπὸν παρ' ἡμῖν πολὺλεκτα καὶ πολύχρηστα εἶναι τὰ ποτήρια, ἐν Πόντῳ δέ, Σαράντα Ἐκκλησιαίς καὶ Κρήτῃ τὸ καυκί ⁵ καὶ ἐν Μακεδονίᾳ τὸ καυκόπουλλο ⁶. Κρασοβόλι ἐν Μαδύτῳ καὶ Ἠπειρῷ λέγεται τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου, τὸ κοινῶς ἄλλως κρασοπότηρο, κρατῆρας ἐν Πολιχνήτῳ καὶ τισι ἄλλοις χωρίοις τῆς Δυτικῆς Λέσβου λέγεται σκευὸς τι, δι' οὗ πίνουσιν οἶνον, κρατηροπότηρο ἐν Ἠπειρῷ λέγεται τὸ μέγα κρασοπότηρον καὶ ἐν Μάνῃ κρατηροπότηρα τὰ ποτήρια τοῦ οἴνου ἢ τοῦ ὕδατος. Ἀφ' ἐτέρου ἀκύλικας ἐν τισι χωρίοις τῆς Ρόδου λέγεται εἶδος ἀρχαίου οἰνηροῦ ἀγγείου, σκύφος ἐν Ἠπειρῷ ⁷ ξύλινον μονοκόμματον

¹ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3 (σ. 177.22.) Πρ. καὶ τὴν εἰς τὸν Χρυσόστομον ἀποδιδεμένην ὁμιλίαν εἰς τὸν Φαρισαιοῦ (Migne, P.G. 59.592.) καὶ τοῦ αὐτοῦ, ὁμιλία εἰς Ματθαῖον ΝΑ'. (Migne, P.G. 58.509) καὶ πάλιν τοῦ αὐτοῦ, Ὅμιλία εἰς τὸν ΜΘ'. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.239).

² Οἱ παλαιοὶ (ὑαλον ἐκάλου) τὴν διαφανῆ λίθον, τὸν ἰδιωτικῶς λεγόμενον κρύον, εὐκοτά δὲ ὑάλῳ· Σχολ. εἰς Ἀριστοφ. Νεφέλ. 768.

³ Τὰ κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 393 ἐξ. 523.

⁴ L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53.)

⁵ Κυρίως τὸ τοῦ οἴνου· Σ. Ἰωαννίδου, Ἔνθ' ἂν. σ. ιη'. τοῦ γλωσσαρίου. Ἐν Σαράντα Ἐκκλησιαίς τῆς Θράκης καὶ Πόντῳ καυκί λέγεται τὸ φλιτζάνι τοῦ καφέ. Ἐν Κρήτῃ καυκί λέγεται τὸ ἥμιτομον τῆς λαγνοφόρου κολοκύνθης, ἐξ οὗ πίνουσιν ὕδωρ ἢ οἶνον οἱ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἐργαζόμενοι.

⁶ μετὸ μικρὸ καυκοῦπουλλο

θέλω νὰ πῶ πεντέξι στίχ. ποιήμ.

⁷ Ζωγρ. Ἄγων 1.54, Ν. Νίτσου, Μονογραφία περὶ τῆς ἐν Ἠπειρῷ κώμης τοῦ Τσαμαντᾶ σ. 283.

ἀγγεῖον, ἐν ᾧ θέτουσι τὴν τροφήν τῶν βοῶν ἢ ἐν Κύμῃ¹, ἐνθα ποτίζουσι τὰ ζῶα, ἐν Βιάννῳ Κρήτης μέγα κοχλιάριον, δι' οὗ ἀναδεύουσι τὸ βραζόμενον γάλα καὶ τέλος ἐν Καλαβρία τῆς κάτω Ἰταλίας σύφου ἢ σύφα καλεῖται ὁ τῶν ἀρχαίων σκύφος².

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως λέγει ὅτι, ὡσάκις ὁ βασιλεὺς ἐν ἐκστρατεία συνέτρωγε μὲ ἐθνικούς, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς τραπέζης παρετίθεντο σκουτέλλια δλόχρυσα, μινσουράκια δλόχρυσα δύο καὶ ὀρθομίλια δλόχρυσα δύο³. Καὶ προσεπάθησε μὲν ὁ τὸ κείμενον σχολιάσας Reiske νὰ ὀρίση τί εἶδους ἀγγεῖα ἢ δοχεῖα ἦσαν τὰ ὀρθομίλια ταῦτα, δὲν τὸ κατώρθωσεν ὅμως, νομίζω⁴. Οὐδὲ βοηθοῦσιν ὅσα λέγει ὁ Σουΐδας, ὅστις ἐν λ. τρύβλιον γράφει· τρύβλιον· ὄξυβάφιον, πινάκιον, ποτήριον, ὀρθομίλιον. Πάντως, ἂν τις εἰς τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως ἀπίδη, ὀρθομίλιον θὰ ἦτο ἀγγεῖον ὀρθοῦ μιλίου, ἦτοι μιλιαρίου τὸ σχῆμα ἔχον, ἦτοι κιονίσκου εὐρυτέρου κατὰ τὴν βάσιν καὶ στενωτέρου κατὰ τὴν κορυφήν, πάντως δ' εὐρυχώρου, ἀφ' οὗ καὶ νῦν παχὺς σὰν θρομίλι ἢ σὰν θρομίλα λέγεται ἐπὶ παχυσάρκου ἀτόμου⁵. Τώρα, ἂν, ὡς θέλει ὁ Reiske, τὸ ἀγγεῖον ἐχρησίμευε πρὸς θέρμανσιν ὕδατος, ἀγνοοῦμεν. Ἐλέγετο μὲν ὁ ἱππολέβης παρὰ Βυζαντινοῖς μιλιάρην⁶ καὶ ἔχομεν ἐπὶ τῶν Βυζαντινῶν τραπέζων ἀγγεῖα θερμὸν δεχόμενα πόμα⁷, εἶναι ἐν τούτοις ἐπὶ τοῦ παρόντος παρακεκινδυνευμένον, μὲ τὰ πενιχρὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἔχομεν ὑπ' ὄψιν, νὰ ὀρίσωμεν

¹ Τρίμη. Κυμαϊκά σ. 28.

² G. Morosi, L'elemento Greco nei dialetti dell'Italia meridionale (Archiv. Glott. 12.93.)

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. τῆς βασιλ. τάξ. 472.7.

⁴ Βλ. τὰ σχόλια του εἰς τὸ ἀνωτέρω χωρίον τόμ. 2.562.

⁵ Ἐν Κρήνῃ καὶ Ἰκαρία λέγουσι παχὺς σὰν τὸ θρομίλι, ἐπὶ γυναικὸς δ' ἐν Σύρῳ Κύθνῳ, Κυθήροις καὶ Κρήτῃ, εἶναι σὰ θρομίλα.

⁶ Ἱππολέβης τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ μιλιάρην, Ἄρεθας εἰς Λουκιαν. Λεξιφ. 8. Βλ. τὸν θησαυρὸν ἐν λ. μιλιάρην καὶ Σ. Κουγέα, Ἐνθ' ἀν. 4.250. Hesselings - Pernot, Poèmes Prodromiques 3.102. S. Krauss, Znr griech. u. latein. Lexikographie aus jüdischen Quellen B. Z. 2.506. 507.

⁷ Περὶ θερμοῦ κράματος ἐγχεομένου εἰς μετάλλια ἐκπώματα ὠμίλησεν ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του (βιβλ. 2 κεφ. 3.35 σελ. 177.23), περὶ θερμοῦ ὕδατος χρησιμοποιουμένου κατὰ τὸ φαγητὸν καὶ τὸ ποτὸν ὁ Χρυσόστομος, Εἰς τὴν Ἄνναν λόγος Δ'. (Migne, P.G. 54,666), ὁ δὲ Παλλάδιος, Λόγος Ἱστορικός (Migne, P.G. 47.39.) περὶ συνδαιτυμόνος δυσαρεστουμένου, ἐὰν μὴ ὁ ἐστιάτωρ «ἐπ' ἄκρων δακτύλων χλιαρὰν φέρη τὴν κύλικα», γνωστὸν δ' εἶναι τὸ ἐν ταῖς τραπέζαις τῶν μοναχῶν κυμινόμενον ἢ «τὸ θερμὸν ὕδωρ κυμίνφ συνηγμένον» ἢ τὸ «κυμινάτον θερμὸν πόμα» L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izwest. 13.35), Miklosich-Müller, Acta et Dipl. 5.363 καὶ τὸ εὔκρατον τὸ συνιστάμενον ἐκ πεπέρεως καὶ κυμίνου καὶ ἀνίσου θερμοῦ, (Θεόδ. Στουδίτ. τόμ. 99 στήλ. 1716.) Βλ. καὶ E. Jeanselme et L. Oeconomus, Aliments et recettes culinaires des Byzantins σ. 14 τοῦ ἰδ. ἀποσπάσματος.

τὴν χρῆσιν αὐτοῦ. Ἄς ἀρκεσθῶμεν πιστοποιούντες ὅτι τὸ ὀρθομίλιον ἦτο μετάλλινον δοχεῖον, εὐρύχωρον, ὀρθοῦ μιλιαρίου τὸ σχῆμα ἔχον¹.

Κατὰ τὸν Ἀθήναιον (ΙΑ' 87c) ἡ κοινὴ συνήθεια ὀξύβαφον ἐκάλει «τὸ ὄξους δεκτικὸν σκεῦος», ἐν τοῖς νόθοις δὲ λόγοις τοῦ Χρυσοστόμου γίνεται λόγος περὶ ἀγγείου δεχομένου ὄξος². Ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ εἶχον ἐπὶ τῶν τραπέζων τῶν τὸ ἡμέτερον ξιδερό, ὅπερ κατὰ τὸν σχολιαστὴν τοῦ Νικάνδρου, ἐλέγετο γαράριον³, εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ἐκεῖνο μόνον, τὸ ὁποῖον εἶναι ἄγνωστον εἶναι ὁποῖόν τι σχῆμα εἶχε τοῦτο. Ἐγὼ τὸ φανιάζομαι ὡς φιαλίδιον ἢ φιαλοειδές, μὴ ἀποδίδων πίστιν εἰς τὰς μαρτυρίας τῶν σχολιαστῶν, οἵτινες τὰ ὀξύβαφα θέλουσι τρυβλία, κυμβία ἢ ἐμβάφια⁴.

Ἐκ τῆς Λατινικῆς λέξεως *cucuma* κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, δοχεῖον μετάλλινον, ἐν ᾧ ἐθερμαίνεται τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ ἐλέγετο κούκουμος ἢ κουκούμιον. Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ *cucuma* ἐλέχθη καὶ κουκουμάριον. Τὸ κουκουμάριον τοῦτο, ὅπερ καὶ οὕτω καὶ κουμάρι κοινῶς νῦν λέγεται⁵, ἀναφέρεται ὡς οἰνηρὸν ἀγγεῖον ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως (95.14.15, 153.11.15) θὰ εἶχε δὲ ἀναμφιβόλως, ὅπερ καὶ νῦν σχῆμα, ἦτοι θὰ ἦτο ἄνευ λαβῆς μὲ λαιμὸν κάποτε

¹ Τὸ ὀρθομίλιον, ἀρτομίλι ἐν Ρόδῳ καὶ θρομίλι νῦν ἐν Κρήτῃ καὶ παλαιότερον παρὰ Σαχλίκη (Ἐρμῆν. 537) εἶναι ὄργανον ταλασιουργίας ἀποτελούμενον ἐκ βάσεως ἢ ξυλίνης ἡμίσεος περίτου μέτρου μήκους ἢ ἐκ λίθου ὁμοίου πρὸς τὴν βάσιν τῶν τῆς ἐκκλησίας μανουαλίων, εἰς τὸ κέντρον τοῦ ὁποίου ὑπάρχει κοίλωμα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου περιστρέφεται διὰ τῆς χειρὸς ὁ ἄτρακτος, εἰς ὃν περιελίσσεται τὸ ἐκ τῆς ἀνέτης ἐξελισσόμενον νῆμα. Τὸ θρομίλι τοῦτο γράφουσι διὰ τοῦ υ, πρὸς τὸ ὀρθὸς μύλος συνδέσαντες τὸν περιστρεφόμενον ἄτρακτον (Γ. Χατζιδάκι, ΜΝΕ' 2.170, Ἐπιστ. Ἐπετ. 3.97) ἢ πρὸς τὸ ἀτρακτομύλιον, (Βενετοκλέους, Βραχέαι παρατηρήσεις σ. 68) ἢ πρὸς τὸ τροχομύλιον (Α. Κοραῆ, Ἄτακτ. 4.179.719.) Φρονῶ ὅτι καὶ τὸ ὄλον ταλασιουργικὸν ὄργανον ἔλαβε τὸ ὄνομα ἐκ τῆς βάσεώς του τῆς λιθίνης, ἣτις ὁμοιάζει πρὸς μίλιον, δι' ὃ καὶ θρομίλι γραπτέον.

² Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Χανααίαν καὶ εἰς τὸν Φαραῶ (Migne, P.G. 59.663.)

³ Κύμβοιο ἀντὶ τοῦ ὀξύβαφου, οἶον ἐμβαφίου εἰς τράπεζαν πεποιημένου, ὅπερ καλεῖ γαράριον ἢ συνήθεια (Σχόλια εἰς Νικάνδρου θηριακὰ 526.)

⁴ Ὅξιδες, ἀ καλοῦμεν ὀξύβαφια (Σχόλ. εἰς Ἄριστοφ. Ἰππεῖς 1301.) Ὅτι τὸ τρύβλιον μεῖζον τοῦ ὀξύβαφου (Σχόλ. εἰς Ἄριστοφ. Ὀρνιθας 360.) τρύβλια· Λεκάνια δὲ καὶ λεκανίδας τὰ μεῖζονα τῶν ὀξύβαφων καὶ ἐκπέταλα (Σχόλ. εἰς Ἄριστοφ. Ἀχαρν. 1109.) Ὁ Κλήμης, Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφάλαιον 2.35 σελ. 178.6 διαστέλλει τὰ ὀξύβαφα τῶν λεκανῶν καὶ πινακίσκων καὶ τρυβλίων.

⁵ Κουμάρι νῦν κοινῶς λέγεται ὀρθόλαιμον ὕδροφόρον ἀγγεῖον, κουκουμάριον ἐν Κύπρῳ, (Α. Σακελλαρίου, Κυπριακὰ 2 609) ἀγγεῖον ὕδατος κατὰ τὸν λαιμὸν ἔχον ἔσωθεν ὀπὰς, παρὰ Ροδίους ἢ ἄλλως λεγομένη λαγήνα, (Βενετοκλέους, Βραχέαι παρατηρήσεις σ. 114), κουκουμάρι δ' ἐν Σύμῃ μικρὰ στενόλαιμος λάγνος, (Μ. Γρηγοροπούλου, Ἡ νῆσος Σύμη σ. 44.) Περὶ τῆς λ. κουμάρι βλ. G. Meyer, Neugr. Stud. 3.34, M. Vasmer, Études Gréco-Slaves 2.249, Reiske ἐν τοῖς σχολίοις εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς βασιλ. τάξεως 2.201.

στενόν, ἐξ οὗ μετὰ τινος ἤχου θὰ ἐξήρχετο τὸ ὑγρόν, θὰ ἐτίθετο δ' ἐντὸς αὐτοῦ ὕδωρ ἢ οἶνος ¹.

Ἐτερον ἀγγεῖον οἴνου ἢ ὕδατος, παρομοίον πρὸς τὸ κουκουμάριον σχήματος, ἦτο καὶ ὁ ἐμπότης ἢ τὸ ἐμποτόπουλλον ², σήμερον ὁ μπότης, νεμπότης ἢ τὸ νεμπότι ἢ μπότι ³ (παρὰ τὸ (ἐμ)πίνειν) πῆλινον κυρίως, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλης ἐνίοτε πολυτιμοτέρας ὕλης κατασκευαζόμενον. Ἄννα λ.χ. ἢ Κομνηνὴ (Ἄλεξ. 1.177.6) ἀναφέρει καὶ ἐμπότην κρύον.

Παρὰ τὸν ἐμπότην δὲ μνημονευτέος καὶ ὁ βομβυλιός ⁴, σήμερον πολλαχοῦ μπόμπουλας ἢ μπούρμπουλας, σύστομον πῆλινον ἀγγεῖον, οὕτω κληθὲν ἐκ τοῦ βόμβου, ὃν παράγει καταφερόμενον τὸ ἐν αὐτῷ ὑγρόν.

Εἶδος βομβυλιοῦ ἦτο καὶ τὸ κουτρούβιον πολλακίς ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν συγγραφέων μνημονευόμενον ⁵, κροταφοειδὲς ἀρχικῶς δοχεῖον πῆλινον δι' οἶνον ἢ ὕδωρ, μετὰ ἢ ἄνευ λαβῆς, σφζόμενον νῦν ὑπὸ τὸν τύπον κουτρούβι ἢ κουτρούπι, περὶ οὗ διὰ μακροτέρων ἄλλοτε ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ περιοδικῷ Λαογραφίᾳ, ἔνθα καὶ τὸν φιλόμουσον ἀναγνώστην παραπέμπομεν ⁶.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ πῆλινα ταῦτα ἀγγεῖα ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς ψῦξιν τοῦ ἐμβαλλομένου ὕδατος κατὰ τὸ θέρος, διὰ τοῦτο ἐχαρακτηρίζοντο ταῦτα καὶ ὡς

¹ Ἄγνοῦ ποῦ στηριζόμενος ὁ Κ. Ἄμαντος ὑπεστήριξεν (ἐν Ἀθηναῖς τόμ. 23.488) ὅτι τὰ κουκουμάρια εἶναι ποτήρια.

² *ἀλλὰ καὶ τὸ μπότόπουλλον νὰ γέμιζα κρασίτιζιν
τὸ ἄσπρον ἐμποτόπουλλον γεμαῖτον κρασοδόλιν*

Hesseling-Pernot, *Poèmes Prodromiques* 489.117.

³ Τὸ πῆλινον, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ ξύλινον ἀγγεῖον τοῦ ὕδατος λέγεται πότης ἐν Κύρῳ, μπότης ἐν Ἠπειρῷ καὶ Λευκάδι, νεμπότης ἐν Χίῳ, μπότι ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐμπότι καὶ νεμπότι ἐν Χίῳ.

⁴ Σὺ δὲ μὴ ἀπαξίωσης τὴν κύλικα, ἣν δὲ βούλη τὸν βομβυλιόν, οἷς γὰρ ὁ ἀνήρ ἐντέθραπται, τούτοις σε δεξιῶσεται, εἶπεν ὁ Μιχ. Ψελλός (Tafel, Eustathii Opusc. 356 9.) Βομβυλιός τὸ στογγύλον, οἷα τὰ νῦν πιθάκνια: Ἀρθέας εἰς Λουκιαν. Λεξιφ. 7-10. Ἐπιθι Σ. Κουγέαν ἐν Λαογρ. 4.250.

⁵ Διὰ τοὺς ἡγουμένους εἶπεν ὁ Πρόδρομος ὅτι πίνουσιν

ἐκεῖνοι πάντα τὸ γλυκὴν μετὰ τῶν κουτροβίων

Hesseling-Pernot, *Poèmes* 3.314. ἐψυχρισμένα κουτρούβια ἀναφέρει Χριστόφορος ὁ Μυτιληναῖος (E. Kurtz, *Die Gedichte des Christophoros Mitylenaios* 29), ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Ι. Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκάφρ. Ἀλεξάνδραν στίχ. 786) βομβυλιός ζωῦφιον παρὰ τὸ βομβεῖν, ὥσπερ καὶ τὸ πινόμενον κουτρούβιον.

⁶ Φαίδωνος Κουκουλέ, Προδρομία λαογραφικὰ ζητήματα ἐν Λαογραφ. τόμ. 56.327 ἐξ. Ὡς κουτρούβια ἐχαρακτήρισεν ὁ Γ. Σωτηρίου καὶ ἀγγεῖα εὐρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν ἐρείπιων τοῦ παρὰ τὸν Ἄρειον Πάγον Βυζαντινοῦ ναοῦ (Ἀρχαιολ. Δελτ. 2.136).

κρωντήρια, ἔξ ἧς λέξεως ἐξειλίχθη τὸ σημερινὸν κρ(υ)ωντήρι¹, πρὸς ὃ ἀντιστοιχεῖ τὸ σημερινὸν Λήμιον κρυγιουκάνατου καὶ ὁ τῆς Σκύρου κρυολόγος², ὡς ψυχριστάρια δ' εἶναι ταῦτα γνωστὰ ἐκ τῆς ἐκθέσεως

Εἰκ. 2. Πίνακες, πινάκια, ποτήρια καὶ ἐμποτόπουλλα ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ φαγητοῦ. Ἐκ ψηφιδωτοῦ τοῦ ἀγ. Μάρκου Βενετίας (ΙΓ' αἰ.) ἀπομιμουμένου Βυζαντινὸν βασιλικὸν γεῦμα. (Ch. Diehl, Manuel 2.805.)

τῆς βασιλείου τάξεως (466.16,467.1) μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἐκεῖ εἶναι ταῦτα ἀργυρᾶ ἢ χαλκᾶ³ καὶ ἐνίοτε μεγάλα ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὰς σημε-

¹ Περὶ τῆς λ. βλ. Α. Κοραῆ, Ἔτακτα 2.415,416, Γ. Χατζιδάκιν ἐν ΜΝΕ. 1.239, Ρ. Kretschmer, Der heutige lesbische Dialekt 118, Π. Παπαγεωργίου ἐν Β. Ζ. 3.238. Νῦν πολλαχοῦ γνωστὴ ὡς κρεντήρι καὶ κρωντήρι, ἐν Ἀδριανουπόλει κρωντήρι.

² Ἀγγελικῆς Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη - Σκύρος σ. 174 (ἀρ. 215.)

³ Τὸ ψυχριστάριον ὁ Μ. Φιλήντας, Γλωσσογονωσία καὶ γλωσσογραφία Ἑλληνικῆ 3.164 παρήγαγεν ἐκ τοῦ ψεαστήριον, Βλ. Μιχ. Στεφανίδην, ἐν Λεξικογρ. Ἄρχ. 5.76.

ρινὰς στάμνας, αἵτινες πάλιν, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, καλοῦνται νῦν κρουολόγοι¹, κουργιολόγοι² ἢ κουρλόγοι³.

Ἄνωτέρω ἐμνημόνευσα χωρίου τοῦ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου (1402.18), πιστοποιοῦντος ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ ξύλινα ἐπιτραπέζια σκευὴ ἐκαλοῦντο κανᾶ, μαρτυρία, ἣν ἐπιστοποίησε καὶ τὸ εἰς τὴν καθαρεύουσαν γεγραμμένον κείμενον τοῦ μικρὸν μεταγενεστέρου Νικήτα τοῦ Χωνιάτου, διὰ τοῦ κανᾶ ἀποδῶσαν τὸ τοῦ δημῶδους κειμένου πινάκια καὶ σκουτέλλια⁴. Ὅτι μὲ τὰ κανᾶ ταῦτα σχετίζεται ἀφ' ἑνὸς τὸ σημερινὸν κανὶ(ν) τὸ δηλοῦν ὑέλινον ἢ ἀργυροῦν ἀγγεῖον ροδοστάγματος⁵, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ἐν ἐγγράφοις τοῦ ΙΑ' καὶ ΙΒ' αἰῶνος ἀναφερόμενον κανάτιν ἢ κανάτη⁶, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία.

Θὰ ἦτο δὲ τὸ κανάτιον ἢ ἡ κανάτη (νῦν κανάτα), ἧς γνωρίζομεν τὸ σχῆμα, ἀρχικῶς ξυλίνη — κατόπιν βέβαια καὶ πηλίνη — ὡς καὶ ἡ ἐτυμολογία δηλοῖ καὶ ἡ νῦν χρῆσις πιστοποιεῖ, καὶ θὰ ἐκρησιμοποιεῖτο, ὡς καὶ σήμερον, δι' οἶνον ἢ ὕδωρ.

Κανάτας δὲ εἶδος, δι' ὕδωρ ἢ οἶνον ἐπ' ἴσης χρησιμοποιουμένης, θεωρῶ καὶ τὸ μεσαιωνικὸν μισούριν⁷, στηριζόμενος εἰς τὸ ὅτι ἐν Κοζάνῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Μακεδονίας νῦν μπισούρα λέγεται ἡ πηλίνη κανάτα, δι' ἧς κινῶσι τὸν οἶνον, μτζούρι ἐν Μακεδονίᾳ ἀγγεῖον χωρητικότητος ἡμισείας ὀκάς, μουζουράκι δ' ἐν Κρήτῃ κανατοειδὲς ἀγγεῖον δι' ἔλαιον. Ὅτι δὲ τὸ μεσαιωνικὸν μισούριν ἦτο πολλάκις πηλινον, δεικνύει πρῶτον ὅτι ἐν τοῖς Προδρομείοις ποιήμασιν ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ μουχροῦτιν⁸ καὶ δευτέρου ὅτι ἐν χειρογράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΒ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΓ' αἰῶνος

¹ Κρουολόγος ἐν τῇ περιοχῇ Κυλλήνης καὶ Ἀροανίων ἐν Πελοποννήσῳ ὡς καὶ ἐν Θάσῳ λέγεται στάμνος πηλίνη διὰ τὴν ψύξιν τοῦ ποσίου ὕδατος χρησιμοποιουμένη.

² Οὕτως ἐν Μαδύτῳ.

³ Ἐν τῷ χωρίῳ τῆς Θάσου Θεολόγῳ.

⁴ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. διήγ. 758.5.

⁵ Νῦν πολλαχοῦ κανὶ ἢ ροδοκάνι λέγεται ὑάλινον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τοποθετοῦσι ροδοστάγμα. Ἡ λέξις καὶ ἐν ποιήμασι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος

κανὶν τοῦ ροδοστάγματος, μῶσχος τῆς Ἀλεξάνδρειας

Hesseling-Pernot, Ἐρωτοπαίγνια στίχ. 349. Κανὶ ἐν Λήμνῳ λέγεται καὶ τὸ πλεκτὸν καλάθιον τὸ χρησιμεῖον ὡς φίματρον τῶν βοῶν. Περί τῆς λ. κανὶ βλ. Α. Κοραῆ, Ἄτακτα 4.218 καὶ τοῦ αὐτοῦ εἰς Ἡλιοδώρου Αἰθιοπικῶν μέρ. Β' σ. 114.

⁶ Trinchera, Syll. 161. 121, F. Schneider, Mittelgriechische Urkunden ἐν Quellen und Forschungen τόμ. Ι' σ. 273. Βλ. καὶ Σπ. Λάμπρου, Βησσαρίωνος ἐγκώμιον εἰς Τραπεζοῦντα (Ν. Ἑλλην. 13.202.)

⁷ *αὐτὸς χορταίνει τὸ γλυκὴν εἰς τὸ τρανὸν μισούριν*

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodrômiques 4-70.

⁸ Hesseling-Pernot, Ἐνθ' ἄν.

ὑπάρχουσι σίγχοι ἀναφερόμενοι «εἰς ὄστράκινον μισούριν ἀποσταλὲν τῷ Πατριάρχῃ»¹.

Οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον καθήμενοι ἢ ἀνακεκλιμένοι;

Ἵνα τις εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦτο ἀπαντήσῃ σαφῶς, πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν κυρίως τοὺς χρόνους καὶ δεύτερον νὰ μὴ ἀπατηθῇ ἐκ τῆς χρήσεως τῶν λέξεων ἀνακλίναςθαι καὶ ἀνάκλισις² (κακῶς ὑπὸ τῶν κειμένων διὰ τοῦ ἡ γραφομένων), αἵτινες, ἀπὸ τοῦ Θ' μάλιστα αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν, πολ- λάκις ἰσοδυναμοῦσι πρὸς τὸ καθέζεσθαι. Οὕτως ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος εἶπεν (Opusc. 324.25) «ἀνεκλίθην ἐπιτραπέζιος», ἐν δὲ τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν³ γίνεται λόγος περὶ συνανακειμένου τοῖς μοναχοῖς ἡγουμένου, ἐν ᾧ εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν οἷς χρόνοις ταῦτα ἐγράφησαν οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον οὐχὶ ἀνακεκλιμένοι, ἀλλὰ καθήμενοι.

Κατὰ τοὺς παλαιότερους λοιπὸν αἰῶνας οἱ Βυζαντινοὶ ἡμῶν πρόγονοι, τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, ἔτρωγον ἀνακεκλιμένοι. Οὕτω Κλήμης ὁ Ἀλέξανδρεὺς περὶ τῶν περὶ τὴν τράπεζαν ὁμιλῶν μεταξὺ τῶν λεκανῶν καὶ πινακίσκων καὶ ὄξυβάφων καὶ τρυβλίων ἀναφέρει «κλι- ντῆρας ἀργυροῦς», ψέγει δ' ὁ αὐτὸς καὶ θεωρεῖ ἀχρεῖον «τὸ ἐπανίστα- σθαι ταῖς κλισίαις μονονοχὶ τὸ πρόσωπον ταῖς λοπάσιν ἐπιρριπτοῦν- τας»⁴. Βραδύτερον παρὰ Λιβανίῳ ὁ παράσιτος παρίσταται «τὰς γνάθους ἔξασκῶν καὶ κατακεκλίσθαι προσδοκῶν», πρὸς δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου του ἐπιθυμῶν νὰ γραφῶσι συμπόσια καὶ δείπνα καὶ «συγκατακείμενος αὐτός», παρὰ τῷ αὐτῷ δὲ ἀναφέρεται καὶ ἡμικύκλιον ἡσχημένον ἤτοι ἀκκού- βιτον⁵. Μικρὸν μετὰ ταῦτα ὁ Μ. Βασίλειος ἔγραψε περὶ τοῦ «πῶς δεῖ περὶ τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν καιρῷ τῶν ἀρίστων καὶ τῶν δείπνων ἔχειν», προσθεὶς ὅτε «δεῖ ἐν τοῖς ἀρίστοις κατακλινομένους τὸν ἔσχα- τον τόπον προκαταλαμβάνειν»⁶. Ὁ Χρυσόστομος ὁμίλησε διὰ τοὺς «ἐπὶ

¹ Εἰς ὄστράκινον μισούριν ἀποσταλὲν τῷ Πατριάρχῃ (I. Σακκελίωνος, Ἀνέκδοτα ζερά Δ.Ι.Ε.Ε. 2.568.) Ὁ Du Cange glossarium mediae et infimae Latinitatis ἐν λ Caucasus ἀναφέρει mensuram liquidorum. Ὁρθῶς δ' ὁ Σακελλίων, ἐνθ' ἀν. ἐχαρκτηρίσσε τὸ μισούριν ὡς «ἄγγος κεράμιον πρὸς ὑδροποσίαν ἴσως πεποιημένον».

² Φιλοθέου, Κλητορολόγιον, 160.8, 163.18. Ἡ λ. συχνὴ καὶ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου.

³ Izwestia 6.85

⁴ Κλήμεντος, Παιδαγ. β. βλ. 2 κεφ. 1. 11 σελ. 161.30 καὶ βιβλ. 3 κεφ. 2.35 σ. 178. Τὸν κλινηρα διὰ τοῦ συγχρόνου κλινοκαθέδριον ἀποδίδει ὁ Καισαρίας Ἀρθέας, Σχόλ. εἰς Λουκιαν. Συμπόσ. 8. Πβ. καὶ Σ. Κουγέα ἐν Λαογρ. 4.250.

⁵ Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δείπνον κληθεὶς τόμ. 6 σελ. 580.7, 587.13 (Förster) τοῦ αὐτοῦ, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγ- γέλλει 24 (τόμ. 6.31).

⁶ Migne, P.G. 31.976.

στιβάδων κατακειμένους και τὰ δειπνα τοῖς ἀρίστοις συνάπτοντας»¹, κατὰ τὸν ἕκτον δ' αἰῶνα ὁ Προκόπιος εἶπε διὰ τὴν Θεοδώραν, ὅτι ἐλθούσα εἰς τὴν οἰκίαν τινὸς τῶν ἐπιφανῶν, μεταξὺ πότου «εἰς τὸ προῦχον ἀναβᾶσα τῆς κλίνης... οὐδενὶ κόσμῳ ἀπηξίωσε τὴν ἀκολασίαν ἐνδείκνυσθαι»².

Κατὰ τὸν ΚΗ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου ἀπηγορεύθη «ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐσθίειν και ἀκκουβίτα στρωννύειν»³. Κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ἐπὶ Νικηφόρου Φωκά, ὁ Λιουτπράνδος παρεπονεῖτο ὅτι, ἐν ᾧ ἔτρωγεν ἐν τῇ τραπέζῃ Μιχαὴλ τινος στρατηγοῦ Χερσῶνος, ἐκεῖνος ἐπεξέτεινεν ἐπ' αὐτοῦ τὴν πτέρναν⁴, κατὰ δὲ τὸν βίον τοῦ ὁσίου Λουκά τὸν συνταχθέντα κατὰ τὸν Ι' αἰῶνα, ὁ ὁσιος ἐν Θήβαις εὕρισκει τὸν καλέσαντα αὐτὸν Κρινίτην «ἐπὶ τραπέζης ἀβραῶς ἀνακεκλιμένον, ἐπεὶ ἀρίστου καιρὸς ἦν» και ψέγει αὐτὸν λέγων «οἶον δὲ και σαυτὸν ἐπέδωκας τοῖς ἐστιωμένοις οὐκ ἐπὶ κλίνης οὐκ ἐπὶ ἄλλου του καθεζόμενον εὐσχημόνας, ἀλλ' ἐπὶ στρωμνῆς ὑπτιον ἀνακείμενον»⁵.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω μαρτυριῶν φαίνεται ὅτι μέχρι τέλους τοῦ Ι' αἰῶνος συνήθιζον οἱ Βυζαντινοὶ νὰ τρώγωσιν ἀνακεκλιμένοι, ἢ συνήθεια ὅμως αὕτη δὲν ἦτο γενική. Ἐν τῷ μεταξὺ, και δὴ πολὺ πρὸ τοῦ Ι' αἰῶνος, εἶχεν εἰσαχθῆ και τὸ ἔθιμον τοῦ κάθησθαι ἐπὶ ἐδρῶν⁶. Ὁ συγγραφεὺς τοῦλάχιστον τοῦ βίου τοῦ ὁσίου Λουκά ὁμιλεῖ ἐν τῷ προμνημονευθέντι χωρίῳ περὶ τοῦ ἐξηπλωμένου ἐπὶ κλίνης ἢ «ἐπὶ ἄλλου του καθημένου», ἔχομεν δὲ και ρητὴν μαρτυρίαν τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα (850-932), ὅστις, σχολιάζων τὸ ἀνωτέρω ἐκ τοῦ Παιδαγωγοῦ τοῦ Κλήμεντος παρατεθὲν χωρίον, λέγει· «ἐκ τούτου δῆλον ὡς οἱ παλαιοὶ ἐπὶ στιβάδων εὐωχοῦντο ἀνακείμενοι, ὃ νῦν ἐπὶ τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων διατηρεῖται μόνων»⁷. Βραδύτερον και ὁ Λιουτπράνδος

¹ Χρυσοστόμου, Λόγος ὅτι τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.468.)

² Προκόπιου, Ἀνέκδοτα 61.15. (Βόνν.)

³ Πβ. και τὸν 74^{ον} κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου.

⁴ Σπ. Ζαμπελίου, Βυζαντιναὶ μελέται σ. 572.

⁵ Γ. Κρέμου, Φωκικά 1.49 και 50. Ἐκ τῆς παρατιθεμένης εἰκόνας (ἀριθ. 4) τῆς παριστανούσης τὸν μυστικὸν δειπνον φαίνεται ὅτι οἱ ἀνακεκλιμένοι ἐξηπλοῦντο οὐχὶ εἰς πραγματικὸν accubitum, ὅστις εἶχεν ἡμικυκλικὸν σχῆμα, σίγμα, ἔνεκα τούτου, καλούμενος, ἀλλ' εἰς ἀπλοῦν κλινίδιον, ἐκτός ἐὰν ὁ ζωγράφος, ζῶν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ ἀκκουβίτα δὲν ἦσαν ἐν χρῆσει κοινῇ, συγχέῃ τὰ πράγματα.

⁶ Ὁ Ἐλενουπόλεως Παλλάδιος, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34.1106) ἔγραψε περὶ μοναχῆς ὅτι, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ «οὐδέποτε ἐκαθέσθη ἐπὶ τραπέζης».

⁷ Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολίοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδήσεις (Λαογρ. τόμ. 4. 249) Ἐπιθὶ και τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske εἰς τὴν ἔκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως 2.124, 229.868.

βεβαιοὶ ὅτι ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν ἰθ' ἀκκουβίτων «convivae non sedendo ut ceteris diebus, sed recumbendo epulantur»¹, μαρτυρία, ὡς ἐπιβεβαιῶσιν ὅτε Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του ὁμιλοῦντες κατὰ τὰς ἡμέρας ταύτας περὶ τῶν ἀνακειμένων ἢ ἀνακλινομένων², κατὰ τὰς ἄλλας δὲ

Εἰκ. 3. Οἰκογενειακὸν Βυζαντινὸν γεῦμα.

Ἐκ χειρογράφου τοῦ 1368 τῆς Ἑθν. Βιβλ. τῶν Παρισίων. (Ch. Diehl, Manuel 2.880).

περιστάσεις λέγοντες περὶ τοῦ βασιλέως ὅτι ἐκαθέσθη ἐπὶ τῆς τιμίας αὐτοῦ τραπέζης καὶ ὁμιλοῦντες περὶ τῶν ἐν αὐτῇ παρισταμένων καὶ καθεζομένων³. Οὐδὲ πρέπει τὸ ῥῆμα ἀκκουβίζειν ἐπὶ τῆς τραπέζης, τὸ ὁποῖον μεταχειρίζεται Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περὶ τοῦ εἰς τὴν

¹ Liudprandi, Antapod. 6.8.

² Φιλοθέου, Κλητορολ. σ. 157.21, 158.4, 24, 160.34, 161.20, 162.4, 163. 18, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις τῆς βασιλ. τάξ. 361.9.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 92.17, 97.5, 113.22, 277.15, 598.4.6, 602.8, 10.13.18. Βραδύτερον μόνον τὸ κάθημαι καὶ συγκαθίζω μεταχειρίζονται οἱ συγγραφεῖς: Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques 4.166.

τραπέζαν καθημένου βασιλέως¹ να παραπειση τινά να δισχυρισθῆ ὅτι τοῦτο ὑποδηλοῖ τὴν χρῆσιν ἀκκουβίτων². Τοῦτο δηλοῖ ἀπλῶς ὅτι καὶ τὸ κάθησθαι, ἀφ' οὗ μάλιστα ὑπάρχει καὶ ἡ σαφῆς μαρτυρία ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους μόνον ἐπὶ τῶν συμποσίων τῶν γινομένων κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν ιθ'. ἀκκουβίτων, ἤτοι ἀπὸ τῶν Χριστουγέννων μέχρι τῶν Φώτων, ἔτρωγον ἐπὶ ἀκκουβίτων, ἅτινα χαρακτηρίζονται ὡς στρωμαὶ μαλακαὶ εἰς ὕψος ἡρμέναι³.

Τώρα, ἂν κατὰ τὰς ἐκστρατείας οἱ εἰς τὴν βασιλικὴν τραπέζαν προσκεκλημένοι καὶ χαμόκκουμβα⁴ ἐσθίοντες ἔτρωγον ἀνακεκλιμένοι ἐπὶ τῶν ὑποστρωνημένων ταπήτων, τῶν accubitalium ἢ σταυροπόδι, ὡς πολλαχοῦ νῦν εἰς τὴν ὑπαιθρον, δὲν δύναμαι νὰ βεβαιώσω.

Ὑποβάλλεται συχνὰ ἡ ἐρώτησις, ἂν κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους συνέτρωγον αἱ γυναῖκες μετὰ τῶν ἀνδρῶν. Καὶ ἐνταῦθα τὰ ζητήματα πρέπει νὰ διασταλοῦν, νὰ ἐξετασθῆ δηλαδὴ τί ἐγένετο κατὰ τὰ οἰκογενειακὰ ἢ συγγενικὰ γεύματα καὶ τί κατὰ τὰ συμπόσια.

Λοιπὸν οἱ ἔγγαμοὶ καὶ λαϊκοὶ ἠδύναντο νὰ συντρῶγῳσι μετὰ συγγενῶν γυναικῶν ἐν στενῷ κύκλῳ. Τοῦτο φαίνεται καὶ ἐκ τοῦ ΚΒ'. κανόνος τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ Β'. οἰκουμενικῆς Συνόδου καὶ ἐξ εἰκόνων, ἃς ἔχομεν⁵. Τοῦναντίον οἱ μοναχοὶ καὶ οἱ τοῦ κλήρου ἀπηγορεύετο κατ' ἴδιαν νὰ συντρῶγῳσι μετὰ γυναικῶν, ἔστω καὶ συγγενῶν, καὶ μόνον τοῦτο ἐπετρέπετο ἐν ἀνάγκῃ, ὁσάκις π.χ. ὀδοιποροῦντες εὐρίσκοντο ἐν πανδοχείῳ⁶.

Κατὰ τὰ συμπόσια τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἄλλως. Τότε ἄνδρες καὶ γυναῖκες, καὶ μάλιστα κόραι, δὲν ἐπετρέπετο, χάριν κοσμιότητος, νὰ συνευχῶνται. Ὁ Κλήμης π.χ. λέγει⁷. «ὄσαι δὲ μὴ ὑπανδροὶ, ἐσχάτη ταύταις διαβολῆ εἰς ἀνδρῶν παρεῖναι συμπόσια καὶ ταῦτα οἰνωμένων», ψέγων δὲ ὁ Λιβάνιος τὸν εἰς ἑορταστικὸν συμπόσιον ἀγαγόντα καὶ τοὺς ἑπτὰ υἱοὺς του, προσθέτει «οἶμαι δὲ καὶ εἰ τῷ θήλει μετῆν ταυτησὶ τῆς ἑορτῆς καὶ τὰς θυγατέρας αὐτὰς ἐκεῖνος ἂν ἦγε»⁸, καὶ ὁ Καισαρείας δ' Ἀρέθας σχολιάζων χωρίον τοῦ Λουκιανοῦ (Συμπόσ. ἢ Λαπίθαι 8) παρατηρεῖ⁹. «σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τῶν γάμων οἱ παλαιοὶ τὰς γυναῖκας ἐπὶ μιᾶς τραπέζης τοῖς ἀνδράσι

¹ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἀν. 47.3, 52.5, 54.16, 103.20 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

² J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σελ. 97. βλ. καὶ σ. 60.

³ Βλ. τὸ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ζωναρά λεξικὸν ἐν λ. ἀκκούμβιτα. Περὶ τῆς συγχύσεως τραπέζης καὶ ἀκκουβίτου παρὰ Πορφυρογεννήτου βλ. J. Ebersolt, Ἐνθ' ἀν. σ. 60.

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἀν. 465.11.15.19.

⁵ Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθ. 3 εἰκόνα καὶ ἐπιθὶ Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα 2.642.

⁶ Ράλλη - Ποτλή, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 7 σ. 190.19.

⁸ Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑορταῖς κλήσεων λόγος 53ος (τόμ. 4.59 Förster.)

⁹ Σ. Κουγέα, Αἱ ἐν τοῖς σχολείοις τοῦ Ἀρέθα λαογραφικαὶ εἰδησεῖς (Λαογρ. τόμ. 4 σελ. 258.)

συνεισίων και ἀντιπροσώπους αὐτὰς ἐκάθιζον τῶν ἀνδρῶν, ὅπερ οὐ σεμνόν», πληροφορία, ἣν μετὰ δύο και πλέον αἰῶνας ἐπικυροῖ ὁ τε Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (1420.56) παρατηρῶν ὅτι «σύνηθες ἦν τὸ παλαιὸν φοιτᾶν τὰς γυναῖκας εἰς τὰ τῶν ἀνδρῶν συμπόσια», και Θεόδωρος ὁ Πρῶδρος παριστῶν τὴν Ροδάνθην λέγουσαν πρὸς τὸν καλοῦντα αὐτὴν Δοσικλέα νὰ μετὰσχη συμποσίου:

*οὐκ ἦλθον ἐντός, ἐντροπῆς ἀντιστάσει
ἐγὼ γάρ εἰμι και γυνή και παρθένος·
πῶς οὖν, Δοσικλείς, εἰσιούσα τὴν θύραν
τόσων μετ' ἀνδρῶν συμφάγω γυνή μία¹;*

Σημείωσον δ' ὅτι κατὰ τὴν 117 Νεαρὰν τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁ ἀνὴρ ἠδύνατο νὰ χωρίζῃ τὴν σύζυγόν του, ἀν αὐτὴ, παρὰ τὴν θέλησίν του, συνεποσίαζεν ἕξωτικοῖς². Ὅτι δὲ συνέβαινε παρὰ τοῖς ἀστοῖς, συνηθίζετο και εἰς τὰ ἀνάκτορα. Οὕτω Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος περιγράφει τὸν βασιλέα γευματίζοντα ἐν στενῷ οἰκογενειακῷ κύκλῳ, «ἐν μυστικωτέρῳ τραπέζῃ», μετὰ τῆς συζύγου, τῆς νύμφης και τῶν τέκνων του³, κατὰ τὴν ὑποδοχὴν δὲ τῆς Ρωσίδος ἡγεμονίδος Ὀλγας αὐτὴν μὲν ἐν τῷ τρικλίνῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ γευματίζουσαν μετὰ τῆς βασιλίσσης, τῆς νύμφης της και τῶν ζωστῶν (Ἐκθεσ. 596.22 ἕξ.), χωριστὰ δὲ ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ τὸν βασιλέα συνεσιώμενον μετὰ τῶν ἀποκρισιαρίων τῶν ἀρχόντων τῆς Ρωσσίας, τῶν συγγενῶν τῆς Ὀλγας και τῶν ἐν Κων/πόλει Ρώσσων πραγματευτῶν (Ἐκθ. 597.7). Τόσων δὲ εὐρὺ ἦτο τὸ ἔθιμον τοῦ χωρισμοῦ ἀνδρῶν και γυναικῶν κατὰ τὰ συμπόσια, ὥστε και σήμερον ἔτι ἐπικρατεῖ τοῦτο ἔνιαχοῦ, ὅπου τὰ ἔθιμα διατηροῦσι τὴν παλαιὰν αὐτῶν ἀδυστηρότητα, ὡς ἐν Πόντῳ, Πελοποννήσῳ, Κρήτῃ, και ταῖς παρὰ τὴν Μ. Ἀσίαν νήσοις⁴.

Μέλλοντες νὰ φάγωσιν οἱ Βυζαντινοί, ἐπειδὴ, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, ἔτρωγον διὰ τῆς χειρὸς, ἐνίπτοντο ἀκολουθοῦντες και τὴν τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συνήθειαν⁵. Τῆς πράξεως αὐτῆς, ἣτις ἦτο ἀναγκαία, μνεῖαν ἔχομεν ἐν παλαιότεροις Ἑλληνολατινικοῖς γλωσσασοῖς ἀναφέρουσι τὸ «ὔδωρ εἰς χεῖρας» ἢ «πρὸς χεῖρας»⁶ και εἶτα παρὰ μεταγενεστέροις συγγραφεῦσι,

¹ Θεοδώρου τοῦ Πρῶδρου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην και Δοσικλέα Β'. 67.

² J a c h. v. L i n g e n t h a l, Imperatoris Justiniani novellae 2218. Πβ. και Νεαρ. 22, Ἐνθ' ἀν. σ. 300.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 597.20, 598.6.

⁴ Φ. Κουκουλέ, Συμβολὴ εἰς τὴν μεσαιωνικὴν Ἑλληνικὴν λαογραφίαν (Ἀθηνᾶς τόμ. 26 σελ. 146.)

⁵ Ἀθήναιος Β'. 55.

⁶ Γουλιῶν Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα και καθημερινὴ ὀμλία 49. (Boucherie) Πβ. και Corp. gloss. Latin. 3.70.3. Τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον τὸ κατὰ χεῖρας και βραδύτερον τὸ κατὰ χερῶν ὔδωρ.

παρά τε δήλα δὴ τῷ Μιχαῖλ Ψελλῷ μνημονεύοντι, κατὰ τὴν ἀρχαίαν φρασεολογίαν, «τὸ κατὰ χειρὸς ὕδωρ»¹, παρὰ Προδρόμῳ γράφαντι

*ἀφ' οὗ δὲ παραθέσῃσι καὶ νίφεται καὶ κάτω*²

καὶ τέλος παρὰ Στεφάνῳ Σαχλίκῃ, ὅστις εἶπε περὶ τοῦ φυλακᾶτορός του

*ὄμπρὸς ἐκεῖνος νίβεται, ὄμπρὸς καθίζει εἰς τὴν τάβλαν*³.

Πόσον δὲ εὐρέως διαδεδομένον ἦτο τὸ ἔθιμον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἐδηλοῦτο διὰ τοῦ νίβομαι ἢ, πιθανῶς, καὶ χειρονίβομαι⁴, δηλοῦσιν αἱ σημεριναὶ παροιμιώδεις φράσεις «ὅσοι νίβονται μὲ τὸ δεσπότη δὲν τρώνε»⁵ ἢ «δεσπότη μου, κι' αὐτὸς ποῦ πλύνεται μαζί μας θὰ φάη;»⁶ «Θέλω καλὸ φαεὶ —νίψ' πρῶτα», ἥτοι μὴν περιμένης⁷.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς συνίστα «πρὶν ἡμᾶς μεταλαβεῖν τροφῆς τῶν συμπάντων εὐλογεῖν τὸν ποιητὴν»⁸, συμφωνοῦντα ἔχων καὶ τὸν Χρυσόστομον, ὅστις ἐν τῷ περὶ προσευχῆς λόγῳ του ἠθέλεν οἱ Χριστιανοὶ νὰ προσεύχωνται κανονικῶς τουλάχιστον τρεῖς τῆς ἡμέρας «τῆς κλίνης ἐπανιστάμενοι, τραπέζης ἀπτόμενοι καὶ καθεύθειν μέλλοντες»⁹, καὶ ἀλλαγῷ ἐπανελάμβανε «μὴ πρότερον ἀπτεσθαι τραπέζης, ἕως ἂν εὐχαριστήσωμεν τῷ τὴν τροφήν ἡμῖν ταύτην παρέχοντι»¹⁰, ἀφ' οὗ καὶ «τραπέζα ἀπὸ εὐχῆς ἀρχομένη καὶ εἰς εὐχὴν καταλήγουσα οὐδέποτε ὑστερηθήσεται»¹¹. Ὁμολογᾷ δὲ τούτοις ἀποφαινόμενος καὶ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ἀπῆτει «πρὸ τῆς τροφῆς εὐλογεῖν τὸν Θεὸν τῶν ἀπάντων», ἀφ' οὗ «τραπέζα μὴ ἔχουσα μνήμην Θεοῦ φάτης ἀλόγων οὐδὲν διενήνοχεν»¹². Καὶ παρεπονεῖτο μὲν Γρηγόριος ὁ Νύσσης ὅτι παρημελεῖτο τότε ὑπὸ τῶν πολλῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἔνθεον ἔργον,

1 Μιχαῖλ Ψελλοῦ, Χρονογρ. 153.16 (ἔκδ. Σάθα.)

2 Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 4.64.

3 Στεφάνου Σαχλίκη, Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 574 (ἔκδ. Σ. Παπαδημητρίου.)

4 Παρ' ἀρχαίοις χειρνίπτομαι. Νῦν ἐν Πόντῳ ἕρυνίπτομαι καὶ ἐν Καππαδοκικοῖς ποιήμασι ἕρυνίβομαι. Βλ. Ε. Κούση, Περὶ τῆς Τραπεζουντίας διαλέκτου ἐν Πλάτωνος τόμ. 7.373 καὶ P. de Lagarde, Neugriechisches aus Kleinasien σ. 20.

5 Ε. Σταματιάδου, Σαμακὰ 5.147.

6 Βενετοκλέους, Βραχέια παρατηρήσεις σ. 128. Ἐν Κύπρῳ λέγουσι καὶ κεῖνος ποῦ πλύνεται μετὰ μας ἐννὰ φάη;

7 Ἡ φρ. συνήθης ἐν Αἰτωλίᾳ.

8 Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 4.44 (184.9.)

9 Τὸν κανόνα τοῦτον ἠκολούθουν οἱ Χριστιανοὶ προσευχόμενοι τρεῖς τῆς ἡμέρας «τὸ πρῶτ', ἐν τῷ ἀρίστῳ καὶ ὅτε θέλουσι κοιμηθῆναι» (Βυζαντ. Χρον. 8.395.)

10 Χρυσοστόμου, Ὁμιλία εἰς Ματθαῖον ΜΘ'. (Migne, P.G. 58.498.)

11 Χρυσοστόμου, Εἰς τὴν Ἄνναν λόγος Β'. (Migne, P.G. 54.650.)

12 Ι. Δαμασκηνοῦ, Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ'. (Migne, P.G. 95.1413.)

ἡ προσευχή,¹ καὶ ὁ μέγας Ἀθανάσιος ὅτι πολλοί, καὶ δὴ οἱ πλεονέκται, «οὐκ οἶδασι τὸν Θεὸν δοξάζειν ἐπὶ τῆς τραπέζης»², οἱ Χριστιανοὶ ὁμως καθ' ὅλους τοὺς αἰῶνας φαίνεται ὅτι δὲν ἐκάθηντο, ἵνα φάγωσι, πρὶν ἢ εὐχαριστήσωσι τὸν Θεόν· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τσαγγάρις τοῦ Προδρόμου

*εἶπε τὸ κύριε εὐλόγησον καὶ ἤρξατο ροικανίζειν*³.

Καὶ ἐν τοῖς βασιλικαῖς δὲ ἐπισήμοις γεύμασι συνήθης ἦτο ἡ προσευχή, τὴν ὁποῖαν ἔκαμνον ἱερατικά πρόσωπα, ἐὰν ἦσαν παρόντα, εὐλογοῦντος τοῦ Πατριάρχου διὰ τῆς εὐχῆς «εὐλογία κυρίου ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ ταύτην τὴν τραπέζαν»⁴, εἰς μεταγενεστέρους δ' αἰῶνας τοῦ πρωτοπαπᾶ⁵. Διὰ τὰ μοναστήρια ἡ πρὸ καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν προσευχή καὶ ὁ ψαλμὸς ἦσαν, ἐννοεῖται, ἀπαραίτητα⁶.

Ὡς δὲ πρὸ τοῦ φαγητοῦ προσηύχοντο οἱ εἰς τὴν τράπεζαν καθήμενοι, οὕτω καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν, μνειάν δὲ τῆς προσευχῆς ταύτης ποιοῦνται ὅτε Κλήμης καὶ ὁ Χρυσόστομος καὶ ὁ Λέων ἐν τοῖς τακτικοῖς του⁷. Ὅποιας δὲ προσευχᾶς ἔλεγον οἱ τρώγοντες δὲν γνωρίζομεν ἐπακριβῶς, διότι φρονοῦμεν ὅτι ἄλλοι ἄλλας ἔλεγον. Πάντως οἱ μὲν καλόγηροι μέλλοντες, ἵνα φάγωσιν ἔψαλλον τὸ ὑψώσω σε κύριος ὁ Θεός μου, ὁ βασιλεύς μου, καὶ Χριστέ ὁ Θεὸς εὐλόγησον τὴν βρῶσιν καὶ πόσιν τῶν δούλων σου, οἱ δὲ λαϊκοὶ κατέληγον προσευχόμενοι εἰς τὸ κύριε ἐλέησον⁸. Οἱ στρατιῶται γνωρίζομεν ὅτι μετὰ τὸ ἔσπερινὸν φαγητὸν ἔψαλλον τὸν τρισάγιον ὕμνον⁹. Ἐξ ἀναγραφῆ τέλος ἐνταῦθα ἦτε ἐπ' ὀνόματι τοῦ Κλήμεντος παραδοθεῖσα εὐχή ἐπ' ἀρίστω· «Εὐλογητὸς εἶ, κύριε, ὁ τρέφων με ἐκ νεότητός μου, ὁ διδοὺς τροφήν πάση

¹ Γρηγορίου Νύσσης, Εἰς τὴν προσευχὴν (Migne, P.G. 44.1120.)

² Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περί παρθενίας (Migne, P.G. 28.269.)

³ Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques 4.75.

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθσεις 79.13, 96.3.

⁵ Κωδινού, Περί τῶν ὀφθαλμῶν 59. 12.

⁶ L. Petit, Tyricon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwest. 13. 33.) Φιλοθέου, Πατριάρχου Κων/πόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 5.312-25, 313.21, 318.20.) Ὑποτύπωσης καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1713 c.) Ὑποτύπωσης καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου, (Ph. Meyer, Die Haupturkunden für die Gesch. d. Athosklöster 136), Miklosich-Müller, Acta et Diplomata 5.361.

⁷ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 9 σ. 204.17 ἔξ., Χρυσόστομος, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΝΕ καὶ ΠΒ'. (Migne, P.G. 58.546.740), Λέοντος, Τακτικά 11.21.12.115. (Migne, P.G. 107.797.837.)

⁸ Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques, 4.75 Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σελ. 24.

⁹ Λέοντος, Τακτικά 11.21. 12.115 (Migne, P.G. 107.797.837.)

σαρκί, πλήρωσον χαρᾶς και εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, δι' οὗ σοι δόξα, τιμὴ και κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»¹ ὡς και ἡ ὑπὸ τοῦ Μ. Ἀθανασίου συνιστῶντος πρὸ μὲν τοῦ φαγητοῦ τὸ πάτερ ἡμῶν και πάλιν τὸ «Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ ἐλεῶν και τρέφων ἡμᾶς, ἐκ νεότητος ἡμῶν ὁ διδοὺς τροφήν πάση σαρκὶ πλήρωσον χαρᾶς και εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν, ἵνα πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες περισσεύωμεν εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν μεθ' οὗ σοι πρέπει δόξα, τιμὴ και προσκύνησις σὺν ἀγίῳ πνεύματι εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν», μετὰ δὲ τὸ φαγητὸν τὸ «Ἐλεήμων και οἰκτίρων ὁ Κύριος τροφήν ἔδωκεν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν. Δόξα πατρὶ και υἱῷ και ἀγίῳ πνεύματι και νῦν και ἀεὶ και εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν»².

Μετὰ τὴν προσευχὴν, οἱ Βυζαντινοὶ καθισμένοι εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου παρέθετον³ ἢ παρεβάλλον⁴ τὸ φαγεῖν ἢ τὰ παραθέματα⁵ ἢ τοὺς διαφόρους μίσσους⁶, τὰς ἐντὸς δὴλα δὴ τῶν πινακίων μερίδας, ἤρχιζαν νὰ τρώγουν.

¹ Κλήμεντος, Διαταγαὶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων κεφ. ΜΘ'. (Migne, P.G. 1. 1057.)

² Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περὶ παρθενίας (Migne, P.G. 28.268.)

³ Ἀφεκτέον δουλοπρεπείας ἀπάσης τῶν παρατιθεμένων κοσμίως ἐφαπτομένους. Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1 σελ. 163β. Τὸ παραθέτειν ἐπὶ τῆς σημασίας ταύτης και παλαιόν. Ἐγείρεται ἡ μήτηρ και ὀρύζιον ἐψήσασα τῷ παιδί παρεθήκεν... ὁ δὲ παῖς πάλιν θέλων και ἕτερον παράθεμα πρὸς τὴν μητέρα ἐθρήνει (Συντίπας 92. 17, 93.1.)

ἀφ' οὗ δὲ παραδέσσει και νύφεται και κάθη

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 4.64. Ἐν Ἑλληνορωσικῷ γλωσσариῷ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος σημειοῦται παραθέσετε· ἐπαρέθησαν, παραθεμένο· M. Vasmer, Ein russisch-byzantinisches Gesprächsbuch σ. 34. Σύνθητες νῦν τὸ παραθέτω ἐν Λακωνικῇ και τὸ παραθένου ἐν Τσακωνίᾳ.

⁴ *και οὐ καθέξεται ὡς πωλὴν χασμένον εἰς τὸ βρωμα
και καθ' ἡμέραν προσδοκᾶς τί νὰ σε παραβάλω*

πεῖσμα ἐθέκασιν αὐτοὶ νὰ μὲ τὸ παραβάλων

Hesseling-Pernot, Poèmes Prodromiques 1.100 3.3259, εἶπε δὲ και ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (619.40) τοῦ ὁποῦ τούτου καθὰ γάλακτος παραβάλλοντες ἰδιωτικώτερον. Διὰ τὴν χρῆσιν τοῦ ρήματος πβ. και τὰ ἐκ τοῦ μαρτυρίου τοῦ ἁγίου Πολυκάρπου (κεφ. 11) «ὁ δὲ ἀνθύπατος εἶπε· θηρία ἔχω· τούτοις σε παραβαλῶ, ἐὰν μὴ μετανοήσης» (Th. Zahn, Ignatii et Polycarpi epistulae, martyria, fragmenta σ. 150).

⁵ Βλ. τὸ ἀνωτέρω σημειωθὲν χωρίον τοῦ Συντίπα. Ἐν Τσακωνίᾳ νῦν παράθεμα λέγεται ἢ ἐπὶ τῆς τραπέζης τοποθέτησις τοῦ φαγητοῦ, τὸ ἄλλως ξεκένωμα.

⁶ Ἀπολαύοντες και αὐτοὶ τὸν δεύτερον μίσσον τῆς βασιλικῆς τραπέζης. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 740.7, ὁ τοῦ ὀπτομίνσου μίσσος, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.11, πρὸς τοῦ ἡγουμένου πάντοτε τοὺς μίσσους ἀποβλέπω, Hesseling-Pernot, Poèmes 3.216γ, τρεῖς μίσσους ἐσθίειν ἐκάστης ἡμέρας, Miklosich-Müller,

Διηρεῖτο δὲ (περὶ τῶν τραπεζῶν τῶν πλουσιῶν καὶ ἀρχόντων καὶ βασιλέων προκειμένου) τὸ φαγητὸν εἰς τὰ προδόρπια, εἰς τὸν «μίνσον τοῦ ὀπτομίνσου», τὴν παράθεσιν δηλαδὴ διαφόρων μερίδων κρέατος ἢ μαγειρευμένου¹ καὶ εἰς τὸ δούλκιον (dulcium), ὅφ' ὃ κυρίως καὶ ἀρχικῶς θὰ ἐνοοῦντο τὰ γλυκύσματα, κατόπιν ὅμως γενικῶς τὰ ἐπιδόρπια, συμπεριλαμβανομένων, ἐνοεῖται, καὶ τῶν διαφόρων καρπῶν² καὶ τραγημάτων, ἅτινα δημωδῶς, κατὰ τὴν IB'. τοῦλάχιστον αἰῶνα, ἐκαλοῦντο ἀναδείπνια³.

Ἦρχιζε λοιπὸν τὸ φαγητὸν, ἐκτεινόντων τῶν ἐστιωμένων τὰς χεῖρας ἐπὶ τὰς στερεὰς τροφάς⁴, ἅφ' οὗ, ὡς προεῖρηται, ἡ χρῆσις τῶν περονίων ἦτο ἄγνωστος κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Γ'. αἰῶνος χρόνους, μετὰ ταῦτα δὲ σπανιωτάτη.

Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐξήτει, ἵνα οἱ τρώγοντες κοσμίως ἐπάπτωνται τῶν παρατιθεμένων, ἀμόλυντον τὴν χεῖρα φυλάττοντες⁵. Ἐν τῷ μαρτυρίῳ τοῦ ἁγίου Παφνουτίου λέγεται ὅτι «ἤνεγκαν αὐτῷ φαγεῖν καὶ ἐκτεῖνας τὴν χεῖρα εἰς τὸ πινάκιον...»⁶, ὁ Πρόδρομος εἶπε διὰ τὴν παλαμίδα

*πάλω ἐξαναπιάνω την, μαλάσσω καὶ τοιμπῶ την,*⁷

ὁ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Opusc. 311.54) «...συχνὰ ἐπεβάλλομεν χεῖρας καὶ τὸ πτηνὸν διέσπαστο» «ἦδη ἡ χεὶρ εἰς μαγειρίαν ἐβάπτετο» (Ἐνθ' ἄν. 324.25) «γευσάμενος οὐκ ἂν ἀπέστης μέχρις ἂν εἰς αὐτὸν τῇ χειρὶ τὸν πυθμένα κατέδυσ» (Αὐτόθι 312.50). Ὁ Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος «εἰ καὶ τράπεζαν παραφέρων τις ὄψων πολλῶν καὶ καλῶν γέμουσαν πρὶν ἢ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν εὐθὺς ἤρπασε τὸν δαιτυμόνα ἀφείς ἐπιχαίνοντα»⁸, ἐν δὲ τῷ ὁμωνύμῳ σατιρικῷ

Acta et Diplomata 5.185, διακομίζοντος δὲ μίνσου τοῦ δομεστικοῦ τοῦ δομεστικίου, οὗς μέλλει φαγεῖν ὁ βασιλεὺς, Κωδινουῦ, Περί τῶν ὀφφικιαλίων 59.20 καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ.

¹ Ὁ μίνσος τοῦ ὀπτομίνσου, ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν δουλικίων, κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ μίνσου τῶν λεγομένων δουλικίων. Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.10, 161.20, 163.19. Βλ. καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske II. 865, 878. Διὰ τὸ δούλκιον ἐπιθι Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 597.16. Liudprandi, Antapod. 6.8 καὶ J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 89.

² I. Τζέτζου, Εἰς τὴν παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκίαν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Graeca sacra 82.22.)

³ «Ταῖς δὲ ρηθείσαις λέξεσιν (ἐπιτραπεζώματα, ἐπαίκλια) ἐρίζειν βούλεται πρὸς ἰσοδύναμον καὶ τὰ παρὰ Λυκίους ἀναδείπνια, ἐσπερινὰ ἐδέσματα τραγηματώδη μετὰ κρέα καὶ ἰχθύς». «Ἦν δὲ ὡς εἰκὸς ἢ ἀναλογία τοῦ ἐπάϊκλα κατὰ τὰ ἐπιδόρπια τὰ παρὰ τοῖς βαρβαροτέροις ἀναδείπνια καλούμενα». Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Παρεκβ. 1141.11, 1715.1.

⁴ Τὴν τροφήν ἔπρεπε νὰ λαμβάνωσι διὰ δύο ἢ τριῶν δυκτύλων, Τιμαρίων 17, (Ellissen, Analekten 4.60.)

⁵ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1 σελ. 163.3.

⁶ Anal. Boll. 40.341.

⁷ Hesselting-Pernot, Ἐνθ' ἄν. 3.216.

⁸ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα 2.9.28.

διαλόγῳ ὁ Τιμαρίων παριστάνεται εὐρῶν ἐν τῷ κάτω κόσμῳ γέροντα, ὅστις «ἐνέβαλλε κατὰ σχολὴν τῇ χύτρῳ τὴν δεξιάν, πλὴν οὐ κατὰ δύο ἢ τρεῖς τῶν δακτύλων, ἀλλ' ὅλη παλάμη ἀνειληφώς» καὶ προσεκλήθη νὰ φάγῃ διὰ τοῦ «ἴθι, ᾧ ξένε, παριζήσας ἡμῖν ἔμβαλε καὶ αὐτὸς τῇ χύτρῳ»¹, μαρτυρία, ἃς καὶ εἰκόνες ἐπιβεβαιοῦσι (βλ. εἰκ. 4). Ταῦτα ἃς συμπληρωθῶσι διὰ τῆς παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, ὡς καὶ νῦν, τὸ πιάσε ἐσημαίνει φάγε² καὶ ὅτι νῦν τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχει τὸ τσιμπᾶ.

Ἐν ᾧ δ' ἡ κοσμιότης καὶ ἡ καλὴ συμπεριφορὰ ἀπῆλθον, ἵνα ἡ εὐπρέπεια βασιλεύῃ κατὰ τὰ γεύματα καὶ τὰ δεῖπνα, ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι αὕτη δὲν ἐτηρεῖτο πάντοτε, τοῦθ' ὅπερ ἠνάγκαζε τοὺς συγγραφεῖς νὰ ὑπομιμνήσκωσι τὸ πρέπον εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας. Ὡς λοιπὸν ἐκ τῶν σχετικῶν ψόγων μανθάνομεν, πολλοί, ἀπροσέκτως φερόμενοι, τρώγοντες ἀκόσμως οὐ μόνον ἐμόλυνον ὑπερμέτρως τὴν χεῖρα, ἀλλὰ καὶ τὸ γένειον καὶ τὴν στρωμνὴν, ἐφ' ἧς εἰς παλαιότερους αἰῶνας ἀνεκλίνοντο. Οἱ αὐτοί, μὴ τηροῦντες τὴν τάξιν, διαρκῶς, καὶ οὐχὶ κατὰ διαστήματα, ἔτεινον τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ φαγητά, ἀπλήστως τρώγοντες, τὰς γνάθους ἔχοντες πάντοτε ἐξωγκωμένας καὶ διαμασσώμενοι καὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν πλησιάζοντες εἰς τὰς λοπάδας καὶ ἀναπνέοντες τὸν ἀπ' αὐτῶν ἀναδιδόμενον ἀτμόν. Ἄλλῃ ἀπρέπεια ἦτο ὅτι, συγγέοντες τοὺς καιροὺς, ἐν ᾧ ἔτρωγον, ἔπινον συγχρόνως, καὶ δὴ κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ συσπᾶται τὸ πρόσωπον αὐτῶν, νὰ κινῶνται ἀσχημῶνως οἱ ὀφθαλμοὶ των, νὰ ἠχῆ ἐντὸς τοῦ λαιμοῦ τὸ καταπινόμενον ὕγρὸν καὶ νὰ περιβρέχεται τὸ γένειον καὶ τὸ φόρεμά των. Οὐδὲ ἔλειπον, δυστυχῶς, κατὰ τὸ λέγειν τῶν συγγραφέων, καὶ οἱ ὀμιλοῦντες ἐν ᾧ ἔτρωγον ὡς καὶ οἱ κατὰ τὸν χρόνον τοῦ φαγητοῦ συνεχῶς χρεμπτόμενοι ἢ ἔρευγόμενοι καὶ ἀποπτύοντες ἢ ἀπομυττόμενοι³.

Ταῦτα διὰ τοὺς ἄνδρας· εἰς τὰς γυναῖκας, αἵτινες, εὐσημοσύνης δῆθεν χάριν, δὲν ἔπινον ἀπὸ πλατείας, ἀλλὰ συστόμους κύλικας, συνιστᾶτο, ἵνα μὴ ἀνακλῶσι τὰς κεφαλὰς, γυμνοῦσαι τοὺς τραχήλους, οὐδὲ νὰ γυμνῶσι τὸ στῆθος ἢ τοὺς βραχίονας, ἐρεθίζουσαι οὕτω τοὺς συνεστωμένους⁴. Καλῆς ἐπ' ἴσης συμπεριφορᾶς δεῖγμα ἐθεωρεῖτο νὰ δίδῃ τις ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ φαγητῶν εἰς τὸν πόρρω κατακειμένον ἀντιλαμβάνων παρ' αὐτοῦ⁵, καίτοι τοῦτο εἰς

¹ Τιμαρίων, Ἔνθ' ἄν.

² Ἐν τῷ προμνημονευθέντι Ἑλληνορωσικῷ γλωσσαρίῳ τοῦ ΙΣΤ' αἰῶνος κεῖται φάγετε· πιάσετε (M. Vasmer, Ἔνθ' ἄν. 34.)

³ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1.11, 12.2, 13.1, (σελ. 161.29, 162.20, 163.3 ἐξ.) καὶ βιβλ. 2 κεφ. 2.31-1, 33.1-3 καὶ κεφ. 7 (σελ. 175.6, 176.14 ἐξ. 193.7 ἐξ.), Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ρητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω (Migne, P.G. 51.208.)

⁴ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.33 (σελ. 176.14.19.32.)

⁵ Χρυσοστόμου, Πρὸς Στελέχιον Λόγος Β' (Migne, P.G. 47.419.)

τὰς μοναχικὰς τραπέζας ἐθωροεῖτο ἐπίψογον¹, νὰ μὴ τείνη κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις τὴν χεῖρα, καὶ μάλιστα ὀπισθεν πρὸς τὰ νῶτα², νὰ μὴ ἐκτείνῃ πρῶτος τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰ φαγητὰ καὶ πρῶτος³ νὰ παύεται τρώγων.

Καὶ ἂν ἐπεβάλλοντο ὄρισμένοι κανόνες εὐκοσμίας καὶ εὐταξίας κατὰ τὴν ἐστίασιν τῶν κοσμικῶν, φαντάζεται τις ὁποῖα τάξις ἀπηρτεῖτο διὰ τὰς τραπέζας τῶν μοναχῶν. Οἱ πρὸς κοινὴν λοιπὸν ἐστίασιν καθήμενοι μοναχοί, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ *τραπεζαρίου* ἢ «τοῦ τῆς σιωπῆς ἐξάρχου» ἢ, ἐν ταῖς γυναικείαις μοναῖς, τῆς *τραπέζαρι*ας⁴ διατελοῦντες⁵, ὄφειλον πρῶτον

Εἰκ. 4. Συνεστίασις καθεζομένων καὶ ἀνακλιμένων καὶ λήψις τοῦ φαγητοῦ διὰ τῆς χειρὸς. Ἐκ παραστάσεως τοῦ μυστικοῦ δειπνοῦ ἐν Εὐαγγελίῳ τοῦ ΙΑ' αἰ. (Omont, *Évangiles avec peintures Byzantines du XIe s.* τόμ. Ι πίν. 82).

νὰ προσέρχονται ἐγκαίρως μετὰ τῶν ἄλλων ἀδελφῶν εἰς τὴν τραπέζαν καὶ νὰ τρώωσιν ἡσύχως, τῶν διακονητῶν βηματιζόντων ἡσύχως περὶ αὐτήν⁶. Οἱ μάταιοι καὶ ἀστεῖοι λόγοι ἐν τῇ μοναχικῇ τραπέζῃ ἀπηγορεύοντο⁷, ἵνα μάλιστα τοῦτο ἐπιτευχθῇ, εἰς τινὰς μονάς, μεταξὺ τῶν νεωτέρων μοναχῶν ἐτοποθέτουσιν γεροντοτέρους «ἵνα πᾶς λόγος ἀργὸς ἡθὸς τε καὶ νεῦμα παρὰ τὸ προσῆκον γινόμενα ἀναστελλοῖντο»⁸. Ὁ θέλων νὰ ζητήσῃ τι ἐπὶ πλέον τοῦ παρατεθέντος, ἔπρεπε νὰ λάβῃ τοῦ ἡγουμένου τὴν ἄδειαν⁹, ἐπίψογον

¹ Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 5.361.

² Λιβανίου, *Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐορταῖς κλήσεων λόγος* 53. 8 (τόμ. 4. σ. 58 Förster).

³ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ, *Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ'* (Migne, P.G. 95. 1413).

⁴ L. Petit, *Tyrikon du monastère de la Kosmosotira* § 21 (Izwestia 13.33).

Φιλοθέου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου* (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας* 5. 312.25), Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 5.352.

⁵ L. Petit, *Tyricon de Grégoire Pacourianos* (Βυζαντ. Χρον. 11.24.)

⁶ Θεοδώρου Στουδίτου, *Ἐπιστολὴ ΙΙ'* (Migne, P.G. 99.953 D.)

⁷ Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata* 5.184.

⁸ Φ. Κουκουλέ, *Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν* σελ. 25.

δὲ καὶ τιμωρίας ἄξιον ἐθωρεῖτο τὸ νὰ προεγερθῆ τις τῶν ἀδελφῶν ἐκ τῆς τραπέζης, ἄνευ ἀνάγκης ¹.

Καὶ ἐπειδὴ περὶ μοναχῶν ὁ λόγος, δὲν εἶναι, ἴσως, ἄσκοπον νὰ σημειωθῆ ὅτι ἐν Αἰγύπτῳ, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς πρὸ τῆς Ἀραβικῆς κατακτήσεως χρόνους, οἱ Ταβερνησιῶται μοναχοὶ ἦσαν «μηλωτὰς φοροῦντες καὶ κεκαλυμμένῳ προσώπῳ ἐσθιοντες, κάτω νεύοντες, μὴ τις τὸν πλησίον θεάσθαι ἐσθιοντα καὶ σιωπὴν ἀσκοῦντες πολλὴν ὡς δοκεῖν ἐν ἐρημίᾳ εἶναι» ².

Καὶ αὐτὰ μὲν ὄφειλον νὰ τηροῦν οἱ μοναχοὶ ἐν τοῖς κοινοβίοις τρώγοντες ἂν ὅμως τὰ παρέβαινον, τότε ἐπηκολούθει καὶ ἡ σχετικὴ τιμωρία. Ὁ ὑστερήσας λ. χ. μοναχὸς κατὰ τὴν πρὸ τῆς ἐστίασεως κοινὴν προσευχὴν κατηγγέλλετο ὑπὸ τοῦ τραπεζαρίου εἰς τὸν ἡγούμενον, ὅστις ἐπέβαλλε τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν, σωματικὴν ἢ συνισταμένην εἰς ὄρισμένον ἀριθμὸν γονυκλισιῶν ³, ὁ ἐνοχλῶν καὶ θορυβῶν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ ἐξεδιῶκετο τῆς τραπέζης μένων νῆστις καὶ ἄλλως σωφρονιζόμενος ⁴, κατὰ δὲ τὰ ἐπιτίμια Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, ὁ μὲν δι' ἀμέλειαν μὴ συμπαρακαθίσας εἰς τὴν τράπεζαν ἀδελφὸς ἔπρεπε νὰ ξηροφαγῆ ἢ νὰ μείνῃ νῆστις μέχρι ἐσπέρας ἢ μέχρι τῆς ἐπομένης, ὁ προεγερθεὶς τῶν ἄλλων, ἄνευ ἀνάγκης, νὰ μὴ πῖν οἶνον ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ νὰ βάλῃ ἑκατὸ μετανοίας, ὁ ἀργολογῶν ἢ εὐτράπελα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ φαγητοῦ λέγων νὰ μὴ πῖν οἶνον κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ νὰ βάλῃ τεσσαράκοντα μετανοίας, ὁ δὲ μὴ ἀποχωρῶν μετὰ τὴν εὐχὴν τὴν μετὰ τὸ φαγητόν, νὰ βάλῃ εἴκοσι μετανοίας ⁵.

Ἄλλαι ποινὰ ἐπιβαλλόμεναι εἰς τοὺς κατὰ τὸ φαγητόν πταίοντας μοναχοὺς ἦσαν αἱ ἕξῃς. Ὁ διακονῶν ἐν τῇ τραπέζῃ καὶ θραύσας σκεῦός τι, ἴνα τύχῃ συγγνώμης, ἔπρεπε νὰ σταθῆ πλησίον τοῦ ἀναγνώστου καὶ νὰ τὸ κρατῆ εἰς τὴν δεξιὰν ὑψωμένην ⁶ ἢ νὰ περικαλυφθῆ καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ φαγητοῦ μὲ τὸ κουκούλλιον τοῦ ἡγουμένου κρατῶν τὸ συντριβὲν σκεῦος εἰς ἐπίδειξιν τοῦ οἰκείου σφάλματος ⁷.

¹ Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια κοινὰ τῆς ὅλης ἀδελφότητος (Migne, P.G. 99. 1753 b.)

² Παλλαδίου ἐπισκόπου Ἐλενουπόλεως, Ἡ πρὸς Λαῦσον ἱστορία (Migne, P.G. 34. 1131 c.)

³ L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.33.)

⁴ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.409. Κατὰ Θεόδωρον τὸν Στουδίτην (Migne, P.G. 99.953 D.) ἔπρεπε ν' ἀπέχη οἶνον ἐπὶ τριήμερον καὶ νὰ πληρῶνῃ ἐν ἀργύριον.

⁵ Migne, P.G. 99.1736. 1753 B.

⁶ L. Petit, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου τοῦ ἐν Ἀθῶν (Anal. Boll. 25. 40. 20 ἕξ.)

⁷ Θεοδώρου Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου, (Migne, P.G. 99, 1717. c. A.), Dmitriewski, Τυπικὰ 1.237.

Καὶ ἀφ' οὗ περὶ μοναστηρίων ὁ λόγος, ἃς εἴπωμεν ἀκόμη ὀλίγα τινα σχετικὰ μὲ τὰ ἔθιμα τῆς μοναχικῆς ἐστίασεως.

Εἶδομεν ὅτι οἱ μοναχοὶ ψάλλοντες μετέβαινον εἰς τὴν τράπεζαν, ὅπου καὶ μετὰ τὴν προσευχὴν, ἔτρωγον. Ἴνα δὲ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τοῦ φαγητοῦ μὴ περισπᾶται ἡ προσοχὴ αὐτῶν περὶ σκέψεις ἐγκοσμίους, συνήθεια ἐπεκράτει, ἵνα ἀκούωσιν ἀπὸ ἄμβωνος ἢ ἀναλογίου ἀναγινωσκόμενα ἱερὰ ἀναγνώσματα, θρησκευτικούς τουτέστι λόγους, τὸν βίον τοῦ ἁγίου ἢ τοῦ ὁσίου τῆς ἡμέρας, ἐνίοτε, ἅπαξ λ. χ. τοῦ μηνός, τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς ¹ καὶ τὰ παρόμοια ², συνήθεια, ἣτις καὶ νῦν ἀκόμη πολλαχοῦ ἐν τοῖς μοναστηρίοις ἐπικρατεῖ.

Εἶς τινα μοναστήρια, ὡς εἰς τὴν ἐν Ἄθῳ λαύραν τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, ὁ ἐκκλησιάρχης ἐφρόντιζε κατὰ τὸν χρόνον τοῦ φαγητοῦ ν' ἀναγινώσκωνται ὅσα δὲν ἐπρόφθασαν ν' ἀναγνωσθῶσιν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὸ δὲ τέλος τῆς τοιαύτης ἀναγνώσεως ἐδήλου «ὁ ἦχος τῶν κοχλιαρίων ἐν τῇ ὑστάτῃ μαγειρίᾳ πάντων ὁμοῦ ἐπὶ τῶν παροψίδων ἐπιρριπτομένων» ³, κατὰ μίμησιν τῶν ἐν τῇ μονῇ τῶν Στουδίου συνηθιζομένων ⁴. Ἀνάγνωσις ἐγένετο καὶ κατὰ τὴν ἐν τοῖς Πατριαρχείοις ἐστίασιν, ἀφ' οὗ περὶ μοναχῶν καὶ ἐκεῖ πρόκειται ἔχομεν μάλιστα καὶ ὠρισμένην μαρτυρίαν, καθ' ἣν, ὅταν ὁ βασιλεὺς τὴν Τρίτην τῆς Τυροφάγου ἐκαλεῖτο εἰς τὸ Πατριαρχεῖον καὶ ἐν τῷ σεκρέτῳ αὐτοῦ συνέτρωγε μετὰ τοῦ Πατριάρχου, μετὰ τὴν ἄρσιν τοῦ πρώτου μίνσου, εἰσῆρχετο ὁ Πρωτονοτάριος τοῦ Πατριάρχου μετὰ τοῦ ἀναλογίου καὶ βιβλίου του, ὅστις καὶ τοποθετούμενος ἀριστερὰ τῆς βασιλικῆς τραπέζης ἀνεγίνωσκε τὸν περὶ νηστείας ἀρμόζοντα λόγον ⁵. Καὶ ἐν τοῖς ἀνακτόροις δὲ συνηθίζετο ἡ ἀνάγνωσις αὕτη ἐπὶ Ρωμανοῦ τοῦ Λεκαπηνοῦ, ὡς μᾶς πληροφοροῦσιν οἱ συγγραφεῖς ⁶.

Τῆς ἀναγνώσεως δὲ ταύτης θρησκευτικῶν κειμένων διάφορος εἶναι ὁ ψαλμός, ὁ ὁποῖος ἐγένετο εἴτε ὑπὸ ψαλτῶν καὶ ἀναγνωστῶν κατὰ τὴν Τρίτην τῆς Τυροφάγου ἐν τῷ σεκρέτῳ τῶν Πατριαρχείων, συντρῶγοντος τοῦ Πατρι-

¹ H. Delehaye, Deux typica de l'époque des Paléologues σελ. 83, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26.

² Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης, Opusc. 251.74, L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 21 (Izwestia 13.83.), Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.361.

³ Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς λαύρας τοῦ ὁσίου Ἀθανασίου (Ph. Mayer, Die Haupturkunden für die Gesch. d. Athosklöster σ. 136.)

⁴ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1713 c.). Ἐν τοῖς αὐτοῖς δὲ μοναστηρίοις «καὶ τὸ κερᾶσαι καὶ τὸ παραθῆναι διὰ κρούσματος ἐγένετο» Ἐνθ' ἀν.

⁵ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165. 21 (Bury.)

⁶ Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρονογρ. 319.20, Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 418. 11, Συμεῶν Μάγιστρος 744. 2.

άρχου μετὰ τοῦ βασιλέως¹, εἴτε ἐν τῷ Χρυσοτρικλίνῳ τοῦ Παλατίου κατὰ τὴν ἕκτην ἡμέραν τῶν ἰθ' ἀκουβίτων, ψαλλόντων τῶν προσκεκλημένων δώδεκα ἡγουμένων καὶ μοναχῶν ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν ὀπτομίνσων, ἦτοι κατὰ τὴν παράθεσιν τῶν μετὰ κρέατος ἐδεσμάτων, τῇ βοηθείᾳ τῶν διδόντων τὸν χρόνον δύο δομestίκων τῆς ἁγίας Σοφίας ἢ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων ἐν τῷ αὐτῷ Χρυσοτρικλίνῳ, ὅτε, κατὰ τὰ ἐπιδόρπια, εἰσήγοντο οἱ δομestικοὶ τῆς ἁγίας Σοφίας μετὰ ψαλτῶν καὶ ὄρφανῶν καὶ εἰς δύο ἡμιχόρια διαιρούμενοι ἔψαλλον ἀντιφώνως².

Ἐπὶ τὰ μοναστήρια ἐπανερχόμενοι, λέγομεν ὅτι, μετὰ τὴν ἄρσιν τῆς τραπέζης, ἐν ἧ ἔτρωγον οἱ μοναχοί, παρετίθετο, κατὰ τινὰς μαρτυρίας, τράπεζα διὰ τοὺς διακονητάς³, ἀπερχόμενος δ' ὁ ἡγούμενος συνεχῶρει τοὺς ὀπωσθήποτε πταίσαντας, εὐλογῶν αὐτοὺς ζητοῦντας συγγνώμην, ταπεινῶ τῷ σχήματι⁴.

Εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν Βυζαντινῶν παρετίθεντο πολλὰ ἢ ὀλίγα φαγητά, ἀπαντῶμεν ὅτι αὐτὸ ἐξηγητῶ ἐκάστοτε ἐκ τῆς κοινωνικῆς ἢ οἰκονομικῆς καταστάσεως τοῦ οἰκοδεσπότου. Πάντως τὰ φαγητά, τὰ ὅποια διὰ τοὺς χωρικοὺς ἦσαν ὀλίγα καὶ ἀπλουστερα, ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τῶν πλουσίων ἦσαν πολλὰ καὶ πολυσύνθετα. Ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του ὁμιλεῖ περὶ ποικίλων καὶ πολυτελῶν βρωμάτων παρατιθεμένων ἐπὶ τῶν τραπεζῶν τῶν συγχρόνων του⁵, ὁ Λιβάνιος περὶ ὄψων ποικίλων⁶, ὁ Χρυσόστομος διὰ τοὺς Συβαριτικὰς ἔχοντας τραπέζας καὶ τὰ ἐδέσματα⁷, ὁ Μέγας Βασίλειος περὶ πλήθους βρωμάτων⁸, ὁ Χορίκιος διὰ τράπεζαν «τρυφῆς γέμουσαν»⁹, ὁ Ἰωσήφ Τραπεζοῦντος διὰ «ποικίλην τράπεζαν καὶ διαφορὰς πομάτων καὶ βρωμάτων»¹⁰ καὶ τὰ μεσαιωνικὰ μυθιστορήματα περὶ πολλῶν

¹ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.9, 163.18, 165.22.

² Φιλοθέου, Ἐνθ' ἀν. 163.14.20.28.

³ Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ ἁγίου μεγαλομάρτυρος Μάμαντος (Ἑλληνικά 1.274.5.)

⁴ Φιλοθέου Πατριάρχου Κων/πόλεως, Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Σάββα τοῦ νέου (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας 5.319, 12.16), Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σελ. 34.

⁵ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 1.10 (σελ. 160.20.)

⁶ Λιβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσ-αγγέλλει 24 (τόμ. 6 σελ. 631.)

⁷ Χρυσόστομου, Ἐρμηνεία εἰς τὸν ΡΘ'. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.278.)

⁸ Βασιλείου τοῦ Μ., Περὶ γαστριμαργίας καὶ μέθης λόγος ΙΓ', (Migne 32. 1316. 1320.)

⁹ Χορίκιου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκανδόν ἐπίσκοπον Γάζης 1.17 (ἔκδ. Förster-Richtsteig.)

¹⁰ Ἰωσήφ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Fontes historiae imperii Trapezuntini 66.11.)

τροφῶν καὶ πολυπλόκων μίσεων ¹. Καὶ τὰ πολλὰ δὲ τάγματα τῶν μαγείρων, τῶν ὁποίων μνημονεύουσιν οἱ συγγραφεῖς, τοὺς πλουσίους τῆς ἐποχῆς τῶν ψέγοντες, προϋποθέτουσι, φυσικά, καὶ μεγάλην ποικιλίαν φαγητῶν ².

Αἱ βασιλικαὶ τράπεζαι καὶ ἐκ τῶν προτέρων φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐφορτίζοντο μὲ ποικιλίαν φαγητῶν καὶ σχετικὰς περὶ τούτου μαρτυρίας ἔχομεν. Ὅταν λ.χ. οἱ συγγραφεῖς ὁμιλοῦσι περὶ κουφίσματος τοῦ πρώτου μίνσου ³, φυσικὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι καὶ ἄλλοι ἐπηκολούθουν (ὁ δεῦτερος καὶ ἀναφέρεται) ἀλλὰ καὶ ὠρισμένως διὰ βασιλικά πολυτελεῖα καὶ πολυόψα γεύματα ὁμιλοῦσιν οἱ συγγραφεῖς ⁴, ὧν τινες ἔξαιρουσι τὴν σχετικὴν πολυτέλειαν ὠρισμένων βασιλέων. Οὕτως ὁ Ζώσιμος παραδίδει ὅτι ἐπὶ Θεοδο-

Εἰκ. 5. Παρασκευὴ καὶ μεταφορὰ φαγητῶν εἰς τὴν τράπεζαν.

Δεξιὰ καὶ παρὰ τὴν χύτραν τὸ κουκούμιον. Ἐκ χειρογ. Εὐαγγελίου τοῦ ΙΑ'. αἰῶνος. (Omont, *Evangelies avec peintures Byzantines du XIe s.* τόμ. I. πίν. 82).

σίου τοῦ Μεγάλου ἢ βασιλικὴ τράπεζα εἶχε πλῆθος ἐδεσμάτων καὶ τάγματα πολυάνθρωπα μαγείρων καὶ οἰνοχῶν ⁵, περὶ δὲ τοῦ Ἰσαακίου Ἀγγέλου λέγει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, ὅτι «εἶχεν ἀτεχνῶς τὴν τράπεζαν Σολομώντειον, βουνίζων μὲν τοὺς ἄρτους, λόχμην δὲ κνωδάλων ἰχθύων τε διάπλευσιν καὶ πόντον οἴνοπα δεικνύς τὴν ἐστίασιν» ⁶.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς μοναχικὰς κοινοβιακὰς τραπέζας, λέγομεν ὅτι εἰς αὐτὰς λιτοτέρα τροφή παρετίθετο κατὰ τὰς νηστισίμους ἡμέρας Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν — κατὰ τὰς ἡμέρας μάλιστα αὐστηροτέρας νηστείας οἱ ἀδελφοὶ εἰς ὠρισμένας μονὰς ἔτρωγον ἅπαξ τῆς ἡμέρας — ⁷ γενικῶς ὅμως

¹ Τὰ κατὰ Καλλιμάχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 361.

² Βλ. κατωτέρω τὰ λεγόμενα περὶ τῶν περὶ τὴν τράπεζαν διακονούντων.

³ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 165,22.

⁴ Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη σ. 284.

⁵ Ζωσίμου, Ἱστορ. 205,15.

⁶ Νικήτα Χωνιάτου, Χρον. Διήγ. 579,4.

⁷ Διὰ δὲ τὴν σμικρότητα τῶν ἡμερῶν τῆς μ'. τοῦ ἁγίου Φιλίππου μονοσιτοῦμεν, Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ὑποτύπωσις καταστάσεως τῆς μονῆς τῶν Στουδίου (Migne, P.G. 99. 1716 A.)

εἰπεῖν καὶ ἐκεῖ οἱ παρατιθέμενοι μίσσοι δὲν ἦσαν ὀλίγοι. Δαψιλεστέρα λ.χ. καὶ πολυτελεστέρα τροφή, ἀπαγορευομένου τοῦ κρέατος, παρετίθετο κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἑορτῆς τοῦ φερωνύμου τῆς μονῆς ¹ ἢ κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἡγουμένου ² ἢ τοῦ Πάσχα ³, γνωρίζομεν δὲ καὶ ἐκ διαφόρων τυπικῶν ὅτι οἱ μοναχοί, κατὰ μονάς, ἔτρωγον δύο ⁴ ἢ τριῶν ἢ τεσσάρων ἢ ἐνίοτε καὶ πέντε εἰδῶν φαγητὰ ⁵.

Εἰκ. 6. Ἀπόνιψις, τῆς Βοηθείας χειρνοβοξέστου. Ἐκ Βατικ. κώδ. 752, ΙΑ' αἰ. (J. Tikkanen, Die Psalterillustration im Mittelalter, σ. 137 εἰκ. 131).

Ἄφ' οὗ, ὡς προείπομεν, οἱ Βυζαντινοὶ ἔτρωγον πολλὰ φαγητὰ διὰ τῆς χειρῶς, φυσικὸν ἦτο ὅτι ἐρρυπαίνοντο τὰς χεῖρας. Τοῦτου ἕνεκα ἀναγκαῖον ἦτο, μετὰ τὸ φαγητόν, νὰ νίπτωσι τὰς χεῖρας ⁶ μὲ Γαλλικὸν ἢ σαπώνιον καὶ θερμὸν ὕδωρ, ὅπερ, λεγόμενον θερμόν ⁷, ἐθερμαίνεται ἐντὸς μεταλλίνου δοχείου, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο κούκουμος ἢ κούκουμιν ⁸ καὶ ἔπειτα ἐκομίζετο εἰς τὸ μέρος τῆς ἀπονίψεως ὑπὸ τοῦ

¹ H. Delehaye, Deux typica σ. 80 καὶ 81.

² L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.18.)

³ L. Petit, Ἐνθ' ἄν. 11.25.

⁴ Θεοδώρου τοῦ Στουδίτου, Ἐνθ' ἄν.

⁵ L. Petit, Ἐνθ' ἄν. 11.25, H Delehaye, Ἐνθ' ἄν. 124, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.185, Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 31.

⁶ Ὁ Στέφανος Σαχλίκης (Ἀφήγησις παράξενος στίχ. 801 ἐκδ. Παπαδημητρίου) εἶπεν ἠγέρθησαν ἐκ τὸ φαγὶν τὰ χεῖρια τῶν ἐνίμαν.

⁷ Ἀπελθε, φτειάσει τὸ θερμόν, δὸς νίμμαν τοῖς πατράσι καὶ δίδε τὸ θερμούτικον οὐκ εἶσαι τῶν ἐνδόξων

Hesseling - Pernot, Poèmes Prodromiques 3.103.107. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Opusc. 249.1 λέγει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του σὺνήθης ἦτο νὰ λέγη πρὸς τὸν πατέρα ὁ κομίζων τὸ θερμόν· εὐλόγησον, τὸ θερμόν. Προθερμῶ ἐν Κυθήροις (Πανδώρας 15.34) σημαίνει ὑπηρετῶ μεταφῶρων θερμὸν ὕδωρ, θερμάρι, δ' ἐν Κοζάνη καὶ θερμάρ' ἐν Λέσβῳ λέγεται τὸ ἀγγεῖον, ἐν ᾧ θερμαίνεται τὸ ὕδωρ, ἐν ᾧ θερμὸ (τὸ) ἐν Κῶ τὸ πρὸς ζύμωσιν χρησιμοποιούμενον θερμὸν ὕδωρ, θερμὸς δὲ (ὁ) πολλαχοῦ τὸ κατὰ τὴν πλῆσιν θερμὸν ὕδωρ. Ἐν Ρόδῳ θερμὸν λέγεται τὸ θερμὸν καθ' ὄλου ὕδωρ (Βενετοκλέους, Βραχειαὶ τινες παρατηρήσεις σ. 3.)

⁸ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 95.14.15, 466.5, 677.8, Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια (Migne, P.G. 99.1787), H. Usener, Der heilige Theodosios 107.17, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar παράρτ. ΙΖ' τόμ. Βυζαντ. Χρον.

θερμοδότης¹. Ἐδηλοῦτο δὲ ἡ μὲν πρᾶξις τῆς νήψεως, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις, διὰ τοῦ ἀπονίπτεσθαι² — συνήθης εἰς τὰ μοναστήρια ἢ φράσις «ἀπονίπναι, πάτερ» ἢ «εὐλόγησον, τὸ θερμόν»³ — τὸ δὲ πρὸς νίψιν ὕδωρ ἐκαλεῖτο νίμματα⁴.

Ἐκ δὲ τῶν πρὸς νίψιν χρησιμοποιουμένων δοχείων, τὸ μὲν τὸ ὕδωρ ὑποδεχόμενον λεκάνιον ἐκαλεῖτο χέρνιβον⁵ ἢ χερνίβιον⁶ ἢ χερρόνι-

σ. 61. J. Aufhauser, *Miracula sancti Georgii* 33.1. Gy. Moravcsik, *Koukoumion ein altbulgarisches Wort?* ἐν *Kōrōsi csoma - Archivum* (1932) σ. 1-5 τοῦ ἰδιαίτερου ἀποσπάσματος. Βλ. καὶ Α. Κοραῆ, Ἐπικτήτου Διατριβαὶ Γ' κβ' καὶ Κ. Ἀμάντου, *Ποικίλα γλωσσικά ἐν Ἀθηνᾶς τόμ. 23* σ. 488. Νῦν ἐν Πόντῳ κουκούμ'. Ἐν Μάγῃ κουκούμι λέγεται ἡ χύτρα. Ἐπιθι καὶ τὰ ἀνωτέρω περὶ τοῦ κουμαρίου λεγόμενα.

¹ Εἶχε μίσθιον θερμοδότην αὐτοῦ ὄντα, Gelzer, *Leontios von Neapolis* 5.6. Οὗτος ἐν τοῖς κειμένοις χαρακτηρίζεται ὡς «ὁ τὸ ὕδωρ ἐπὶ τὰς χεῖρας ἐκχέων» H. Usener, *Der heilige Theodosios* 49.3 ἢ «ὁ τὴν τοῦ θερμοῦ ὑπηρεσίαν ἐκτελών» J. Aufhauser, *Miracula sancti Georgii* 31.2 ἢ ὁ δίδων τὸ θερμούσιον Hesselting - Pernot, *Poèmes Prodromiques* 3.102.

² Νεανίας τις ἐν τῷ ἀριστᾶν ποτε ὕδωρ αἰτήσας τοῦ ἀπονίψασθαι. Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου προφήτου Ἡσαίου, *Anal. Boll.* 42.260, 9. Νῦν ἀπονίβω σημαίνει νίπτω τὰς χεῖρας μετὰ τὸ φαγητόν· πβ. καὶ τὰς παροιμιώδεις φράσεις φάγε καὶ ἀπονίψου (Ἡπειρος) ἦτοι ὄν μετέλαβες οὐκέτι μεταλήψει, ἢ νίψ' κι' ἀποφάγαμι (Αἰτωλία) ἦτοι τετέλεσται, ἐπλήθη τὸ κακόν.

³ Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίος, Ἐπίσκοπος βίου μοναχικοῦ (Opusc. 249.4) εἶπεν ὅτι οἱ μοναχοὶ τῶν χρόνων τῶν ἀγράμματοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὄντες, οὐδὲν ἄλλο ἐγνώριζον ἢ τὸ ἀπονίπναι πάτερ, εὐλόγησον τὸ θερμόν. Ἐπιθι καὶ Φ. Κουκουλέ, Ἐκ τοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν σ. 26.

⁴ Δὸς νίψομαι... καὶ μετὰ τὸ νίψασθαι λαμβάνει καὶ αὐτὸς τὸ νίμμα καὶ λέγει τῷ ἀδελφῷ δέξου καὶ αὐτὸς νίψαι. Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Δωροθέου διδασκαλία ψυχαφελεῖς (Migne, P.G. 88.1640.)

ἀπελθε, φτειάζε τὸ θερμόν, δὸς νίμμαν τοῖς πατράσι

Hesselting - Pernot, *Poèmes Prodromiques* 3.107.

⁵ Χέρνιβον δὲ Ὀμήρῳ μὲν ἀσυνήθως, ἀπαξ γὰρ νῦν εἶπεν, ἡμῖν δὲ συνήθως τὸ χερρόνιπτρον, τουτέστι τὸ τοῦ ὑγροῦ ὑποδεκτικὸν ἀγγεῖον, Εὐσταθίου, *Παρεκβ.* 1351.54, ὁ ἡμεῖς ἐν τῇ συνηθείᾳ χέρνιβόν φαμεν, ἔστι καὶ παρὰ Ὀμήρῳ ἐν Ἰλιάδι, Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἄν. 1401.18· καὶ παρ' Ἀθηναίῳ Θ'. 408 κείται, καὶ πάλιν ὁ Οὐλιανὸς ἐξήτει εἰ χέρνιβον εἶρηται, καθάπερ ἡμεῖς λέγομεν ἐν τῇ συνηθείᾳ· χέρνιβον trulleum, Ἰουλίου Πολυδεύκου, Ἐρμηνεύματα καὶ καθημερινὴ ὁμιλία σ. 163 (Boucherie.)

⁶ Τὸ χέρνιβον ἀναφέρει ὁ Κλήμης ἐν τῷ παιδαγωγῷ του βιβλ. 2 κεφ. 3.37 σελ. 179.19. Τὸ χέρνιβον, ὁ ἐνταῦθα δῆλα δὴ λέβης, ὃν ἡ κοινὴ γλῶσσα χερνίβιον λέγει, Εὐσταθ. *Παρεκβ.* 1401.61. Ἀρέσκει δὲ τοῖς παλαιοῖς λέβητα κἀνταῦθα νοεῖν τὸ καθ' ἡμᾶς χερνίβιον, Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἄν. 1476.9. Λέβης δὲ νῦν παρὰ τῷ ποιητῇ τὸ παρ' ἡμῖν λεγόμενον χερνίβιον, καθ' οὗ νιπτόμεθα, Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἄν. 1401.32. Δοκιμάζουσι δὲ τοῦτον (τὸν μόσχον) τινὲς εἰ ἀνόθευτός ἐστιν οὕτως, ἐν καθυγρασμένη λεκάνῃ ἢ χερνίβῳ... Συμεῶν Σήθ, *Περὶ τροφῶν δυνάμεων* 67.15. Καὶ ἐν τῷ ἐπ' ὀνόματι δὲ τοῦ Ζωναρᾶ φερομένῳ λεξικῷ κείται· χερνίβιον· σκευὸς ἐν ᾧ τὰς χεῖρας νίπτομεν καὶ πάλιν· λέβης· τὸ χερνίβιον. Ἐργασθε δὲ καὶ ὁ Τζέτζης (Σχόλια εἰς Λυκόφρ. Ἀλεξάνδρου στίχ. 184) χερνίψουσι· σφαγιάσουσιν, ἀπὸ μεταφορᾶς τῶν χερνίβων, οἷς καθάιρομεν τὰς χεῖρας.

πτρον¹ ἢ σιτλολέκανον², εἰς μεταγενεστέρους δ' αἰῶνας καὶ καδάριν³, τὸ δὲ δι' οὗ ἐπέχεον ἐπιχύτης,⁴ ἐπιχυτάριν⁵ καὶ ξεστίον⁶, καὶ τὰ δύο δὲ ὁμοῦ ἀπετέλουν τὸ χερνιβόξεστον⁷ ἢ σιτλοεπιχυτάρι(ο)ν⁸. Ἦσαν δὲ τὰ δοχεῖα ταῦτα πῆλινα ἢ χάλκινα παρὰ τοῖς πενεστέ-

¹ Τὸ χειρόνιπτρον καὶ παρὰ παλαιοῖς. Τὸ χειρόνιπτρον παρ' Εὐσταθίῳ 1351.54 καὶ ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀνακτόρων Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου R. Guiland, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35.88.) Ὁ Σίλβεστρος Σγουροπούλος, Vera historia unionis non verae c. c., συγγέων διὰ τοὺς χρόνους τοῦ τὰ πράγματα, καλεῖ καὶ τὸ ἐπιχυτάριν χέρνιβον.

² Σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια ἀναφέρει ὁ Κωνστ. Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 468.4.

³ Καδάριν μετὰ ἐπιχύτου ἀναφέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, καθαρσεπιχυτάριν δ' ἐν διαθήκῃ τοῦ 1255, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 4.75, 6.245.

⁴ Ὅρα Ἐνθ' ἀν. Τὸ εὐλόγιον κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ ἀναφέρει σίτλαν καὶ ἐπιχύτην (Du Cange ἐν λ. ἐπιχύτης).

⁵ Σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 46.84. Βλ. καὶ τὸν θησαυρὸν ἐν λ. ἐπίχυσις. Ἐπιθι καὶ τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν καθαρσεπιχυτάριν καὶ τὰ ἐν διαθήκῃ τοῦ 1314 σιτλοεπιχυτάρια, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar (παράρτ. ΙΖ'. τόμ. Βυζ. Χρον. σ. 61.)

⁶ Ἔοικε δὲ λέγειν λέβητα τὴν πρόχουν, ἦτοι τὸν ἰδιωτικῶς λεγόμενον ξέστην, Εὐσταθίου, Παρεκβ. 147.8, πρόχους δὲ θηλυκῶς ὁ ξέστης παρὰ τὸ προχέειν, Εὐσταθίου, Ἐνθ' ἀν. 1400.62. Ὁ ξέστης (sextarius) σφάζεται νῦν ὡς ξέστα ἐν Ρόδῳ, Μεγαλοπόλει, Ἡπειρῶ καὶ Κερκύρα, ὡς ξίστα ἐν Χίῳ καὶ ξέστρα ἐν Ἡπειρῶ, ξεστὶ ἐνιαχοῦ καὶ ξιστὶ ἐν Ἀθήναις καὶ Μπόβρ τῆς κάτω Ἰταλίας (Pellegrini, Bona 246) καὶ δηλοῖ τὸ πῆλινον, ἐν Ἡπειρῶ καὶ ξύλινον ἀγγεῖον, ἐν ᾧ τίθεται τὸ πρὸς πόσιν ὕδωρ. Ἐν Ἀθήναις ἦτο μέτρον ἐλαίου χωρητικότητος 5 1/2, ὁκάδων (Πανδώρας τόμ. 8.462), ἐν Χιμάρρα μέτρον οἴνου 13 - 15 ὁκάδων, ἐλαιηρὸν δὲ δοχεῖον ἐν χωρίοις τῆς Ρόδου.

⁷ Χρυσὰ ἐκ λίθων τιμίων κατεσκευασμένα χερνιβόξεστα, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 9.18, 676.8. Σκευή... ἃ ἢ κοινῇ γλῶττα καὶ μὴ καθαρὰ καλεῖ χερνιβόξεστα. Οἱ συνηχίζοντες τὸν Θεοφάνη 96.14. Δῶρα... ἐν οἷς καὶ διττὰ ἐτύγχανον χερνιβόξεστα, Ζωναρά, Χρονικ. 15.26. Χερνιβόξεστα ἀναφέρει καὶ ὁ Ἀνόνημος περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας (Th. Preger, Scriptorum originum Constantinopolitanarum 99.9, τὰ μεσαιωνικὰ Ἑλληνολατινικὰ γλωσσάρια, παρ' οἷς φέρεται χερνιβόξεστον aquiminale καὶ διάφορα τυπικὰ (L. Petit, Typicon de Grégoire Paccourianos Βυζαντ. Χρον. 11.53. Σπ. Λάμπρου, Τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος, Ν. Ἑλληνομν. 5.399.) Ὁ τύπος χερνιβόξιστα φέρεται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ τέλους τοῦ ΙΓ'. αἰῶνος, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.243 καὶ ἐν τῷ δημόδει κειμένῳ τῆς χρονικῆς διηγήσεως Νικήτα τοῦ Χωνιάτου (583.8). Διὰ τὰ χερνιβόξεστα βλ. τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὴν ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνστ. τοῦ Πορφυρογεννήτου Β'. 61 - 62 καὶ τὸ λεξικὸν τοῦ Cabrol ἐν λ. bassin.

⁸ Ἐν διαθήκῃ τοῦ 1314 ἀναφέρονται, μεταξὺ ἄλλων οἰκιακῶν σκευῶν, καὶ σιτλοεπιχυτάρια, L. Petit, Actes de l'Athos, Actes de Chilandar (παράρτ. τοῦ ΙΖ'. τόμου τῶν Βυζαντ. Χρον. σ. 61), καθαρσεπιχυτάριν δὲ ὁμοίως ἐν διαθήκῃ τοῦ 1255 τοῦ Μαξίμου Πλανήτου, Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 4.75.

ροις ¹, παρὰ δὲ τοῖς πλουσιωτέροις ἀργυρᾶ ἢ χρυσᾶ μετὰ ποικίλων κοσμημάτων ². Ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἀναφέρονται χρυσᾶ ἀνάγλυφα καὶ διὰ λίθων τιμιῶν κατεσκευασμένα χερνιβόξεστα ³, ξέστης δὲ κρούς ἐν τῷ τυπικῷ τῆς μονῆς Γρηγορίου τοῦ Πακουριανοῦ ⁴.

Ἄφ' οὗ ἔπιπτον τὰς χεῖρας οἱ φαγόντες, ἐσπόγγιζον αὐτὰς διὰ χειρομάκτρων, ἢ ποιότης τοῦ ὑφάσματος τῶν ὁποίων ἐξηγρᾶτο ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν θέσιν τοῦ οἰκοδεσπότου ⁵, οὐχὶ δὲ σπανίως οἱ πλούσιοι ἠλείφοντο καὶ διὰ μύρων. Κατὰ τὰ ἀνακτορικὰ μάλιστα γεύματα ἐπανειλημμένως ἀναφέρεται ὅτι εἰς τοὺς ἐπισήμους συνδαιτυμόνας ἀπεστάλησαν ἀλοιφαὶ καὶ ἀρώματα, δι' ὧν οὗτοι, μετὰ τὴν ἀπόνιψιν, ἐμυρίσθησαν ⁶.

Τὸ ἔθιμον τῆς διὰ θερμοῦ ὕδατος ἀπονίψεως τῶν χειρῶν, μετὰ τὸ φαγητόν, ἐφ' ὅσον οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους συνήθως ἄνευ περονίων ἔτρωγον, διετηρήθη πολλαχοῦ καὶ μέχρι σήμερον, μάλιστα εἰς τὰ τέως Τουρκοκρατούμενα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου καὶ οἱ Τοῦρκοι, τὴν Βυζαντινὴν συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, ἐπίπτοντο μετὰ τὸ φαγητόν ⁷. Νῦν λοιπόν, ἢ τοῦλάχιστον τέως, ἐν Ἀνατολῇ, καὶ μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν Ἠπειρῷ, Μακεδονίᾳ, Θράκῃ καὶ ἀλλαχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν, μετὰ τὸ φαγητόν δουλίσκη ἢ ὑπηρετικῆς κρατῶν χαλκῆν ἢ ἀργυρᾶν πρόχουον, ἱμπρίκι καλουμένην, ἔχυνεν εἰς τοὺς γευματίσαντας ἢ δειπνήσαντας θερμόν

¹ Ὁ Κλήμης (Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 3.37 σελ. 179.19) εἶπε· τί δὲ εἰ κεραμεοῦν εἶη τὸ χερνίβιον οὐ δέξεται τὸ ἀπόνιμμα τῆς χειρός; Χαλκοῦν πρόχουον ἐμνημόνευσεν ὁ Ἰ. Τζέτζης (Th. Pressel, Joh. Tzetzae epist. σελ. 48 ἐπιστ. 57), χαλκᾶ χερνιβόξεστα, τὸ τυπικὸν τῆς μονῆς τοῦ Παντοκράτορος (Σπ. Λάμπρου, Ν. Ἑλλην. 5.399) σίτλαν δὲ καὶ ἐπιχύτην χαλκοῦν ἢ κεραμεοῦν τὸ εὐχολόγιον, Du Cange ἐν λ. ἐπιχύτης.) Σιτλολέκανα ἀσπρόχαλκα καὶ γανωτὰ ἀναφέρονται ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου 468.5.17, 314. Ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ (Ἐνθ' ἀν.) καὶ σιτλολέκανα καὶ ἐπιχυτάρια ἀργυρᾶ, ἀργύρεα δὲ χερόνιπτρα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν ἀνακτόρων Θεοδώρου τοῦ Μετοχίτου R. Guillaud, Le palais de Théodore Métochite (Revue des études Grecques 35.88), χερνιβόξεστα ἀνάγλυφα καὶ χρυσᾶ καὶ ἐκ πολυτίμων λίθων κατεσκευασμένα ἀναφέρει Κωνστ. ὁ Πορφυρογεννήτος (Ἐκθες. 9.17, 586.4) καὶ πάλιν ὁ Ἰ. Ζωναρᾶς ἐν τῷ χρονικῷ του 15.26 «χερνιβόξεστα χρυσᾶ τε καὶ διάλιθα» καὶ πάλιν χερνιβόξεστα δλόχρουα ὁ Ἀνώνυμος περὶ τῆς ἁγίας Σοφίας (Th. Preger, Scriptores originum Constantinopolitanarum 99.9) ὕδροχόους καὶ χερνίβα χειρῶν ἀμάχους τὸ κάλλος τέλος ἀναφέρει ὁ Νικήτας Χωνιάτης, Χρον. Διήγ. 583.3.

² Ὁ Σίλβεστρος Σγουρόπουλος, Ἐνθ' ἀν. ὁμιλεῖ περὶ ἐπιχύτου ἔχοντος στόμιον λεοντόμορφον.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἀν. 9.17.586.4.

⁴ L. Petit, Typicon de Grégoire Pacourianos (Βυζαντ. Χρον. 11.53.)

⁵ Οἱ εἰς βασιλικά γεύματα προσκαλούμενοι πρσεβυταὶ ἀναφέρεται ὅτι ἀπεσπογγίζοντο διὰ πολυτίμων χειρομάκτρων. Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. 586.4.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεις 586.15, 592.15.

⁷ Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινὰ καὶ οὐχὶ Τουρκικὰ ἔθιμα, Β. Ζ. 30.183.

ὔδωρ, ἵνα πλυθῶσιν. Ἡ λεκάνη μετὰ τοῦ ξεστίου ἐλέγετο μ π ρ ι κ ο λ έ γ ε ν ο ἢ λεκανοῦ μ π ρ ι κ ο ἢ λεγενο μ π ρ ι κ ο ν .

Κατὰ τὰ γεύματα καὶ τὰ δείπνα τῶν Βυζαντινῶν ὑπηρετοῦν ἐν σιγῇ¹ τοὺς τρώγοντας στρώνοντες τὴν τράπεζαν, κομίζοντες τὰ φαγητά, αἴροντες τὰ πινάκια, ἀποσπογγίζοντες τὴν τάβλαν καὶ προσφέροντες τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὔδωρ, οἱ δοῦλοι ἢ αἱ δουλίσκαι, εἰς τὰς πτωχοτέρας δὲ οἰκογενεῖας αὐτὴ ἢ οἰκοδέσποινα. Διὰ τὰς τραπέζας τῶν πλουσιωτέρων τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἄλλως².

Ὁμιλήσαμεν ἤδη διὰ τὸν θερμοδότην· πλὴν αὐτοῦ ὁμως καὶ ἄλλοι ὑπάλληλοι ἠσχολοῦντο περὶ τὴν τράπεζαν. Ὁ Κλήμης π.χ. ὁμιλεῖ περὶ «δαιτρῶν καὶ καρυκευτῶν καὶ συσκευαστῶν πεμμάτων καὶ μελιπηκτικῶν καὶ ροφημάτων, περὶ σημηχόντων τὰ ἐκπώματα καὶ εὐτρεπιζόντων τὰς περὶ τὰς ἐστιάσεις παρασκευὰς»³, ὁ Λιβάνιος περὶ ὄψοποιῶν, οἰνοχόων καὶ πλήθους διακόνων⁴, ὁ Χρυσόστομος περὶ τῶν πανταχόθεν συλλεγόντων ποικίλα γένη μαγείρων καὶ περὶ στρατοπέδων μαγείρων καὶ χορῶν οἰνοχοοῦντων καὶ πάλιν περὶ μαγείρων καὶ τραπεζοποιῶν⁵, ὁ Ἀμασειᾶς Ἀστερίος καταλέγει εἰς τὸ δορυφορικὸν τῆς τραπέζης τραπεζοποιούς, οἰνοχόους καὶ ταμίας⁶, ὁ Χορῆκιος μνειαν ποιεῖται πολλῶν ὄψοποιῶν καὶ πολλῶν οἰνοχόων⁷, πολλὰ κείμενα ἀναφέρουσι μαγείρους, Θεόδωρος ὁ Πρόδρομος ὠμίλησε περὶ δούλου προοριζομένου διὰ τὴν τροφήν τοῦ αὐθέντου του καὶ ἄλλου διὰ τὴν οἰνοχοΐαν⁸, ὁ Ἰ. Τζέτζης περὶ πλουσίου ἔχοντος «ὄψοποιούς, δαιτρούς, κανηφοροῦντας καὶ ὑδροκιρνῶντας»⁹ τὰ μεσαιωνικὰ ποιήματα περὶ σκουτελλᾶ, μαγείρου καὶ ἐπὶ τραπέζης¹⁰, περὶ τραπεζαρίου ἐπιβλέποντος τὴν ἐν τῇ τρα-

¹ Χρυσόστομος, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία Ο΄. (Migne, P.G. 58.662.)

² Περὶ τῶν ὑπουργούντων ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ βλέπε τὰ σημειούμενα ἐν τέλει τῆς παρούσης μελέτης.

³ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 3 κεφ. 4 σ. 251.22 ἐξ.

⁴ Λιβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαίφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 24 (τόμ. 6. σελ. 631 Förster.)

⁵ Χρυσόστομος, Ἐρμηνεῖα εἰς τὸν ΡΘ΄. ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.278), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα οὐδεὶς παραβλάψαι δύναται (Migne, P.G. 52.471), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ἰωάννην ὁμιλία ΛΑ΄. (Migne, P.G. 59.179.)

⁶ Ἀστερίου Ἀμασειᾶς, Ὁμιλία εἰς τὸν πλούσιον καὶ τὸν Λάζαρον (Migne, P.G. 40.169). Βλ. καὶ Δ. Μπαλάνο, Ἡ πολυτέλεια κατὰ τοὺς χρόνους τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας. Νέα Σιών τόμ. 17 (1922) σ. 438.

⁷ Χορῆκιου, Ἐγκώμιον εἰς Μαρκιανὸν ἐπίσκοπον Γάζης 1.17 (Förster-Richtsteig.)

⁸ Migne, P.G. 133.1355.

⁹ Ἰ. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 5 ἱστορ. 12 στίχ. 533 ἐξ.

¹⁰ Τὰ κατὰ Καλλίμαχον καὶ Χρυσορρόην στίχ. 1888.

πέξη τάξιν τὰ τυπικὰ τῶν μονῶν¹ καὶ τέλος διάφορα κείμενα περὶ ἐπι-
κέρνη ἢ πιγκέρνη, ἦτοι οἶνοχόου².

Τοσαῦτα διὰ τὰ κατ' ἰδίαν γεύματα ἢ δείπνα τῶν Βυζαντινῶν ὑπῆρχον
ὅμως, ἐννοεῖται, καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς καὶ κοιναὶ εὐωχίαι ἐγίνοντο, ὡς
λ.χ. κατὰ τὴν τέλεσιν γάμων, τὸν ἑορτασμόν τῆς ὀνομαστικῆς ἑορτῆς ἢ τῶν
γενεθλίων τινός, τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις, τὸν ἑορτασμόν νίκης³, τὴν
φιλικοῦ ὀμίλου ἀπὸ κοινοῦ διασκέδασιν κτλ. Ἐκαλοῦντο δ' αἱ εὐωχίαι αὗται
μὲ τὸ ἀρχαῖον ὄνομα συμπόσια⁴, ὄρον, ὅστις καὶ σήμερον ἀκόμη διεσώθη,
ἀφ' οὗ κοινῶς νῦν τσομπούσι⁵ λέγεται τὸ συμπόσιον, συμπόσιον δ' ἐν
Πόντῳ λέγονται ἢ κατὰ τὴν ἐσπέραν τῆς πρὸ τοῦ γάμου Πέμπτης ἐν τῇ οἰκίᾳ
τῆς νύμφης γινομένη εὐωχία καὶ τὰ κατ' αὐτὴν χρησιμοποιούμενα τρόφιμα.

Διὰ τὰ ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπίσημα γεύματα οἱ συγγραφεῖς μεταχειρί-
ζονται τὸν ὄρον κλητόριον⁶, οὔτινος ἴσως καὶ παρὰ τοῖς ἀστοῖς νὰ
ἐγίνετο χρῆσις, κοινότερα δ' ἦτο ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου δειπνοκλητόριον⁷.

¹ L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira § 37 (Βυζαντ. Χρον. 13.40) Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 6.75.

² Μόσχου, Λειμωνάριον (Migne, P.G. 87³. 2952), Γ. Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικαλιῶν 58.16, Παναρέτου, Χρονικὸν Τραπεζοῦντος (Tafel, Eustathii opusc. 365.56) καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ, Γρηγόριος ὁ Θεολόγος, Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος (Migne, P.G. 35.780 β) ὀμιλεῖ δι' οἶνοχόους καὶ οἶνοχάσ.

³ Λέοντος, Τακτικά 16.12 (Migne, P.G. 107.909.)

⁴ Παρὰ τῆ κοινῆ συνηθείᾳ τὸ συμπόσιον καὶ ὁ πότος λέγεται. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 1105.27. Ἐν τῷ corpus gloss. Latin. 3.172.3 φέρεται καὶ ὁ τύπος *sumposion*. Νῦν ἐν Κῶ σφύζεται ἡ λ. πότος.

⁵ Τουρκοπερσικὸν djumbich.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθesis 26.1, 277.6, 585.13. Τὸ κλητόριον καλεῖται κλητούριν ἐν τῷ πουλλολόγῳ στίχ. 2 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 179.) Τὸ κλητόριον ἐννοεῖται ὅτι ἔχει καὶ ἄλλας σημασίας δηλοῦν καὶ τὴν πρόσκλησιν εἰς γεῦμα ἢ δεῖπνον (Κ. Πορφυρογ. Ἐκθ. 751.12) τὴν αἰθούσαν τῆς συνεσιᾶσεως (Ἐνθ' ἄν. 70.7, 113.22, 277.15) ὡς καὶ τὸ βιβλίον, ἐν ᾧ ἀναγράφονται οἱ μέλλοντες νὰ κληθῶσι, κατὰ ἀξιώματα. Ἐνεῦθεν καὶ ἡ φράσις στοιχεῖν τὸ κλητόριον (Ἐνθ' ἄν. 118.10, 121.11 καὶ ἀλλαχοῦ) = ὀρίζειν τοὺς κατὰ στίχον γεγραμμένους ὡς προσκλητέους. Βλ. πρὸς τούτους καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Reiske Β'. 169.

⁷ Εὐσταθίου, Παρεκβ. 766.57, Κ. Horna, Die Epigramme des Theodoros Balsamon (Wiener Stud. 25 σελ. 180), Β. Γεωργιάδου, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου καὶ Γεωργίου Βούριτζου, μητροπολιτῶν Ἀθηνῶν λόγοι σελ. 47.48. Ὁ Θεόδωρος Πρόδρομος, Ἐξηγήσις εἰς τοὺς κανόνας (Migne, P.G. 133.1230) ἔγραψε καὶ δειπνοκλητήριον. Ὁ καλῶν εἰς συμπόσιον καὶ ἐσιῶν τινὰς καλεῖται δειπνοκλητήτωρ. Εὐσταθίου, Παρεκβ. 773.44, 942.41, 1413.2, τοῦ αὐτοῦ Opusc. 189.44, I. Τζέτζου, Εἰς τὴν Παρθενομάρτυρα τοῦ Χριστοῦ Λουκιᾶν ὑπόμνημα βράχιστον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Varia Graeca sacra 83.22), Β. Γεωργιάδου, Ἐνθ' ἄν. 45-46. Τὸν δειπνοκλητόρα ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος, Ἰστορ. 66.14 λέγει ἐσιᾶτορα. Παρὰ Κωνστ. Πορφυρογεννήτῳ, Ἐνθ' ἄν. 465.20, 523.6 φέρεται καὶ τὸ ῥῆμα κλητορεύειν.

Τὰ συμπόσια ἐπ' ἴσης ἐλέγοντο κλήσεις, περὶ ὧν μάλιστα καὶ εἰδικὸν ἔχομεν λόγον τοῦ Λιβανίου¹, εἰς τοὺς μεταγεστέρους δ' αἰῶνας, πιθανῶς, καὶ κλήματα². Τέλος ὁ Ι. Τζέτζης παραδίδει ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὸ μέγα συμπόσιον δημωδῶς ἔκαλεῖτο καὶ θαλία³, χαμαιτζίκιον δὲ καλεῖται τὸ συμπόσιον καὶ ἐν τῷ κειμένῳ τῆς Χρον. διηγήσεως Νικ. τοῦ Χωνιάτου (149. 23, 269. 25). Τὰ κατὰ τὰς θρησκευτικὰς πανηγύρεις γινόμενα συμπόσια ἔκαλοῦντο εἰδικῶς, ὡς καὶ νῦν, ἁγιομνήσια⁴.

Τέλος ὁ Κλήμης καλεῖ τὰ συμπόσια δοχάς⁵, ἐν τοῖς τακτικοῖς δὲ τοῦ Λέοντος ὀνομάζονται τραπέζαι⁶, ὄρος, ὅστις θὰ ἦτο κοινός, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ συμπόσιον καλεῖται κοινῶς τραπέζι.

Ὡς δὲ οἱ ἀρχαῖοι εἶχον τὰ ἀπὸ συμβολῆς δεῖπνα, καθ' ἃ πάντες οἱ συνευχασούμενοι ἀπὸ κοινοῦ τὰ πρὸς συνεστίασιν συνεισέφερον, οὕτω καὶ παρὰ Βυζαντινοῖς, οἵτινες τὰ τοιαῦτα ἐκάλουν καταβόλια, ταῦτα ὅμως ἀπηγόρευον οἱ ἱεροὶ κανόνες, μὴ ἐπιτρέποντες εἰς τε τὰ λαϊκὰ καὶ τὰ ἱερατικὰ πρόσωπα, ἵνα μετέχωσιν αὐτῶν, ἐπειδὴ ἦσαν αἷτια «μέθης καὶ ἀδηφαγίας καὶ ἄλλων ἀσχημονιῶν»⁷.

Κατὰ τὰ συμπόσια, τὰ ὁποῖα ἐγίνοντο κατόπιν προσκλήσεως τοῦ δειπνοκλήτορος, ἐπεβάλλετο νὰ τηρῆται ὠρισμένη τάξις. Ἐκεῖνος, ὅστις ὤριζε τὴν θέσιν ἐκάστου συνδαιτυμόνος, πρῶγμα, ὅπερ ἐθεωρεῖτο σημαντικόν, ἦτο ὁ προσκαλῶν, σεμνὸν δ' ὑπελαμβάνετο, ὁσάκις ἢ θέσις δὲν ἦτο ὠρισμένη, νὰ μὴ φιλονικῆ τις περὶ πρωτοκαθεδρίας, ἀλλὰ, τὴν ταπεινώσιν αὐτοῦ δεικνύων, νὰ καταλαμβάνῃ τὸν ἔσχατον τόπον⁸ οἱ ἀνήκοντες μάλιστα εἰς διάφορα σωματεῖα ὄφειλον, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ των, νὰ λαμβά-

¹ Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐορταῖς κλήσεων λόγος 53,8 (τόμ. 4 σ. 58 Förster.) Πβ. καὶ Κ. Σάθα, Ἱστορικὸν δοκίμιον περὶ τοῦ θεάτρου καὶ τῆς μουσικῆς τῶν Βυζαντινῶν ος' ος'.

² Οὕτως ἐν τῷ χρονικῷ τοῦ Μαχαίρα καὶ νῦν ἐν Κύπρῳ.

³ Θαλία νῦν παρ' ἡμῖν ἢ μεγάλη εὐτυχία λέγεται. Ι. Τζέτζου, Σχόλια εἰς τὰ ἔργα καὶ τὰς ἡμέρας στίχ. 115.

⁴ Ἀγάπαι καλοῦνται τὰ παρὰ φιλοχρίστων γινόμενα συμπόσια, ἦγον ἁγιομνήσια, λέγει ὁ Βαλαμῶν σχολιάζων τὸν ΚΖ κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου (Πάλλη-Ποτλη, Σύνταγμα 3. 195 βλ. καὶ σελ. 465.) Νῦν ἐν Κρήτῃ καὶ ταῖς Κυκλάσι ἁγιομνήσι λέγεται θρησκευτικὴ πανηγυρις τελουμένη κατὰ τὴν μνήμην ἁγίου τινός, ἔξω τῶν πόλεων συνήθως.

⁵ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2-4 σελ. 156.17. Δοχὴ ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Ποργυρογενήτου λέγεται ἢ ὑποδοχή.

⁶ Στρατηγέ, πρὸς εὐτυχίας, ἦγον τραπέζας, καὶ ἀριστα προτρέπου καθίστασθαι τοὺς τε ἀρχοντας καὶ τοὺς στρατιώτας. Λέοντος, Τακτικά 16, 12, (Migne, P.G. 107.909.)

⁷ Εἰς τὸν ΝΕ' κανόνα τῆς ἐν Λαοδικεῖα συνόδου (Πάλλη-Ποτλη, Σύνταγμα 3.221.)

⁸ Μ. Βασιλείου, Πῶς δεῖ περὶ τὰς καθέδρας καὶ τὰς κατακλίσεις ἐν τῷ καιρῷ τῶν ἀρίστων καὶ τῶν δεῖπνων ἔχειν (Migne, P.G. 31.976.)

νωσι τὴν οἰκείαν θέσιν εἰς τὰ δημόσια συμπόσια, ἄλλως ἐσωφρονίζοντο¹. Βαρὺ τέλος καὶ ἐπίψογον ἐθεωρεῖτο ἄτομον κατωτέρας κοινωνικῆς τάξεως νὰ προηγηθῆ κατὰ τάξιν ἄλλου ἔχοντος καλυτέραν κοινωνικὴν θέσιν², οὐχὶ δὲ ὀρθὸν πλούσιοι νὰ συντρῶγωσι μετὰ πενήτων³. Τόσον δὲ σπουδαῖον ἐθεωρεῖτο νὰ τηρῆται ἐν τοῖς συμποσίοις ἢ κατὰ σειρὰν ἀξιώματος τοποθέτησις καὶ τόσον προσβεβλημένος ἐθεωρεῖτο ὁ οὕτως ὑποβιβασθεὶς, ὥστε, πρὸς ἀποφυγὴν παρεξηγήσεων, ἐδέησεν οἱ Βυζαντινοὶ νὰ κάμνωσι καὶ κυκλικῶν τραπεζῶν χρῆσιν, ἐν αἷς δὲν ἐφαίνετο τίς ὁ προκαθήμενος. Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος ὁμιλῶν σχετικῶς λέγει, ὅτι παρὰ τοῖς ὕστερον, τοῖς μετ' Ὀμηρον δηλαδὴ, «ἐπενοήθησαν αἱ κυκλοειδεῖς τράπεζαι διὰ τὴν ἀνυπέρβλητον ἰσότητα καὶ πρὸς ὁμοιότητα τῆς τροφοφόρου ἄλwanos» (1401.45). Καὶ δύναται τις μὲν καὶ ἄλλην σημασίαν ν' ἀποδώσῃ εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ περικλειοῦς ἱεράρχου λεγόμενα, τὰ συμβάντα ὅμως ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπὶ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ τῶν πορφυρογεννήτων βασιλέων κατὰ τὴν ὑποδοχὴν τοῦ Σαρακηνοῦ Ἀμιρά τοῦ Ἐμετ Δελεμίκη πιστοποιοῦσι τὸ πρᾶγμα. Κατὰ τὴν περιστασιν δηλαδὴ ἐκείνην, ὡς ἀναφέρει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος «ἐν δὲ τῷ δεξιῷ πρὸς δύοσιν μέρει (τοῦ τρικλίνου τῶν ἰθ' ἀκκουβίτων) ἔστη παρατραπέζιον στοργύλλον διὰ τὸ μὴ δόξαι τοὺς φίλους Σαρακηνοὺς ἕτερος τοῦ ἑτέρου προκαθέζεσθαι»⁴. Τὰ λεγόμενα λοιπὸν περὶ ἐφευρέσεως τῆς στοργύλλης τραπέζης ὑπὸ τῶν Ἀγγλων δὲν ἔχονται ἀληθείας, ἀφ' οὗ τὸ πρᾶγμα ἐγνώριζον πολὺ παλαιότερον οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι.

Ἐθεωρεῖτο δὲ καλῆς συμπεριφορᾶς δεῖγμα καὶ ἐκολάκευε πολὺ τὸν καλέσαντα ὁ δηλώσας συμμετοχὴν εἰς τὸ συμπόσιον νὰ παρευρεθῆ εἰς αὐτό. Ἡ παραμέλησις τοῦ καθήκοντος τούτου, παρὰ τὰς προβαλλομένας δικαιολογίας, εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα τὴν δυσαρέσκειαν καὶ ὀργὴν τοῦ δειπνοκλήτορος⁵.

Ἡ πρωτοκαθεδρία εἰς τὰ κοινὰ μὴ ἐπίσημα γεύματα, παρόντων κληρικῶν, ἐδίδετο εἰς αὐτούς, ὑποχωρούντων τῶν λαϊκῶν⁶. Εἰς τὰς κοινοβιακὰς τραπέζας τὴν πρωτοκαθεδρίαν, ὡς εἰκός, εἶχεν ὁ ἡγούμενος, ἢ ἡ ἡγουμένη, οἵτινες καὶ ὠρίζον τὴν θέσιν τῶν ἀδελφῶν, τιμωροῦντες πολλάκις διὰ τῆς τοποθετήσεως εἰς τὴν ἐσχάτην θέσιν ἐκείνους, οἵτινες ἐφιλονίκουν περὶ καταλήψεως ἀνωτέρας θέσεως⁷.

Μικρὸν ἀνωτέρω ὁμίλησα περὶ κληρικῶν παρόντων εἰς τὰ συμπόσια.

¹ J. Nicole, Λέοντος τοῦ σοφοῦ τὸ ἐπαρχιακὸν βιβλίον § 9.

² Πουλλολόγος, στίχ. 161 (Wagner, Carmina Graeca medii aevi σ. 184.)

³ Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Ἀθανασίου, Περὶ παρθενίας (Migne, P. G. 28.268.)

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 594-9.

⁵ Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δειπνον κληθείς (τόμ. 6 σελ. 583.10 Förster.)

⁶ Μ. Βασιλείου, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Miklosich - Müller, Acta et Diplomata 5.184.361.

Τοιαύτη ευκαιρία παρουσιάζεται μάλιστα δσάκις έτελείτο γάμος ή θρησκευτική πανήγυρις. Τότε, κατά τās διατάξεις τών ιερών συνόδων, οί κληρικοί ήδύναντο νά παρακαθήσωσιν εις τήν κοινήν τράπεζαν και νά τήν εύλογήσωσιν, ώφειλον όμως νά εγκαταλίπωσιν αὐτήν εὐθὺς ώς εἰσήρχοντο τὰ θυμελικά, οί παίζοντες δηλα δὴ διάφορα ὄργανα ή οί εκτελούντες διάφορα παίγνια πρὸς διασκέδασιν τών συμποσιαζόντων ¹. Θεόδωρος μάλιστα ὁ Στουδίτης αὐστηρότερον περὶ μοναχῶν ὥρισεν «εάν μετὰ κοσμικῶν καθίσῃ μοναχὸς εἰς συμπόσιον, ἔστω ἀκοινωνήτος ἡμέρας μ'» ².

Ἐκ κειμένων μοναχικοῦ περιεχομένου πληροφορούμεθα ὅτι οί ἀπαίδευτοι ἦσαν «ἐν τῷ πίνειν ἀλλήλους φιλοτιμούμενοι και δεξιούμενοι ταῖς προπόσεσι και ἀντιπόσεσιν» ³. Ὅτι δ' οὐ μόνον οί ἀπαίδευτοι, ἀλλὰ και οί μορφωμένοι και καλῆς κοινωνικῆς τάξεως Βυζαντινοί, εὐκαιρίας διδομένης, ἔκαμνον προπόσεις ⁴, σαφῶς συνάγεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐχὶ σπανίως μνημονεύονται τοιαῦται και ἐν τοῖς βασιλικῶς ἐπισήμοις γεύμασιν ⁵.

Ἐδηλοῦτο δὲ τότε τὸ προπίνειν εἴτε κατ' ἀρχαίαν συνήθειαν διὰ τοῦ «ἐπονομάζειν» ή «ἐπονομάζειν εἰς τήν πρεσβείαν τῆς Θεοτόκου ή ἀγίου τινὸς» ⁶ ή «πίνειν εἰς πρεσβείαν ἀγίου τινὸς» ή «πρεσβεύειν εἰς τὸ ὄνομα τῆς Θεοτόκου ή ἀγίου τινὸς» ⁷ ή, ὅπως ἡμεῖς λέγομεν, «πίνειν εἰς υγιειάν τινός» ⁸. Ἴσως δὲ ἡ πρόποσις νά ἐλέγετο και μετὰ τήν Σλαυικὴν λέξιν τράβιτζα (zdravica) παρὰ τοῖς κατοίκοις τών χωρῶν ἐκείνων, οἵτινες ἤλθον εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ Σλαύους ⁹.

¹ Κανὼν ΚΔ' τῆς ἐν Λαοδικείᾳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα 3.220.)

² Θεοδώρου Στουδίτου, Ἐπιτίμια κοινὰ τῆς ὄλης ἀδελφότητος (Migne, P.G. 99.1756 B.)

³ L. Petit, Typicon du monastère de la Kosmosotira (Izwestia 13.34.)

⁴ Ὁ Κλήμης, (Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2.26 σελ. 171.24) ὁμιλεῖ περὶ τών διαπυτιζόντων ἀλλήλους τὸν ἀκρατον φιλοτησίας ὄνόματι.

⁵ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 602.14. Βλέπε και τὰ σχετικὰ σχόλια τοῦ Reiske Β' 708-709.

⁶ Παρ' Ἀθηναίῳ Γ' 27, ὁ Κεϊτούκειτος λέγει

Τήνδ' ἐγὼ

*μεστέν ἀπαξ ἐπονομάσας προπίομαι
συγγενεῖσι, πίστωμα φιλίας.*

Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 602.14.

⁷ Anrich, Hagios Nikolaos 1. 408.28, J. Aufhauser, Miracula sancti Georgii 38.1, 60.2, Δούκα Ἱστορ. 254.22, Ἀρθέτας, Εἰς Λουκιανοῦ συμπόσιον ή Λαπίθ. 16 (Σ. Κουγέα, Ἐνθ' ἄν. 4. 240). Τὸ εἰς πρεσβείαν και πρεσβεύειν βεβαίως ἐκ φράσεων οἷα πρεσβείας τοῦ... πρεσβείας τῆς...

⁸ Ἀρθέτας, Ἐνθ. ἄν., Ι. Κιννάμου, Ἱστορία 272.3.

⁹ Ἡ πληροφορία ἐκ μεταγενεστέρου κειμένου, τοῦ χρονικοῦ τοῦ Μαν. Μαλαξοῦ. Βλ. Marshall, The Chronicle of M. Malaxos (Βυζαντ. και Νεοελλ. Χρον. 5.15). Ἐπιθὶ και τὰ ὑπὸ Μ. Λάσκαρι σημειωθέντα ἐνθ' ἄν. σελ. 370.

Νῦν τὸ προπίνειν λέγεται, ὡς προείπομεν, «πίνειν εἰς ὑγιαίναν», ἡ δὲ πρόποσις ἐντολὴ ἐν Ἡπειρῶ¹ καὶ ἡ ἀντιπρόποσις ἐν Βυτίνῃ εὐχαριστησι, ἥτις λέξις φέρει εἰς τὴν μνήμην ἡμῶν τὸ ὑπὸ τοῦ Ματθαίου λεγόμενον (26.27) «καὶ λαβὼν ποτήριον καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς».

Κατὰ τὰ συμπόσια, καὶ μάλιστα τὰ ἰδιωτικά, μετὰ τὸ φαγητὸν καὶ τὰς προπόσεις, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς παλαιότερους αἰῶνας, ἐπηκολούθει ὁ κῶμος, τουτέστιν ἄσματα ἐρωτικά συμποτικά καὶ θεατρικά² ὑπὸ τοὺς ἤχους σύριγγος καὶ αὐλοῦ καὶ κιθάρας, πρὸς δὲ καὶ χοροὶ ὑπὸ τοὺς ἤχους κροτάλων, τυμπάνων καὶ κυμβάλων³. Ἴνα δὲ ἡ τέρψις καταστῇ μεγαλυτέρα, πολλοὶ τῶν εὐπόρων εἰσήγον εἰς τὰ συμπόσια, παρὰ τοὺς κιθαρωδοὺς, αὐλητὰς καὶ αὐλητρίδας, ἅς ὡς πόρνας χαρακτηρίζουσιν οἱ συγγραφεῖς, καὶ παραστίτους καὶ ὀρχηστὰς καὶ γελωτοποιοὺς καὶ κόλακας καὶ μίμους, εἰς θέατρον οὕτω μεταβάλλοντες τὸ συμπόσιον⁴.

¹ Ἴσως ἐκ τοῦ ὅτι, ὡς συμβαίνει ἀλλαχοῦ, ἐν Σιατιστῇ π.χ., ὁ προϊστάμενος τῆς τραπέζης δίδει εἰς ὠρισμένον πρόσωπον ἐντολήν, ἵνα προπιῇ ὑπὲρ τινος.

² Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 2-26 (σελ. 171.24), Ἰσιδωρος Πηλοῦσιώτης, 1.456.

³ Κλήμεντος, Παιδαγ. βιβλ. 2 κεφ. 4.40 (σελ. 181. 15, 182. 5), Χρυσοστόμου, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ρητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω (Migne, P.G. 51. 211), τοῦ αὐτοῦ Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΣΤ' ψαλμὸν (Migne, P.G. 55.208), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ ὑπομονῆς (Migne, P. G. 60.725), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ σωτηρίας (ἐνθ. ἀν. 60.736), Ἀννης Κομνηνῆς, Ἀλεξ. 2.344.12, Μιχ. Ψελλοῦ, Εἰς τοὺς βασκαίνοντας αὐτῷ τῆς τοῦ ὑπερτίμου τιμῆς (Κ. Σάθα, Μεσ. βιβλ. 5.177), Θεοδώρου Προδρόμου, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσκλέα Β' 106. Ὁ Χρυσόστομος, Εἰς τὴν πρὸς Ἐφεσίους ἐπιστολὴν ὁμιλία ΙΕ' Migne, P. G. 62.112) ἐκ τῶν μουσικῶν ὀργάνων τὰ μὲν τύμπανα ἐθεώρει ἀηδῆ, εὐχάριστα δὲ τὸν αὐλόν, τὴν κιθάραν καὶ τὴν σύριγγα. Τὰ ἄσματα καὶ λυγίσματα κατὰ τὰ συμπόσια ἀπηγόρευσε ὁ ΚΒ' κανὼν τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸν δευτέρου Ζ' οἴκουμ. συνόδου (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα 2.643.644.)

⁴ Λιβανίου, Φθονερός τοῦ γείτονος αὐτοῦ πλουτήσαντος ἐξαιφνης ἑαυτὸν προσαγγέλλει 25.67 (τόμ. 6. σελ. 632.657 Förster), τοῦ αὐτοῦ, Παράσιτος τοῦ τρέφοντος αὐτὸν φιλοσοφῆσαντος ἑαυτὸν προσαγγέλλει 10 (τόμ. 6 σελ. 598), Χρυσοστόμου, Εἰς Γένεσιν λόγος Η' (Migne, P.G. 54.616), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὸ Ἀποστολικὸν ρητὸν διὰ δὲ τὰς πορνείας... (Migne, P.G. 51.211), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος εἰς τὸν ἑαυτὸν μὴ ἀδικοῦντα (Migne, P.G. 52.471), τοῦ αὐτοῦ, Περὶ μετανοίας (Migne, P.G. 59.762), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς Ματθαῖον ὁμιλία ΜΗ' (Migne, P.G. 58.494), τοῦ αὐτοῦ, Ἑρμηνεία εἰς τὸν ΜΑ' καὶ ΜΗ' ψαλμὸν (Migne, P.G. 55. 158.505), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὰς πράξεις τῶν Ἀποστόλων ὁμιλία ΜΒ' καὶ ΜΗ' (Migne, P.G. 60.302.337), τοῦ αὐτοῦ, Εἰς τὴν Γένεσιν λόγος Γ' (Migne, P.G. 56.525), τοῦ αὐτοῦ, Ὅμιλία εἰς Ἐυτρόπιον (Migne, P.G. 52.391), τοῦ αὐτοῦ, Λόγος περὶ μετανοίας Β' (Migne, P.G. 60.703), Ἀστερίου, Ὅμιλία εἰς τὸν πλοῦσιον καὶ τὸν Λάξαρρον (Migne, P.G. 40.169), Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, Εἰς Καισάριον τὸν ἑαυτοῦ ἀδελφὸν ἐπιτάφιος (Migne, P.G. 35.780 Β.) Περὶ παρασίτων ὄρα τὸν λόγον τοῦ Λιβανίου, Παράσιτος ἐπὶ δείπνον κληθεῖς (τόμ. 6 σελ. 573 ἐξ. Förster). Διὰ παρασίτους ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ ἐν Τραπεζοῦντι ὁμίλησεν Ἰωσήφ ὁ Τραπεζοῦντος, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα

Καὶ προσεπάθουν μὲν εἰς ταῦτα ν' ἀντιδρᾶσωσιν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας συνιστῶντες ἵνα, ἀντὶ τοῦ πλήθους τῶν φαύλων τούτων ἀνθρώπων καλῶσιν εἰς τὰς τραπέζας αὐτῶν οἱ πλούσιοι πένητας σεμνὸν διάγοντας βίον¹ καὶ ἀντὶ ἔρωτικῶν ἁσμάτων νὰ ψάλλωσιν ἱερὰς ᾠδὰς², αἱ προτροπαὶ ὅμως αὐταὶ ἀκριβῶς δεικνύουσιν ὅτι, ὅσα οὗτοι ἔψεγον, ἦσαν ἐν εὐρυτάτῃ χρήσει.

Πρὸς συμπλήρωσιν τῆς μελέτης ἡμῶν, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ εἰπωμεν ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τῶν ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπισήμων γευμάτων, τὰ ὅποια ἐδίδοντο ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῶν γενεθλίων τοῦ βασιλέως ἢ τῶν γάμων αὐτοῦ ἢ κατὰ τὴν ἐπέτειον τῆς στέψεως αὐτοῦ (στεφηφορία, στέψιμον) εἴτε κατὰ τὰς ἑορτὰς τῆς αὐτοκρατορίας³, τῆς ἀναγορεύσεως τουτέστι τοῦ δεσπότη, ἢ τοῦ βρουμαλίου αὐτοῦ⁴, εἴτε ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῶν γενεθλίων τῆς πόλεως, εἴτε ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ὑποδοχῆς ξένων ἡγεμόνων ἢ πρέσβων εἴτε τέλος κατὰ τὰς ἡμέρας μεγάλων θρησκευτικῶν ἑορτῶν, οἵαι ἦσαν αἱ ἑορταὶ τῶν ἰθ' ἀκουβίτων (25 Δεκεμβρίου - 6 Ἰανουαρίου) ἢ τῆς 25^{ης} Μαρτίου, τῆς Μ. Πέμπτης, τοῦ Μ. Σαββάτου, τοῦ Πάσχα (ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας) τῆς Πεντηκοστῆς⁵ κτλ.

Ἡ συνεστίασις αὕτη κατὰ τὰς θρησκευτικὰς ἑορτὰς ἐτηρεῖτο ἐπὶ μακρὰν σειρὰν ἐτῶν, μὲ τὴν πάροδον ὅμως τοῦ χρόνου περιορίσθη, οὕτως ὥστε Γεώργιος ὁ Κωδινὸς νὰ γράψῃ ἐν τῷ περὶ τῶν ὀφφικιαλίων ἔργῳ του ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του ὁ βασιλεὺς πεντάκις μόνον τοῦ ἔτους συνέτρωγεν ἐν

Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, *Fontes historiae imperii Trapezuntini* 66.11.) Τὰ θυμηλικὰ παίγνια κατὰ τὰ δεῖπνα ἀπηγόρευσεν ὁ ΝΔ' κανὼν τῆς ἐν Λαοδικεῖᾳ συνόδου (Ράλλη - Ποτλῆ, *Σύνταγμα* 2.356). Ἐπιθὶ καὶ ὅσα ἐσημείωσεν ὁ Θ. Βαλαμῶν σχολιάζων τὸν ΚΒ' κανόνα τῆς ἐν Νικαίᾳ τὸ δευτέρον Ζ' οἰκουμενικῆς συνόδου (Ράλλη Ποτλῆ, *Σύνταγμα* 2.645.)

¹ Χρυσσοστόμου, *Εἰς ἐπιστολὴν πρὸς Ἐφεσίους* κεφ. Ε'. ὁμλία Κ'. (Migne, P.G. 62.147.)

² Κλήμεντος, *Παιδαγ. βιβλ. 2* κεφ. (4 σελ. 184.214). Βλ. καὶ *Εὐσεβίου, Προπαρασκευῆς Εὐαγγελικῆς βιβλ. 1Β'* κεφ. ΚΔ'. (Migne, P.G. 21.993), *Ι. Δαμασκηνοῦ, Τὰ ἱερὰ παράλληλα τίτλ. ΚΖ'*. (Migne, P.G. 95.1413), *Χρυσσοστόμου, Ἐρμηνεία εἰς τὸν ΜΑ'. ψαλμὸν* (Migne, P.G. 55.157.158.)

³ Τὰ ἄκτα ἐπὶ τῷ ἑορτασμῷ τῆς αὐτοκρατορίας βλέπε ἐν τῇ *Κωνσ. τοῦ Πορφυρογεννήτου* ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως 278.5 εἰ. Βλ. καὶ *Φιλοθέου, Κλητορολόγιον* 174.35.

⁴ Ταῦτα ἐτελοῦντο κατὰ μῆνα Νοέμβριον καὶ Δεκέμβριον *Φιλοθέου, Κλητορολόγιον* 175.27, *Reiske* σχόλια Β'. 705. Τῶν ἑορτῶν τῶν βρουμαλίων διαρκουσῶν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας καὶ διὰ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου διακρινομένων, ὁ βασιλεὺς ἐώρταζε καὶ παρεῖχε συμπόσια καὶ διασκεδάσεις κατ' ἐκείνην, καθ' ἣν συνέπιπτε τὸ ἀρχικὸν γράμμα τοῦ ὀνόματός του. Ὁ Ἀναστάσιος π.χ. ἐώρταζε κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν, ὁ δὲ Ζήνων κατὰ τὴν ἕκτην.

⁵ *Φιλοθέου, Κλητορολ.* 156.35, 166.18, 167.6.18, 168.23, 172.17.28, 174.35, 177.20, *Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων* 98.18.

ἐπισήμοις γεύμασι μετὰ τῶν ἀρχόντων του, ἦτοι κατὰ τὰ Χριστούγεννα, τὰ Φῶτα, τὴν ἡμέραν τῶν Βαΐων, τοῦ Πάσχα καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ¹.

Ἐγίνοντο δὲ τὰ ἐπίσημα γεύματα εἰς τρεῖς κυρίως αἰθούσας (τρικλί-
νους), εἴτε δῆλα δὴ ἐν τῷ τρικλίῳ τῶν ιθ' ἀκκουβίτων (25 Δεκεμβρίου - 6
Ἰανουρίου), ὅστις λέγεται ὅτι ἰδρῦθη ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου ², εἴτε ἐν
τῷ Χρυσοτρικλίῳ, ὅστις, ἰδρυθεὶς ὑπὸ Ἰουστίνου τοῦ Β' (565 - 578) ἐκο-
σμήθη ὑπὸ Τιβερίου τοῦ Β' (578 - 582) ³, εἴτε ἐν τῷ τρικλίῳ τοῦ Ἰου-
στινιανοῦ τῷ ἰδρυνθέντι ὑπὸ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β' τῷ 694 ⁴.

Εἶπον συνήθως, διότι σπανίως καὶ εἰς ἄλλας αἰθούσας συνέτρωγον οἱ
ἐπίσημοι, ὡς ἐν τῷ ἀριστηρίῳ, ὅπερ ἦτο αἰθούσα προσκειμένη εἰς τὸν Χρυ-
σοτρικλίνον ⁵ ἢ ἐν μιᾷ τῶν αἰθουσῶν τοῦ παλατίου τῶν Βλαχερνῶν, ὅταν
οἱ δεσπότες μετέβαινον εἰς τὰς Βλαχέρνας, ἵνα λουσθῶσιν ⁶. Ἄπαξ δὲ κατὰ
τὴν ὑποδοχὴν Ὀλγας τῆς Ρωσαίνης ἀναφέρεται καὶ κλητόριον γενόμενον
ἐν τῷ Πεντακουβουκλίῳ τοῦ ἁγίου Παύλου, εἰς ὃ παρεκάθησεν ἡ Αὐγούστα
μετὰ τῶν τέκνων καὶ τῆς νύμφης τῆς καὶ τῆς φιλοξενουμένης ἡγεμονίδος ⁷.

Ἐγένετο δ' ἡ συνισίασις, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, κατὰ τὴν μεσημβρίαν,
ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν, ὁπότε σαφῶς λέγεται ὅτι ἐγένετο κλητό-
ριον δείπνου. Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περίπτωσιν διὰ τοῦ ἀρτικλίνου
οἱ μέλλοντες νὰ συμπάγωσιν ἐκαλοῦντο ἀπὸ τῆς πρώτης, προσήρχοντο δὲ
πρὸς τὴν ἑσπέραν ⁸.

Ἦσαν δ' οἱ κατὰ διαφόρους περιστάσεις εἰς τὰ ἐπίσημα γεύματα προσ-
καλούμενοι, ὧν ὁ ἀριθμὸς δὲν ἦτο ὠρισμένος ⁹, στενοὶ φίλοι τοῦ βασιλέως,
ἀρχοντες, οἵτινες ὄφειλον νὰ προσέλθωσιν ἡλλαγμένοι, ἦτοι ἐν ἐπισήμῳ
περιβολῇ, ὁ Πατριάρχης μετὰ τοῦ ἀνωτέρου κλήρου ἢ καὶ κατωτέρου, ξένοι

¹ Γ. Κωνσταντίνου, Ἐνθ' ἄν. 64.11 ἐξ.

² J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople 58.59.60.

³ Φιλοθέου, Κλητορολ. 173.9, J. Ebersolt, Ἐνθ' ἄν. 77.

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. 277.18, 502.19, 592.4, 597.7, Φιλοθέου, Κλητορολ. 162.25, 164.13, 166.18.38, 167.15.34, 171.20, 172.16, 173.17, 174.4, 175.16.

⁵ Ἐν τῷ ἀριστηρίῳ παρετίθετο τράπεζα δείπνου κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τοῦ βρου-
μαλίου τοῦ βασιλέως (Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. 602.4, 603.2), ἐκεῖ δὲ παρε-
τέθη καὶ τὸ δούλικιον κατὰ τὸ γεῦμα τὸ δοθὲν ἐν τῷ Χρυσοτρικλίῳ πρὸς τιμὴν Ὀλγας
τῆς Ρωσαίνης (Ἐνθ' ἄν. 597.16). Διὰ τὴν θέσιν τῆς αἰθούσης βλ. J. Ebersolt, Ἐνθ' ἄν. 89.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθ. 560.4.

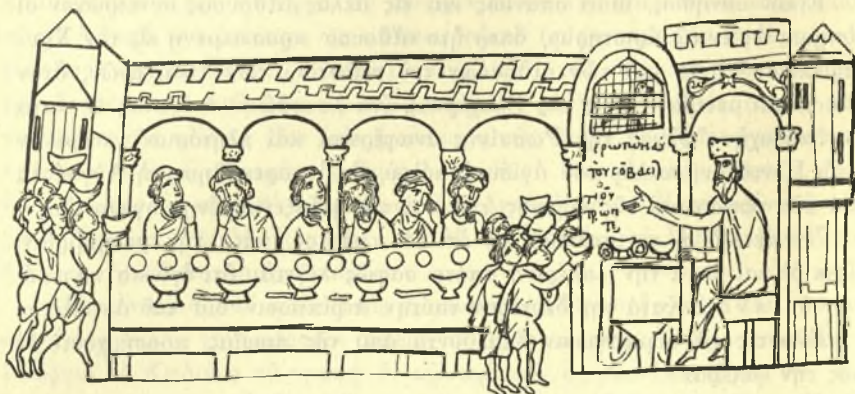
⁷ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 598.6. Τὸ πεντακουβούκλιον ἰδρῦθη
ὑπὸ Βασιλείου τοῦ Α'. Βλ. J. Ebersolt, Le grand palais de Constantinople σ. 139,
142, 173, 176.

⁸ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 161.24.28.30, 162.24, 167.7.24.

⁹ Μόνον οἱ ἐν τῇ βασιλικῇ τραπέζῃ κατὰ τὰς ἑορτὰς τῶν ιθ' ἀκκουβίτων τρώγοντες
ἦσαν δώδεκα «εἰς τύπον τῆς Ἀποστολικῆς δωδεκάδοξ», Κωνστ. Πορφυρογεννή-
του, Ἐκθ. 742.5, J. Ebersolt, Ἐνθ' ἄν. 59.

ηγεμόνες ἢ πρεσβευταί, ὁμοεθνεῖς αὐτῶν διαμένοντες ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀντιπρόσωποι τοῦ λαοῦ, κατὰ τὰς ἡμέρας δὲ τῶν ἰθ' ἄκουβιτων, καὶ πένητες.

Καὶ οἱ μὲν εὐγενεῖς, οἵτινες μεθ' ἑαυτῶν ἔφερον καὶ ὑπαλλήλους, ἵνα οὗτοι κρατῶσιν ἐκεῖνα τῶν φορεμάτων των, ἅτινα ἐξεδύοντο κατὰ τὴν ἐθιμοτυπίαν, ἢ ἵνα παραλάβωσι τὰ τρόφιμα καὶ δῶρα τοῦ βασιλέως¹, οἱ εὐγενεῖς, λέγω, εἶχον ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον, τοῦναντίον οἱ ὑποδεστέρας τάξεως ἄνθρωποι, ὡς π.χ. οἱ πένητες καὶ μοναχοί, παρουσίαζον σφραγίδια, τὰ ὅποια καὶ κρατούμενα ἀντηλλάσσοντο μὲ προσφερόμενα χρήματα².

Εἰκ. 7. Ὁ βασιλεὺς συγγευματίζει μετὰ τῶν ἀρχόντων τοῦ καθήμενος ἐπὶ ἀποκοπτῆς τραπέζης. Ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Σκυλλίτη.
(L. de Beylié, *L' habitation Byzantine* σ. 92,).

Ἔστρώννυτο δ' ἡ τράπεζα τῶν προσκαλουμένων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου τοῦ τρικλίνου καὶ μόνον ἢ προοριζομένη διὰ τὸν βασιλέα καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ συντρῶγοντας ἦτο ἀποκοπτή, ξεχωριστὴ δῆλα δὴ, κειμένη ἐπὶ ὑψηλοτέρου ἐπιπέδου, εἰς τὸ ὅποιον ἀνήρχετό τις διὰ κλίμακος ἐχούσης τρεῖς βαθμίδας. Τοῦτο ἐξάγεται ἐκ φράσεων οἰαι: «τὸ τρίβαθμον τῆς βασιλικῆς εὐωχίας», «ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης ἴσταται ἄνω καθυπουργῶν τῷ βασιλεῖ»³.

Ἐν περιβάλλοντι, ἔνθα αὐστηροτάτη ἐτηρεῖτο ἡ ἐθιμοτυπία, φαντάζεται τις ὁποία σημασία ἀπεδίδοτο εἰς τὸ τίνα θέσιν θὰ κατελάμβανεν ἕκαστος τῶν προσκεκλημένων. Ταύτην ὄφειλε νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὁ εἰδικὸς ἀνακτορικὸς ὑπάλληλος, ὁ ἀρτικλίνης ἢ ἀρτοκλίνης (a triclinio), ὁ ὅποιος ἠδύκει καὶ προσέβαλλε σφόδρα ἐκεῖνον, εἰς ὃν δὲν ὤριζε τὴν προσήκουσαν

¹ Γ. Κωδικοῦ, Περὶ τῶν ὀφικιαλίων 58.10, 61.7.

² Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 160.6, 173.25.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 70.15.19, 742.13. Ὁ βασιλεὺς καὶ φυσικὸν εἶναι καὶ ὑπὸ τοῦ Κωδικοῦ (63.1) μαρτυρεῖται ὅτι ἐπάτει ἐπὶ ὑποποδίου, σουππεδίου. Βλ. καὶ τὴν ὑπ' ἀριθ. 6 εἰκόνα.

θέσιν, διότι, ὅπως λέγει καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολόγιῳ του, «πᾶσα περιφάνεια βίου ἢ ἔνδοξος ἀξιομάτων ἀξία ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ τοῖς ὁρῶσιν ἐνδείκνυται, ἀλλ' ἢ ἐν τῇ κλήσει τῆς προκαθεδρίας τῆς ἐν τῇ λαμπρᾷ τραπέζῃ καὶ περιποθῆτῳ συνεσιᾶσει τῶν σοφωτάτων ἡμῶν βασιλέων»¹.

Παραλείποντες τὰ κατὰ τὴν μυστικωτέραν τράπεζαν, δηλαδὴ τὴν ἐν στενῷ οἰκογενειακῷ κύκλῳ, ἐφ' ἧς ἔτρωγεν ὁ βασιλεὺς μετὰ τῆς Αὐγούστης, τῶν πορφυρογεννῆτων καὶ ἄλλων συγγενῶν, ὁσάκις δ' ἔκρινε καὶ «τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα οἰκειοτέρων ἀρχόντων»², λέγομεν ὅτι μεγάλη τιμὴ ἐθεωρεῖτο νὰ παρακαθήσῃ τις εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν καὶ νὰ συμφάγῃ μετὰ τοῦ βασιλέως. Τῆς τιμῆς ταύτης πρῶτιστα πάντων ἐτύγχανον ἕξ κυρίως τιτουῦχοι, καθὰ μαρτυρεῖ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογεννήτος, ὁ Πατριάρχης, ὁ Καῖσαρ, ὁ νωβελήσιμος, ὁ κουροπαλάτης, ὁ βασιλεοπάτωρ καὶ ἡ πατρικία ζωστή³. Καὶ πάλιν ἐκ τῶν θέσεων τούτων τιμητικωτέρα ἐθεωρεῖτο ἢ τοῦ πρώτου κλήτου φίλου, αὕτη δ' ἦτο ἡ πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ ἀνακτος, ἦν καὶ κατελάμβανε πάντοτε ὁ Πατριάρχης, ὁσάκις παρίστατο εἰς ἐπίσημον γεῦμα, τοῦ Καίσαρος καθημένου πρὸς τὰ δεξιὰ⁴. Ἰδιαίτερα δὲ τιμὴ καὶ εὐνοία ἐθεωρεῖτο νὰ καλέσῃ ὁ βασιλεὺς τινὰ τῶν προσκεκλημένων, ἵνα καθήσῃ πλησιέστερόν του⁵.

Εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, κατὰ τὰ βασιλικὰ κλητόρια, ἦτοι γεύματα, οἱ ψάλται τῆς ἁγίας Σοφίας, οἱ Ἄγιοσοφῖται καὶ οἱ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, οἱ Ἄγιοποστολιταὶ καλούμενοι, ἔψαλλον βασιλικά, ἦτοι ἐπαίνους εἰς τὸν βασιλέα, ἡρεμοῦντες, καθ' ὃν χρόνον ἠΰλουν τὰ δύο ἀργυρᾶ ὄργανα. Βασιλικά π.χ. ἐψάλησαν, ὅταν ἐδόθη ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπίσημον γεῦμα πρὸς τιμὴν Σαρακηνῶν πρέσβειων καὶ τῆς Ρωσίδος ἡγεμονίδος Ὀλγας⁶, βασιλικά ὁμοίως, καὶ δὴ ἀντιφώνως, ἔψαλλοντο κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ βρουμαλίου τοῦ βασιλέως ὑπὸ πάντων τῶν κατὰ τὴν ἐστίασιν παρισταμένων, οἵτινες καὶ ἀνεφώνουν «πολλὰ τὰ ἔτη», ὅταν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ δουλκίου τινὲς τῶν ἐπὶ τῆς τραπέζης ἀπήγγελλον μετὰ τινος ρυθμοῦ τὴν εὐχὴν ταύτην⁷. Ψάλται δ' ἐπ' ἴσης, κατὰ περιστάσεις, εἰσήγοντο καὶ ἔψαλλον ἐν καιρῷ τοῦ μίνσου τῶν δουλκίων, ἦτοι κατὰ τὰ ἐπιδόρπια, ὡς πληροφορεῖ ὁ Φιλόθεος⁸.

¹ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 131.24.

² Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 603.2.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 146.4.

⁴ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.32.

⁵ Φιλοθέου, Ἐνθ' ἄν. 160.3.

⁶ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 585.12.16, 597.5.

⁷ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 600.15, 601.13, 602.10.17, 603.21, 606.4. Βλ. καὶ Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 60.8.

⁸ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 163.18.

Οἱ προσκεκλημένοι ἐπευφήμουν καὶ ἠῦχοντο τὸν βασιλέα καὶ εἰς ἄλλας περιστάσεις π.χ. κατὰ τὸ γεῦμα τὸ διδόμενον α') τὴν ἐπομένην τῆς Πεντηκοστῆς β') κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα γ') κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Φώτων δ') κατὰ τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἰθ' ἄκκουβίτων ε') κατὰ τὴν ἐπέτειον τῶν γενεθλίων του καὶ ς') κατὰ τὸν ἑορτασμόν τῆς αὐτοκρατορίας, ἧτοι τῆς ἀναγορεύσεως ¹.

Πλὴν δὲ τῶν εὐχῶν καὶ ἐπευφημιῶν, ἐγένετο χορὸς, σάξιμον, ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς ἐστίασεως. Τοιοῦτον χορὸν «χορευόντων πάντων πέριξ τῆς βασιλικῆς τραπέζης καὶ τὴν ἀνάρρησιν εὐφημούντων τοῦ σοφωτάτου δεσπότη» ἀναφέρει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ὡς γινόμενον τῇ ἐπαύριον τῆς Πεντηκοστῆς (Ἐκθεσις τῆς βασιλ. τάξ. 173.23). Σάξιμον ἐπ' ἴσης μετ' ἀπαγγελίας ἐπαίων ὑπὲρ τῶν δεσποτῶν ἐγένετο μετὰ τὴν εἴσοδον τοῦ ὀπτομίνσου ὑπὸ τοῦ δομεστικοῦ τῶν Σχολῶν καὶ τῶν Νομέρων, τοῦ δημάρχου τῶν Βενέτων καὶ τῶν τριβούνων καὶ βικαρίων κατὰ τὸ κλητόριον τῆς ἑορτῆς τῆς αὐτοκρατορίας ², χορὸς δ' ἐπ' ἴσης καὶ κατὰ τὸ βρουμάλιον τοῦ βασιλέως ³.

Ἄλλὰ καὶ ἄλλα τινὰ συνηθίζοντο κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἀνακτορικῶν γευμάτων. Ὡς εἰς τῶν πλουσιῶν καὶ εὐγενῶν τὰς τραπέζας ἐκαλοῦντο μῖμοι καὶ ὄρησται, οὕτω καὶ εἰς τὰ ἀνακτορικά γεύματα, κατὰ τὴν κατάλληλον στιγμήν, εἰσῆρχοντο παντοειδῶν παιγνίων καὶ παραστάσεων ἐκτελεσται, πρὸς τέρψιν τῶν συνδαιτυμόνων. Ὁ Κωνσταντ. Πορφυρογέννητος, μνεῖαν ποιούμενος τοῦ πράγματος, ἐπανειλημμένως ἀναφέρει ὅτι εἰσῆρχοντο «παίγνια ἐν τῷ ἀρίστῳ» ἢ ὅτι «ἐπαίξον τὰ θυμελικά πάντα παίγνια» ⁴, ὁμιλεῖ δὲ καὶ ὁ Φιλόθεος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του περὶ ἐκτελέσεως «θυμελικοῦ τινος πρὸς τέρψιν» ⁵. Καὶ τὸ κατὰ τὴν θ' δὲ ἡμέραν τοῦ δωδεκαημέρου ἐν τῷ δεῖπνῳ τῶν ἰθ' ἄκκουβίτων τελούμενον Γοτθικὸν (χορὸς μετὰ μιμικῆς παραστάσεως) οὗτινος περιγραφὴν μᾶς δίδει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ⁶, εἰς τὰς διασκεδάσεις ταύτας καταλεκτέον. Διάφορα τέλος παίγνια (ludos) γινόμενα κατὰ τὸ φαγητὸν ἀναφέρει ἐν τῇ ἀνταποδόσει του καὶ ὁ Λιουτπράνδος, εἰς τὸν ὅποιον ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν ἔκαμον δύο σχοινοβάται δυσκολώτατα ἐκτελέσαντες γυμνάσια ⁷.

¹ Φιλοθέου, Ἐνθ' ἄν. 158.5, 164, 23, 169.10, 173.26, 277.18. Εὐχὰς ἐπὶ ἀναγορεύσει βλέπε ἐν τῇ τοῦ Πορφυρογεννήτου Ἐκθέσει σ. 410 ἐξ., ἐπὶ αὐτοκρατορίᾳ σελ. 278 ἐξ. καὶ ἐπὶ τῆς τραπέζης τῶν ἰθ' ἄκκουβίτων, Λατινιστι τοιαύτας, σελ. 370.371.

² Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 293.10 ἐξ.

³ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 603.14, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 175.3.29.

⁴ Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 416.14, 592.6, 597.7.

⁵ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 158.9, 161.7.

⁶ Κ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 381. 1 ἐξ. Βλ. καὶ Κ. K r u m b a c h e r, BLG² 256.

⁷ L i u d p r a n d i, Antapodosis 6.9.

Κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ὡς μᾶς πληροφορεῖ ὁ Κωδινός, μετὰ τὸ τέλος τοῦ γεύματος καὶ τὴν ἄρσιν τοῦ μεσαλίου, ὁ βασιλεὺς ἐλάμβανε τεμάχιων ἀντιδώρου κομιζομένου ἐντὸς εἰδικοῦ δίσκου, παναγιαρίου, καὶ ἔπιεν ὀλίγον οἶνον προσφερόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπικέρη ἐντὸς σκουτελλίου, ἔπειτα δὲ καθήμενος καὶ στρεφόμενος πρὸς τὸν ὑπηρετοῦντα αὐτὸν μέγαν δομέστικον ἔλεγεν «εἰς πολλὰ ἔτη, μέγα δομέστικε, ἄπελθε· καὶ παρευθὺς συνεξήρχοντο πάντες τῷ μεγάλῳ δομεστίκῳ»¹.

Ὁ σοφιστὴς Λιβάνιος ἐν τῷ λόγῳ αὐτοῦ περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐορταῖς κλήσεων λέγει ὅτι τότε ἐγίνοντο καὶ δείπνα καὶ «ἦν μὲν ποτε τὰ τοιαῦτα δείπνα καθαρὰ, ἔπειτα εἰσέπεσε δῶρα καὶ ὁ δαιτυμῶν ἀπῆει τι φέρων οἴκαδε». Καὶ ὁμολογεῖ μὲν ὅτι ἐπὶ τῶν χρόνων του τὰ τοιαῦτα «λέλυται καὶ πέπαιται καὶ ὑποκχώρηκεν»², τὸ ἔθιμον ὁμῶς τοῦ παρέχειν δῶρα κατὰ τὰ δείπνα, τοῦλάχιστον κατὰ τὰ ἐπίσημα βασικῶν, δὲν ἐξέλειπεν, ὡς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν συγγραφέων. Ἦσαν δὲ διάφορα τὰ εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας τότε προσφερόμενα δῶρα ἢ δῆλα δὴ τροφίμα, δεῖγμα ταῦτα τῆς εὐνοίας τοῦ βασιλέως, ἢ φορέματα ἢ καὶ πολύτιμα ἐπιτραπέζια σκευή.

Τὴν προσφορὰν φαγητῶν βέβαια ὑπονοεῖ ὁ Φιλότηος ἐν τῷ κλητορολογίῳ του, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ ἀρτικλίνης πρὸς τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ βασιλέως τοποθετεῖ τὸν πρωτόκλητον φίλον «ὅπως ἢ τῆς βασιλικῆς ἀξίας ἐπίδοσις (= φιλοφρόνησις φαγητοῦ) εὐχερῆς τῷ πρωτοκλήτῳ γένηται φίλῳ»³, σαφῶς δὲ τὸ λέγει, ὅταν ποιῆται λόγον περὶ τοῦ τερπνοῦκασ τρησίου, δι' οὗ ἔξαποστέλλεται «βρώσιμόν τι ἐκ τῆς βασιλικῆς τραπέζης πρὸς τοὺς δαιτυμόνας»⁴, πιστοποιεῖ δὲ ἐν μέρει πρὸς τούτοις τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ Λιουτπράνδος λέγων ὅτι ὁ Νικηφόρος τοῦ ἔστειλεν εἰς τὸν ξενῶνά του ὡς δῶρον παχὺ ἐρίφιον μετὰ σκοροδῶν, κρομμύων καὶ πράσων θαυμασιῶς ὠνθυλευμένον καὶ διὰ χαβιαρίου κεκαρυκευμένον, οὗτινος πρότερον αὐτὸς ἀπεγεύθη⁵. Ἐχαρᾶκτῆρισε δὲ καὶ ὁ Νικήτας Χωνιάτης (Χρον. Διήγ. 579.3) τὸν Ἰσαάκιον Ἄγγελον ὡς «πολυτελέστατον καὶ διαδοτικὸν βρωμάτων τοῖς παρεστῶσι». Μνεῖαν τέλος προσφορᾶς διαφόρων μίνσων κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων εἰς τε τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς συγγενεῖς τοῦ βασιλέως ἀναφέρει καὶ ὁ Γ. Κωδινός ἐν τῷ περὶ ὀφφικιαλίων ἔργῳ του⁶.

Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῇ ἐκθέσει τῆς βασιλείου τάξεως ὁμιλεῖ περὶ φορεμάτων δωρηθέντων κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ «τοῖς συνεστιω-

¹ Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.21 ἐξ, 63.13 ἐξ.

² Λιβανίου, Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἐορταῖς κλήσεων λόγος 53^{ος} 16 (τόμ. 4 σελ. 62 Föster.)

³ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.32.

⁴ Φιλοθέου, Ἐνθ' ἄν. 158.10.

⁵ Liudprandi, Legatio 18.

⁶ Γ. Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 57.21, 58.8, 61.5.16. Βλ. καὶ 97.20.

μένοις φίλοις κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ βρουμαλίου του»¹ πολλαπλασιάζων, ὡς λέγουσιν οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη, τὸ φαιδρὸν τῆς ἑορτῆς «χορηγίας σηρικῶν περιβολαίων καὶ πολλῶν ἐσθημάτων ἀλουργῶν»². Ὁ αὐτὸς Πορφυρογέννητος ὁμιλεῖ περὶ παροχῆς βεστομυλιαρησίῳν (=φορεμάτων καὶ νομισμάτων) κατὰ τὸ ἐπίσημον γεῦμα τὸ δοθὲν ἐν τῷ τρικλίῳ τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετὰ ἐπάνοδον ἐκ νικηφόρου πολέμου Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ³. Περαιτέρω ὁ Πατριάρχης Κων/πόλεωσ Νικηφόροσ παραδίδει ὅτι ὁ Ἡράκλειοσ, συμφαγὼν μετὰ ἡγεμόνοσ Τούρκου παρὰ τὴν Κολχίδα, «στολὴν βασιλικὴν καὶ ἐνωτίοις ἐκ μαργάρων κεκοσμημένοισ δωρεῖται αὐτόν»⁴.

Ἄλλὰ καὶ δωρεᾶσ ἐπιτραπεζίων σκευῶν παραδείγματα ἔχομεν. Κατὰ τὸν Νικηφόρον Κων/λεωσ ὁ Ἡράκλειοσ εἰσ τὸν προμνημονευθέντα Τούρκου ἡγεμόνα «πάντα τὰ εἰσ ὑπηρεσίαν τοῦ συμποσίου σκευὴ δωρεῖται»,⁵ περὶ παρομοίων δὲ δῶρων ὁμιλεῖ ὁ Κωδινοσ, ὅταν γράφῃ ὅτι ὁ βασιλεὺσ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων λαμβάνει ὀπίσω ὅσα χρυσαῖ ἢ ἀργυρᾶ πινάκια μετὰ φαγητῶν δωρεῖται εἰσ τοὺσ ἄρχοντάσ του, πλὴν τοῦ δοχείου, τὸ ὁποῖον προσφέρει εἰσ τὸν μέγαν δομέστικον, εἴτε χρυσοῦν εἶναι τοῦτο εἴτε ἀργυροῦν⁶.

Καὶ κατὰ τοὺσ ἐσχάτοὺσ δὲ χρόνοὺσ τῆσ ἡμετέρασ αὐτοκρατορίας Ἰωσήφ ὁ Τραπεζοῦντοσ ὁμιλεῖ περὶ τοῦ βασιλέωσ τῆσ Τραπεζοῦντοσ δωρησαμένου μετὰ τὴν εὐωχίαν δῶρα φιλοτίμοσ εἰσ τοὺσ συνδαιτυμόνασ, εἷσ τινα δ' ἐξ αὐτῶν καὶ τὴν βασιλικὴν κύλικα⁷.

Τὰ συνηθέστερον ὅμοσ παρεχόμενα δῶρα εἰσ τοὺσ συνδαιτυμόνασ ἦσαν ἢ χρυσαῖ νομίσματα, ἢ ἀργυρᾶ μυλιαρησία, ἐντόσ μάλιστα χρυσοῦν διαλίθων σκουτελλίων, ὧν ὁ ἀριθμὸσ ἐποικίλλεν ἀναλόγωσ τοῦ ἀξιώματοσ τοῦ πρὸσ ὃν ἢ δωρεά. Βεστομυλιαρησία λ.χ. ἐδόθησαν εἰσ τοὺσ συγκλητικοὺσ κατὰ τὸ κλητόριον τὸ γενόμενον μετὰ τὴν νικηφόρον ἐπάνοδον Βασιλείου τοῦ Μακεδόνοσ⁸ ἀπὸ Τεφρικῆσ καὶ Γερμανικίασ καὶ μυλιαρησία καὶ φορέματα εἰσ τοὺσ συνεστιάθέντασ κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἑορτασμοῦ τοῦ βρουμαλίου Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου⁹. Μυλιαρησία ἐλάμβανον γενικῶσ οἱ συνδαιτυμόνεσ πάντεσ κατὰ τὴν αἰσίαν ἡμέραν τοῦ βρουμαλίου τοῦ βασιλέωσ¹⁰, μυλια-

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσῖσ 607.1.

² Οἱ συνεχίζοντεσ τὸν Θεοφάνη 457.6.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσῖσ 502.21.

⁴ Νικηφόρου Πατριάρχου Κων/πόλεωσ 16.5 (ἐκδ. de Boor.) Περὶ προσφορᾶσ φορεμάτων βλ. καὶ Reiske σχόλια Β'. 589.

⁵ Νικηφόρου Πατριάρχου Κων/πόλεωσ, Ἐνθ' ἄν.

⁶ Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 62.16.

⁷ Ἰωσήφ Τραπεζοῦντοσ, Ἐγκώμιον εἰσ τὸν ἅγιον μεγαλομάρτυρα Εὐγένιον (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέωσ, Fontes historiae imperii Trapezuntini 66.20.)

⁸ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσῖσ 602.21.

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 607.1.

¹⁰ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 604.15.

ρήσια ἐδόθησαν εἰς τοὺς Σαρακηνοὺς πρέσβεις καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους αὐτῶν, ὅταν προσεκλήθησαν εἰς ἐπίσημον γεῦμα ὑπὸ Κωνσταντίνου καὶ Ρωμανοῦ ¹ ὁμοίως καὶ εἰς τοὺς Ταρσίτας πρέσβεις καὶ τοὺς ἀκολούθους αὐτῶν ², μιλιάρησια ἐδόθησαν εἰς τὴν Ρωσσίδα ἡγεμονίδα Ὀλγαν καὶ εἰς τοὺς ἀκολούθους ἢ τὰς ἀκολούθους καὶ συγγενεῖς αὐτῆς ³, νόμισματὰ δὲ ἐδίδοντο εἰς τοὺς κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ιθ'. ἀκουβίτων ἐν τῷ τρικλίῳ συνεστιαμένους ἡγουμένους, μοναχοὺς καὶ δομεστικούς ⁴, ἀνὰ νόμισμα ἐν εἰς τοὺς δώδεκα πένητας τοὺς προσκαλουμένους, ἵνα φάγωσιν εἰς τὰ ἀνάκτορα κατὰ τὴν 8^{ην} ἡμέραν τῶν ιθ'. ἀκουβίτων, κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν Χριστουγέννων ἢ κατὰ τὴν μεθεπομένην τῆς Πεντηκοστῆς ⁵, ἀποκόμβια δὲ διάφορα ἀναφέρονται διδόμενα εἰς χορευτὰς ἢ ψάλτας παραστάντας κατὰ τὰ γεύματα ⁶. Τὴν συνήθειαν δὲ ταύτην ἀκολουθῶν καὶ Ρωμανὸς ὁ Λεκαπηνὸς λέγεται ὅτι ἔδιδε καθ' ἑκάστην ἀνὰ ἐν νόμισμα εἰς τοὺς τρεῖς πένητας, μεθ' ὧν συνέτρωγεν, ἀνὰ ἐν δ' ἐπ' ἴσης νόμισμα καὶ εἰς τρεῖς μοναχοὺς μεθ' ὧν κατὰ Τετάρτην καὶ Παρασκευὴν συνεγευμάτιζεν ⁷.

Οὐδέμια δ' ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὰ εἰς εἶδη ἢ χρήματα δῶρα ἐννοεῖ καὶ ὁ Λιουπράνδος, ὅταν ἐν τῇ ἀνταποδόσει τοῦ λέγει περὶ τοῦ βασιλέως «*magnoque post convivium me meosque asseculos munere donavit*» ⁸.

Ἐς σημειωθῆ ὅτι τὰ δῶρα ταῦτα, καὶ μάλιστα τὰ χρήματα, ἐμοιράζοντο εἰς τοὺς συνδαιτυμόνας ἢ κατὰ τὸ τρίτον μέρος τοῦ συμποσίου, ἤτοι κατὰ τὸ δούλικιον, ἢ πρὸ τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἐνίστε δὲ καὶ ἰδιοχείρως ὑπὸ τοῦ βασιλέως ⁹.

Τὸν λόγον ἡμῶν ἄς καταστρέψωμεν σημειοῦντες ὀλίγας λέξεις καὶ περὶ τινῶν τῶν εἰς τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ὑπουργούντων.

Ἐς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῶν κατωτέρων.

Γεώργιος ὁ Κωδινὸς ἀναφέρει διὰ τοὺς χρόνους τοῦ ¹⁰ τοὺς δομεστικούς τοῦ δομεστικίου. Οὗτοι ἦσαν ὑπηρεταὶ ἔργον ἔχοντες νὰ φέρωσι μέχρι τῆς αἰθούσης τοῦ φαγητοῦ τοὺς διαφόρους μίσσους καὶ νὰ τοποθετῶσιν αὐτοὺς

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 585.17.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 592.9.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐνθ' ἄν. 597.11, 598.8.

⁴ Φιλοθέου, Κλητορολ. 160.14.

⁵ Φιλοθέου, Κλητορολ. 160.16, 161.21.

⁶ Φιλοθέου, Κλητορολ. 173.25, 175.5.27, Κωνσταντ. Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσις 114.2.

⁷ Λέοντος Γραμματικοῦ, Χρον. 319.17. Πβ. καὶ Συνεχ. τὸν Θεοφάνη, 418.7. καὶ Συμμεῶν Μάγιστρον, 743.19.

⁸ Liudprandi, Antapodosis, 6.7.

⁹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 585.15, 602.15.21, 607.4.

¹⁰ Καθ' οὗς χρόνους ἔγραφεν ὁ Κωδινός, τινὲς τῶν τίτλων εἶχον καταργηθῆ, ἄλλοι εἶχον τροποποιηθῆ καὶ νέοι τινὲς δημιουργηθῆ.

εἰς τὸ ἄκρον τῆς βασιλικῆς τραπέζης καὶ μετὰ τὸ φαγητὸν νὰ σηκώνωσι τὴν βασιλικὴν τράπεζαν ¹. Ἄλλοι κατώτεροι ὑπηρέται ἦσαν οἱ ἐγγιστιάριοι, οἱ ὅποιοι ἦσαν ἐπὶ τῶν μηχανημάτων, δι' ὧν ἀνυψοῦντο καὶ ἐτοποθετοῦντο ἐπὶ τῆς τραπέζης οἱ βαρεῖς δίσκοι οἱ περιέχοντες τὰ γλυκύσματα καὶ ἐπιδόρπια. Ἔργον αὐτῶν προσέει ἦτο νὰ ὑπανεγείρωσι τὸ βῆλον, ἵνα εἰσέρχονται οἱ εἰς τὴν ἐστίασιν προσκεκλημένοι, πρὸς δὲ νὰ παραλαμβάνωσι τὰ χλανίδια τῶν πατρικίων καὶ στρατηγῶν, ἅτινα οὗτοι τρώγοντες ἀφήρουν ².

Εἰς τὸ κατώτερον προσωπικὸν ὑπήγοντο καὶ οἱ νιψιστιάριοι. Οὗτοι, εὐνοῦχοι ὄντες, εἶχον τὴν ἐπιμέλειαν τῶν χρυσῶν καὶ ἐκ λίθων τιμίων κατασκευασμένων χειρνοβοξέστων καὶ ἔχνον τὸ πρὸς νίψιν τῶν χειρῶν ὕδωρ εἰς τὸν βασιλέα καὶ τοὺς ἄλλους προσκεκλημένους ³.

Οἱ περὶ τὴν διευθέτησιν καθ' ὄλον τῆς βασιλικῆς τραπέζης ἀσχολούμενοι καλοῦνται «οἱ τοῦ τραπέζιου» ἢ «οἱ ἐπὶ τῆς τραπέζης εὐνοῦχοι», ὁ προϊστάμενος δ' αὐτῶν ἦτο «ὁ (ἐπὶ) τῆς τραπέζης» ⁴. Οὗτος, εἰς τὴν τάξιν τῶν πατρικίων ἀνήκων ⁵, πλὴν τῆς ἀνωτάτης ἐποπτείας πρὸς τήρησιν τῆς τάξεως ἐν τῇ ταπέξῃ (praefectus mensae), κατὰ περιστάσεις, εἶχε καὶ ἄλλα καθήκοντα· π.χ. κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ παρουσίαζε μετὰ τοῦ ἀρτοκλίνῃ εἰς τὸν βασιλέα τὸ κλητόριον, τὸν κατάλογον τουτέστι τῶν ἐπισήμων, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐκ τούτων ὠρίζε τοὺς προσκληθησομένους ⁶, ἔδιδε τὸ σύνθημα τοῦ χοροῦ εἰς τοὺς χορευτὰς κατὰ τὸ ἐπὶ αὐτοκρατορία, ἦτοι ἀναγορεύσει, τελούμενον ἐπίσημον γεῦμα «ἐκτεινῶν τὴν δεξιᾶν αὐτοῦ χεῖρα καὶ τοὺς δακτύλους ἀκτινοειδῶς διαστέλλων καὶ πάλιν βοτρυδὸν ἐπισυστέλλων» ⁷, ἐν καιρῷ δ' ἐκστρατείας α) ἐλάμβανε μετὰ τοῦ δομestίκου τῆς ὑπουργίας «λογάριον ἀπὸ τοῦ εἰδικοῦ εἰς ἔξοδον λόγῳ ἀρτυσίας» β) τὰ διάφορα βρώσιμα τὰ καθ' ὁδὸν δωρούμενα ὑπὸ τῶν ὑπηκόων εἰς τὸν βασιλέα καὶ γ) ἐφρόντιζε νὰ φορτωθῇ εἰς τὰ βασιλικά ὑποζύγια «πᾶσα χρεῖα βασιλική» ⁸. Κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας, ὡς μαρτυρεῖ Γεώργιος ὁ Κωδινός, κατὰ τὰ συμπόσια

¹ Γ. Κωδινού, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 59.20, 61.3, 62.3. 14, 63.12.

² Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 70.20, 79.23, 277.22. Βλ. καὶ τὰ σχόλια τοῦ Reiske Β'. 171.

³ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 9.17, Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 143.4.

⁴ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 578.20, 600. 14.20. Σημειωτέον ὅτι ἔχομεν ἰδιαίτερον ἐπὶ τῆς τραπέζης τοῦ Βασιλέως καὶ ἰδιαίτερον τῆς Αὐγούστης· Φιλοθέου, Κλητορολ. 135.24, 145. 14-16, Κωνστ. Πορφυρογεννήτου, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ρωμανὸν 235.19, 236.14. Ἐπιθι καὶ Bury Ἐνθ' ἀν. 125-126.

⁵ Φιλοθέου, Κλητορολ. 176.22.

⁶ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 118.10.

⁷ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 294.8.

⁸ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἐκθεσ. 463.12, 487.16.

ἐπὶ στεφηφορία ἢ γάμοις τοῦ βασιλέως ὑπηρετεῖ τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας μετὰ τοῦ δομεστίκου ¹.

Γεώργιος ὁ Κωδινὸς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους του ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης εἶχεν ὡς προϊστάμενον τὸν δομέστικον, ὅστις ὑπηρετεῖ μετ' ἐκείνου τοὺς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας κατὰ τὰ γεύματα τὰ ἐπὶ στεφηφορία ἢ γάμοις βασιλέως. Οὗτος κατὰ τὰ Χριστοῦγεννα λαμβάνων προσέφερε τοὺς μίνσους εἰς τοὺς διαφόρους τὴν παράστασιν ἀποτελοῦντας ἄρχοντας, κράζων ἕκαστον αὐτῶν κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ ἀξιώματός του ². Τέλος ὡς ἀνώτατος θεράπων καθ' ὄρισμένας βασιλικὰς ἐστιάζσεις ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Κωδινοῦ ἐχρησίμευεν καὶ ὁ μέγας δομέστικος, ὅστις, λαμβάνων τοὺς μίνσους παρὰ

Εἰκ. 8. Οἱ τοῦ τραπέζιου τοῦ βασιλέως ὑπηρετοῦντες ἐν ἐπίσημῳ γεύματι.
Ἐκ Σλαωνικοῦ χειρογράφου τῆς Βατικαν. Βιβλιοθήκης. (G. Schlumberger, Nicéphore Phocas σ. 343).

τοῦ δομεστίκου, λαμβάνοντος καὶ τούτου παρὰ τοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης, τοὺς ἐτοποθέτει πρὸ τοῦ βασιλέως καὶ εἶτα τοὺς διένεμεν εἰς τοὺς προσκεκλημένους, αὐτὸς παρὰ τοῦ βασιλέως τὸν ἴδιον μίνσον λαμβάνων. Μνεῖαν τῆς ὑπουργίας αὐτοῦ ἔχομεν κατὰ τὴν παραμονὴν τῶν Χριστουγέννων, κατὰ τὰ Χριστοῦγεννα, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Βαῶν καὶ κατὰ τὸ γεῦμα τῆς πρώτης ἡμέρας τῶν ἐπὶ στεφηφορία τελετῶν ³.

Εἰς τὸν σύλλογον τέλος τῶν περὶ τὴν τράπεζαν ὑπαλλήλων κατελέγετο καὶ «ὁ καστρήσιος τῆς βασιλικῆς τραπέζης», ὅστις, διατελῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ περιφανοῦς πραιποσίτου, ἔργον εἶχε νὰ μεταβιβάξῃ εἰς τοὺς προσκεκλημένους τὰ ἐκ τῆς βασιλικῆς τραπέζης ὡς δῶρα ἐξαποστελλόμενα φαγητὰ καί,

¹ Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 57. 18, 88.21.

² Γ. Κωδινοῦ, Ἐνθ' ἄν. 57.20. Τοὺς μίνσους τούτους, ὅταν οἱ ἄρχοντες ὑποχωροῦντες ἔφθανον εἰς τὴν θέσιν των, ἀμέσως ἐλάμβανον βασιλικὰ παιδόπουλλα ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 58.2.

³ Γ. Κωδινοῦ, Ἐνθ' ἄν. 59.20 ἐξ., 69.1, 97.16.

προπορευόμενος, νὰ τοποθετῆ τοὺς προσκεκλημένους κύκλω τῆς βασιλικῆς τραπέζης ¹.

Αὐτὰ διὰ φαγητά· ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν οἰνοχοίαν, ὑπῆρχεν ἰδιαίτερος ὑπάλληλος ὁ ἐπι(γ)κέρνης ἢ πι(γ)κέρνης ², ὁ οἰνοχόος τοῦ βασιλέως, ὑφ' ὃν ὑπῆρχον καὶ ἄλλοι ὑπουργοί, οἱ ὡς παροίνοχοοι χαρακτηριζόμενοι ³. Ἐάν ποτε δέ, δι' οἰανδήποτε αἰτίαν, ἀπουσίαζε τῆς βασιλικῆς τραπέζης ὁ ἐπικέρνης, τότε ἐκίρνα τὸν βασιλέα «ὁ ἐντιμότατος τῶν ἀρχόντων», κατὰ μάρτυρα τὸν Κωδινόν ⁴.

Ἐς σημειωθῆ δ' ἐνταῦθα ὅτι, ὅπως ὑπῆρχεν ὁ ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ὁ ἐπικέρνης τοῦ δεσπότου, οὕτως ὑπῆρχε καὶ ἰδιαίτερος ἐπὶ τῆς τραπέζης καὶ ἐπικέρνης τῆς Αὐγούστης ⁵.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κωδινοῦ δὲν ὑπῆρχε πλέον τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀρτικλίνη ἢ ἀρτοκλίνη, περὶ οὗ εὐρύτερος γίνεται λόγος καὶ ἐπανειλημμένη μνεία ἐν τῷ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ι΄ αἰῶνος συνταχθέντι κλητορολογίῳ τοῦ ἀρτοκλίνη Φιλοθέου. Ποῖον ἦτο τὸ ἔργον αὐτοῦ γνωρίζομεν καλῶς ἐκ τοῦ προειρημένου συγγράμματος. Καθῆκον λοιπὸν οὗτος εἶχε νὰ γνωρίζῃ καὶ διαστέλλῃ τὰ διάφορα ἀξιώματα, ἀναλόγως δὲ νὰ καλῆ ἐκφωνῶν καὶ νὰ τοποθετῆ τοὺς ἐπισήμους εἰς τὰς οικείας θέσεις, ὡς τοῖς ἐδείκνυε διὰ τῆς δεξιᾶς, φροντιζῶν, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσις τις ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῆς σειρᾶς τῶν ἀξιωματῶν καὶ τῇ σειρᾷ τῆς τοποθετήσεως, ὅποτε καὶ αὐτὸς θὰ ἐγένετο καταγέλαστος καὶ τοὺς ἀρχοντας θὰ προσέβαλλεν ⁶.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι, προκειμένου νὰ σταλῶσι προσκλήσεις εἰς ἐπίσημον γεῦμα, ὁ ἀρτικλίνης εἶχεν ὄλην τὴν φροντίδα τῆς ἐγκαίρου ἀποστολῆς αὐτῶν, καταλλήλως πολλάκις συνεννοούμενος καὶ μετὰ τοῦ βασιλέως, εἰς ὃν παρουσίαζε καὶ τὸν σχετικὸν τῶν προσκλητέων κατάλογον ⁷.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

¹ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 157.17, 158.9, 160.2, 161.13, 163.9.

² Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.16, Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 19.10, 58.12, 60.1

³ Γ. Κωδινοῦ, Περὶ τῶν ὀφφικιαλίων 108.14.

⁴ Γ. Κωδινοῦ, Ἐνθ' ἄν. 60.2.

⁵ Φιλοθέου, Κλητορολόγιον 145.16.

⁶ Φιλοθέου, Ἐνθ' ἄν. 145.29, 176.22.

⁷ Φιλοθέου, Ἐνθ' ἄν. 161.24, 28, 162.24, 167.7.24.